

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Александар Р. Стојкановић

**СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА
ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ У
ПОСТДЕЈТОНСКОЈ БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2015.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Александар Р. Стојкановић

**СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА
ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ У
ПОСТДЕЈТОНСКОЈ БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2015.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Aleksandar R. Stojkanović

**SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE
LANGUAGE POLICY IN POSTDAYTON
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

DOCTORAL DISSERTATION

Belgrade, 2015

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

МЕНТОР:

Доктор Јулијана Вучо, професор италијанског језика и образовне лингвистике, Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Доктор Јелена Филиповић, професор шпанског језика и социолингвистике, Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Доктор Татјана Пауновић, професор англистичке лингвистике, Универзитету Нишу, Филозофски факултет.

Доктор Биљана Сикимић, виши научни сарадник, Балканолошки Институт Српске Академије Наука и Уметности, Београд.

Датум одбране:

Изјаве захвалности

Неизмерно сам захвалан својој менторки проф. др Јулијани Вучо на свој подршци, саветима и помоћи.

Захвалност дугујем и члановима комисије на помоћи да овај рад добије коначни облик.

Захваљујем се и свим оним људима без којих ова теза не би била могућа.

Овај рад посвећујем својој породици, у име времена које сам украо од њих и у име времена које тек долази.

Подаци о докторској дисертацији:

Наслов докторске дисертације:

„Социолингвистичка анализа језичке политике у постдејтонској Босни и Херцеговини“

Резиме:

Теза анализира основне елементе, правце развоја, резултате и документе језичких политика трију конститутивних народа у БиХ, Бошњака, Срба и Хрвата и ефекте процеса рестандардизације заједничког језичког стандарда у три национална језика. Обрађени су основни политички и друштвени разлози постојеће етничке триглосије, њене последице у образовном систему и политичком дискурсу уз представљање показатеља који имплицирају даљу језичку конвергенцију. Циљ рада је био представити језичке и нејезичке факторе који су утицали на распад заједничког језика на тлу БиХ и директно утицали на статус и положај језика у образовном систему уз преглед могућих решења за садашњу подељену језичку образовну политику у БиХ.

Дисертација објашњава разлоге употребе језика као средства етничке (само)идентификације кроз јачање симболичке улоге у односу на комуникативну улогу језика. Истовремено обрађене су и упоређене језичке политике у БиХ у периоду постојања СРБиХ као дела СФРЈ у односу на данашњу консоцијативну унију двају ентитета и трију народа, анализирани су политички и лингвистички разлози промене у језичкој политици од „језичке толеранције“ ка језичкој сегрегацији и језичком инжењерингу непосредно пред, током и након оружаног конфликта у БиХ. Посебна пажња је дата утицају екстерних и интерних политичких и екстралингвистичке фактора у одређивању статуса трију језика и дефинисању улоге језика у образовним политикама. Као један од узрока постојећег стања наводи се и некритичка примена концепта језичких људских права у транзиционом босанскохерцеговачком друштву које је пролази тројну транзицију: постконфликтну транзицију ка одрживом миру, транзицију ка

вишепартијском, плуралистичком политичком систему и тржишној економији и транзицију од социјалистичке републике ка земљи која тежи чланству у супранационалној организацији каква је Европска унија.

Нарочито су детаљно обрађени ефекти језичке образовне политике у БиХ која је уместо развијања интеркултуралне и комуникативне компетенције код ученика довела до сегрегације и етничких подела у образовном систему кроз концепте националне групе предмета и одвојених „школа под једним кровом“ те низа конкретних примера политизације језика у образовном систему. У оквиру овог дела рада даје се и преглед стања језичких образовних политика у односу на националне мањине, преглед позитивних примера из праксе али се и уочавају недостаци и потребе наставе мањинских језика у БиХ. Посебан део анализе обухвата језичку образовну политику са аспекта примера интеграције у образовном систему као што је Дистрикт Брчко који се често наводи као посебан и успешан пример решења језичког питања у Босни и Херцеговини.

Рад покушава дати предлог решења за тројезичну ситуацију која би уместо поделе и симболизације језика применом концепта рецептивног мултилингвизма променила фокус са истицања језичких разлика ка истицању сличности и јачању компетенција говорника. Након критичке анализе тренутних језичких образовних политика, њихових узрока и последица, у раду се као једно од решења наводи предлог којим би се обезбедила језичка равноправност уз поштовање језичких разлика и развој рецептивног мултилингвизма сличног швајцарском или скандинавском језичком моделу.

Дисертација питање језика и језичке политике у данашњој БиХ ставља у контекст последње фазе дефинисања националних идентитета који су на тлу Босне и Херцеговине завршну фазу имали тек током 80-тих и 90-тих година XX века. Језик је по утицајем домаћих политичких и академских елита постао есенцијално политичко средство легитимизације тежњи за контролом одређене територије, промена граница или постизања политичких споразума. Дисертација наводи да је једна од последица двадесетогодишњег периода деловања трију етнополитика у језику чињеница да је у центру језичке политике „заједница идентификације“ а не „заједница комуникације“ односно језик је примарно

етнички симбол којим се говорник потврђује и идентификује као члан одређене етничке, верске и политичке заједнице. Рад закључује да је на тлу БиХ, језик постао не само део колективног идентитета већ и симбол различитих схватања будућности државе и лакмус папир укупних политичких односа и друштвених проблема типичних за постконфликтна и подељена друштва. Подела језика и стварање политичких језика на тлу БиХ представља јединствен пример својеврсне етногласије чији говорници паралелно користе матерње језике као симболичко средство одвајања и националне идентификације али и комуникативно средство које све говорнике на тлу БиХ чини једном говорном заједницом.

Кључне речи

Језичка политика, БХС језик, језичка толеранција, етногласија, Босна и Херцеговина, рецептивни мултилингвизам, језик у образовном систему.

Научна област и ужа научна област:

Социолингвистика, Образовна лингвистика

УДК број:

The title of doctoral dissertation:

„Sociolinguistic analysis of the language policy in postdayton Bosnia and Herzegovina“

Summary:

The dissertation analyses the essential elements, tendencies, results and documents of language policies of three constituent peoples in Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs and Croats as well as the effects of the restandardization process of the joint language standards into three separate national languages. The main political and social causes of the current ethnic triglosia are represented, its effects in education system and political discourse with the overview of indicators of furthering language convergence. The aim of the dissertation is to present the linguistic and non-linguistic factors which affected the dissolution of the common language in Bosnia and Herzegovina and which directly influenced the status and position of the languages in educational system and to give an overview of the possible solutions to the current divisive language educational policies in Bosnia and Herzegovina.

The dissertation explains the reasons for the use of language as the means of ethnic (self) identification through strengthening of the symbolic role of the language over communicative role of the language. Both the language policy in the period of the existence of Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina as the part of the Socialist Federal Republic Yugoslavia and the language policy in the contemporary consociation union of two entities of BaH have been analyzed as well as the political and linguistic reasons for a change in language policy from the notion of „linguistic tolerance“ towards linguistic segregation and linguistic engineering in the period before, during and after the armed conflict in Bosnia and Herzegovina.

Particular attention was given to the external and internal political and extralinguistic factors which set the official status of the three languages and defined the role of language in educational policies. One of the causes of the current situation stated is the uncritical application of the linguistic human rights concept in the transition society of Bosnia and Herzegovina which is undergoing triple transition: the

postconflict transition towards the sustainable peace, transition towards the multiparty, pluralistic political system and market economy and the transition from a socialist republic to a state striving to gain the membership in a supranational organizations such as European Union.

Particular emphasis has been given to the effects of the educational language policy in Bosnia and Herzegovina which, rather than developing intercultural and communicative competences of pupils, led to segregation and ethnic divisions in education system through establishment of concepts such as national groups of subjects and divided „schools under one roof“ as well as the concrete examples of politization of language in education system. Within this part of the dissertation, the overview of the language education policies on national minorities is given as well as some of the notable positive examples and noted deficiencies and needs of minority languages teaching. A separate part of the analysis is covering the educational language policy in District Brčko which is often stated as the special and successful example of solution to the language issues in Bosnia and Herzegovina.

The dissertation is attempting to provide the proposal for resolving the triple language situation which would, instead of divisions and symbolization of language, apply concepts of receptive multilingualism changing the focus from marking linguistic differences to marking linguistic similarities and development of speakers' competences. Following the critical analysis of the current language policies, their causes and effects, the dissertation suggest, as one of the solutions for securing language equality and respect for language differences, the application of receptive multilingualism concept similar to the Swiss or the Scandinavian linguistics models.

The dissertation is setting the issues of language and language policies in today's Bosnia and Herzegovina within the framework of the last phase of defining of the national identities which entered their final phase in Bosnia and Herzegovina during the 80s and 90s of the 20th century. The language became, under the influence of domestic political and academic elites, the essential political tool for legitimization of territorial aspirations, changes of borders or reaching of political agreements. The dissertation underlines that one of the consequences of the twenty years period of operation of ethnopolitics in language has become the fact that the center of the language policy is

the “community of identification” rather than the “community of communication” and language as a primary ethnic symbol which the speakers use to confirm and identify themselves as the members of a particular ethnic, religious and political community. The dissertation concludes that the language in Bosnia and Herzegovina is not only the part of the collective identity but also the symbol of differing concepts of future of the country and a litmus paper of overall political relations and social problems typical for postconflict and divided societies. Language divergence and creation of political languages in Bosnia and Herzegovina represents a unique example of a particular ethnoglossia where language speakers are using in parallel their maternal language as symbolic tool for separation and national identification but at the same as the means of communication which brings all language users in Bosnia and Herzegovina into a single speech community.

Key words

Language policy, BHS language, linguistic tolerance, ethnoglossia, Bosnia and Herzegovina, receptive multilingualism, language in education policy.

UDK number:

САДРЖАЈ

1.	Уводне напомене.....	1
2.	Језичка политика и планирање –теоријски оквир.....	9
2.1.	Шта (ни)је језичка политика?.....	10
2.1.1.	Дефиниција језичке политике.....	12
2.1.2.	Улога и природа језичке политике.....	13
2.1.3.	Типологија језичке политике.....	17
2.2.	Порекло и развој концепта језичке политике и планирања–историјски преглед.....	20
2.3.	Почетна фаза језичке политика и планирања језика....	21
2.4.	Нови хоризонти језичке политике и планирања – критичка социолингвистика.....	23
2.5.	Трећа фаза језичке политике и планирања – ка интерактивном језичком планирању.....	26
2.6.	Образовна језичка политика	27
2.7.	Језичка политика и људска права.....	29
3.	Језик и етнонационални идентитет у БиХ.....	40
4.	Историјски и политички оквир савремене језичке политике у БиХ.....	56
4.1.	Од заједничког ка политичким језицима.....	58
4.1.	Године језичке толеранције.....	61
4.1.2.	Ка примени босанскохерцеговачког књижевног израза током седамдесетих и осамдесетих година XX века.....	65

4.1.3.	Етнополитике раних деведесетих и последице по језик.....	67
4.1.4.	Језичка политика у БиХ у периоду рата и у послератном периоду.....	74
5.	Језичка политика или политика у језику - језик у постдејтонској БиХ.....	103
6.	Експлицитна и имплицитна језичка политика у БиХ.....	112
6.1.	Улога међународне заједнице у приступу образовној реформи.....	115
6.2.	Национална или националистичка група предмета.....	116
6.3.	Од интеграције ка сегрегацији – две школе под једним кровом.....	126
7.	Конститутивност народа= конститутивност језика = конститутивност национализама.....	133
7.1.	Језичка политика у образовном систему.....	149
7.2.	Језичка политика у Дистрикту Брчко – узор или изузетак.....	156
7.3.	Образовна језичка политика у односу на мањинске заједнице – да ли су „Остали“ изостали?.....	165
8.	Рецептивни мултилингвизам као могуће решење у БиХ	176
8.1.	Шта рецептивни мултилингвизам подразумева?.....	178
8.2.	Процес рестандардизације језика – ка етнолингвистичкој дивергенцији.....	187

9. Закључак.....	201
10. Литература.....	209
11. Закони и други документи.....	234
12. Прилози.....	237
13. Биографија аутора.....	243

1. Уводне напомене

Анализа социолингвистичке ситуације у данашњој Босни и Херцеговини представља комплексан подухват због сложености саме језичке ситуације, друштвених и политичких околности те чињенице да је савремена језичка политика у БиХ била последица ратног сукоба, мировног процеса праћеног новом државно-правном структуром и утицаја који у БиХ имају институције међународне заједнице. Језичку политику и планирање у БиХ карактерише процес рестандардизације језика којом су варијанте претходног заједничког полицентричног језика претворене у националне језике симболичко-политичке намене. Језичка политика у БиХ је била под утицајем језичких промена, планирања и политика које су се дешавале и ван њених граница, првенствено у Републици Хрватској и Републици Србији. У Босни и Херцеговини, као и у осталим балканским државама, постоји блиска веза између језика и националног идентитета, односно веза између језичких политика и процеса грађења нација те националистичке политизације питања матерњег језика и именовања језика. У БиХ се, управо због комплексног политичког уређења, структуре мировног споразума који је постао основом уставног уређења државе и довршавања процеса грађења самосталних нација са свим атрибутима нације, не може говорити о само једној језичкој политици већ пре о три одвојене етничке језичке политике. Три језичке политике у БиХ се подударају са три конститутивна народа чије су језичке политике, и поред различитих етничких предзнака, за основни циљ имале диференцијацију језика и креирање језичких демаркационих линија. Иако су се разликовале по начинима језичког планирања и политике и коначним ефектима, данас се може рећи да су језичке политике у БиХ имале успеха у постављању социолингвистичких или симболичких критеријума као примарних критеријума при дефинисању једног језика, односно успеле су да симболичко-политичку намену језика ставе у први план а да основну, комуникативну сврху језика потисну. За разлику од језичког плурицентризма у периоду постојања заједничког језика, у постјугословенском периоду пређашњи језички центри су постали нова

средишта језичке централизације и хомогенизације језика уз паралелно истицање разлика наспрам других сродних и блиских језичких варијетета. Коначни резултат језичке политике био је стварање званичних националних језика¹, (ре)стандардизација националних језика и њихова експанзија помоћу образовног система. Модел језичке политике у БиХ у најбољој традицији националистичког модела језичке политике промовише „тројство“ језика, нације и државе (Бугарски, 2005:96) али га за разлику од традиционалног националистичког модела карактерише неколико специфичности:

1. Језик и језичка политика у данашњој БиХ су део завршне фазе дефинисања националног идентитета који је на тлу Босне и Херцеговине завршну фазу имао тек током 80-тих и 90-тих година XX века.
2. Језичка политика у БиХ је средство легитимизације тежњи за контролом одређене територије, промена граница или постизања политичких споразума .
3. У средишту језичке политике је „заједница идентификације“ а не „заједница комуникације“ односно језик је примарно етнички симбол којим се говорник потврђује и идентификује као члан одређене етничке заједнице.
4. Језичка политика се примарно бави рестандардизацијом језика при чему су у центру пажње дистинктивна обележја језика по којима се он разликује од сродних језика. Сврха рестандардизације и истицања језичких дистинктивних обележја је да ојачају етнолингвистичке идентитете.
5. Језичка политика користи појмове људских језичких права и права на именовање језика кроз дискурс језичких и људских права истовремено производећи сегрегацијске и дискриминишуће праксе у образовној језичкој политици. Право на матерњи језик у образовању у оваквим

¹ Varbour (2004:288) дефинише националне језике као језике који „без обзира да ли су званични или не, имају јасну улогу у националном идентитету.“

језичким политикама постаје право на одвојено и етнички подељено школовање.

6. Језичку политику у БиХ карактеришу снажни спољни утицаји, како из суседних земаља тако и они оличени у политолингвистичким утицајима институција међународне заједнице, најочљивији у употреби језика у законској, образовној и медијској сфери.

Критичку анализу садашње језичке политике у БиХ немогуће је урадити без анализе друштвених, историјских и политичких фактора који су је обликовали. Периоде конвергенције у језику који се користио између народа у БиХ и периоди употребе заједничког полицентричног језика смењивали су се са периодима националистичких језичких политика. Након дугог периода „језичке толеранције“ у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини која је била у најбољем духу званичне језичке политике у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и после покушаја да се кроз „језичку толеранцију“ умање негативни ефекти језичких политика из СР Хрватске и СР Србије, уследио је период обновљеног националног буђења у којем дивергентни језички процеси, подстакнути етнонационалним елитама и националистичким партијама, доводе до симболичког удаљавања варијетета заједничког језика ка етничким језичким варијететима који постају средство дефинисања етничке заједнице и њене територије али симболички постају и индивидуална средства за етничку идентификацију.

Предмет тезе је социоллингвистичка анализа основних аспеката језичке политике у предратној и послератној БиХ са посебним нагласком на статус језика у уставно-правним актима на нивоу заједничке државе и њених ентитета, образовном систему, улози језика у концепту „националне групе предмета“ и положају језика мањина у Босни и Херцеговини. Активности на језичком планирању, нормирању језика и повећању комуникативне дистанце између говорника ће такође бити анализирани. Теза има за циљ критички анализирати процесе којима је симболичка функција језика у БиХ превагнула над комуникативном односно улогу језика у грађењу националног идентитета код Бошњака, Срба и Хрвата у БиХ. Теза ће представити и основне политичке факторе који су имали кључни утицај на положај и стање језика у БиХ. Посебно

место је дато анализи улоге матерњег језика у образовном систему кроз анализу улоге језика у образовним системима у БиХ и негативним последицама језичких подела кроз физичке и симболичке поделе у образовном систему. Теза показује да је у БиХ на сцени „етноглосија“ као посебно језичко стање које три сродна језика дели на три симболичка система етничке идентификације чија је сврха легитимизација права на територију и нацију.

Основна метода у овој тези је критичка социолингвистичка анализа званичних докумената језичких политика и језичких образовних политика у БиХ али и имплицитних језичких политика и конкретних језичких пракси у БиХ кроз анализу ефеката језичких политика на образовни систем и правни оквир. Теза анализира документе језичке политике и планирања из предратног, ратног и послератног периода који су донели планери језичке политике код сва три народа у БиХ али и интервенције које је у образовном систему и у правном оквиру предузимала међународна заједница у БиХ предлагањем или наметањем конкретних законских решења о језику. Делимично се анализира и положај и статус мањинских језика у образовном систему и законској регулативи. Рад анализира и наставне планове и програме, стратешке документе образовног система и уџбенике с циљем утврђивања ефеката језичке политике на сегрегацију, дискриминацију и етничке поделе у образовању уз анализу позитивних примера у БиХ али и решења која постоје у ЕУ а могла би бити примењива у БиХ.

У поглављу под насловом „Језичка политика и планирање – теоријски оквир“ и његовим деловима („Шта (ни)је језичка политика?“, „Порекло и развој концепта језичке политике и планирања – историјски преглед“, „Почетна фаза језичке политика и планирања језика“, „Нови хоризонти језичке политике и планирања – критичка социолингвистика“, „Трећа фаза језичке политике и планирања – ка интерактивном језичком планирању“, „Образовна језичка политика“, „Језичка политика и људска права“) обрађене су дефиниције језичке политике и планирања, дијахронијски преглед развоја проучавања језичке политике и планирања кроз три основна историјска развојна периода. У овом поглављу се анализирају и дефиниције и области интересовања језичке образовне политике као инструмента друштвене моћи и однос језичке политике и људских језичких права. У овом поглављу се анализира типологија људских језичких

права, однос индивидуалних и колективних језичких права те правни оквир за спровођење и дефинисање људских језичких права.

Следеће поглавље „Језик и етнонационални идентитет у Босни и Херцеговини“ анализира питање односа националног идентитета и језика код три конститутивна народа у БиХ. Поглавље анализира концепт идентитета, његову сложеност и променљивост, однос друштвеног и индивидуалног идентитета, улогу језик у грађењу идентитета кроз формулу „три И“ (језик као средство идентификације чланова заједнице, средство интеграције заједнице и средство изолације заједнице од других заједница). Поглавље обрађује и питања етничког и националног идентитета и симболичке улоге језика као једног од маркера припадности етничким заједницама те улогу језика у државама нацијама и националним државама. Ово поглавље представља посебне историјске факторе и друштвене околности који су утицали на каснији развој националних идентитета на тлу БиХ у којима је језик уз религију био важан интегративни елемент етничких заједница у БиХ. Период формирања модерних нација у 19. веку је у БиХ био замењен процесом верских и националних подела које су утицале на стварање различитих схватања припадности државе у којима етничке заједнице нису успеле изградити капацитет за међуетничку емпатију нити осећање припадности једној нацији. Процеси иницирани милетским системом и настављени током каснијег периода аустроугарске власти означили су консолидацију трију конфесија у три посебна религијска и етничка идентитета у којима је религијска припадност изједначена са етничком припадношћу.

Следеће поглавље „ Историјски и правни оквир савремене језичке политике у БиХ“ обухвата анализу правног и историјског оквира језичке ситуације у постконфликтној БиХ уз осврт на зачетке језичке политике непосредно пре и након потписивања мировног споразума. Питање нестанка заједничког полицентричног језика и појава нових етнополитичких језика идентификације биће обрађено у односу на концепт језичке толеранције који је постојао у Социјалистичкој Републици БиХ а који је политичким променама деведесетих година 20. века замењен концептом националних језика. Ово поглавље ће размотрити правни оквир језичке политике и статуса језика у БиХ од

1992. године уз осврт на језичку политику у СРБиХ која је од седамдесетих година XX века покушавала да успостави политику засновану на језичкој толеранцији све до почетка конфликта те дати осврт на законска решења из ратног и поратног периода уз посебан осврт на Дејтонски мировни уговор и Париски мировни споразум као документе из којих су проистекли данашњи Устав БиХ и правни оквир који су учврстили тројезичну језичку политику у БиХ и тиме дали основ политичким елитама да директно и далекосежно утичу на образовну језичку политику у БиХ. Део овог поглавља под насловом „Од заједничког ка политичким језицима“ детаљно представља процесе разградње заједничког полицентричног језика и изградњу трију националних језика у периоду пре , током и непосредно након рата у БиХ током деведесетих година 20. века. У овом делу се нарочито анализирају конкретна документа језичких политика и планирања језика попут уставних одредби, законских решења, језичких и образовних реформи које су водиле ка језичком инжењерингу, језичкој дивергенцији и повећавању симболичких разлика између три језика и њихових говорника. Представљени су процеси појаве босанског језика као националног језика Бошњака, јачање језичког пуризма у хрватском језику и политолингвистичка тежња ка лингвистичком уједињењу у српском језику уз анализу конкретних законских решења и одлука.

Поглавље број 5. „Језичка политика или политика у језику – језик у постдејтонској БиХ“ анализира комплексни правни оквир постдејтонске БиХ, одредбе о језику, образовном систему и политичком уређењу државе као консociјативне заједнице трију равноправних конститутивних народа и трију језика. Поглавље обрађује сложену уставну структуру државе која подстиче језичке поделе и кроз образовни систем који је организован на сасвим различитим основама на деловима територије БиХ , од децентрализованих система до централизације образовања, условљавајући даљу фрагментираност и подстичући подељеност по етничким основама.

Следеће поглавље „Екстерна и интерна језичка политика у БиХ“ анализира кључне аспекте језичке образовне политике у БиХ у односу на улогу међународне заједнице у БиХ као једног од најбитнијих фактора у политичким

односима и у процесу реформи наставних планова и програма, уџбеника и увођења националне групе предмета у коју спада и језик. Поглавље анализира ефекте које је концепт националне групе предмета имао на језичку сегрегацију као и улогу језика у одржавању сегрегираних образовања кроз систем „две школе под једним кровом“ односно процеса у којима је реформа образовног система имала за основну намену пружање подршке повратку расељених лица .

Седмо поглавље „Конститутивност народа = конститутивност језика = конститутивност национализма“ описује процесе уставних реформи током 2000. и 2002. године који су се бавили и питањима језика, стављајући у први план називе језика и њихов правни статус на територији читаве државе. У поглављу се објашњава реформа Устава ентитета Федерације БиХ и Републике Српске као и изједначавање уставног и правног статуса трију језика² те последице ове одлуке на језичку политику и употребу језика у образовном систему. Поглавље такође анализира и језичку политику у Дистрикту Брчко као посебну језичку политику која представља сасвим посебну језичку политику која се развијала у посебним политичким и друштвеним условима у односу на остатак државе и довела до решења која се сматрају примењивим и на остатак државе. У делу овог поглавља поднаслови „Језичка политика у Дистрикту Брчко - узор или изузетак?“ даје се детаљан опис језичке образовне политике у Дистрикту Брчко као и стање и положај језика 17 званично признатих мањина у БиХ у делу поглавља под насловом „Образовна језичка политика у односу на мањине у БиХ – да ли су „Остали“ изостали?“. Језичка политика према мањинама се обрађује са аспекта примене Европске повеље о регионалним и језицима мањина и анализира се

² У тези се првенствено анализирају процеси који су дефинисали правни и законски статус босанског, хрватског и српског језика у Босни и Херцеговини. Рад се не бави питањем четвртог потомка полицентричног српскохрватског језика, црногорским језиком који је као и језици на тлу БиХ добио улогу етнополитичког квалификатора и као такав постао социолингвистичка реалност на тлу бивше СФРЈ (Кордић, 2008). Иако су Црногорци законским оквиром признати као једна од 17 националних мањина у БиХ, црногорски језик није део језичког мозаика у БиХ. Са друге стране, чини се да је и он кренуо путевима остала три језика и да се већ успоставио као признат и посебан симболички језик чије се карактеристике, као и у случају босанског језика, издижу на нивоу кључних дистинктивних обележја. Истовремено, црногорски језик са остала три чини један језички систем са четири симболичке намене и политичке улоге. Током 2012. године у Паризу се појавила и прва *Граматика босанског, хрватског, црногорског и српског језика* (Osipov, Thomas, 2012) намењена француским студентима ових језика која ова четири језика одређује као један полистандардизован језик са четири имена.

постојећа наставна пракса код мањинских језика уз позитивне примере али и предлоге за даљи приступ у настави језика мањина.

Осмо поглавље „Рецептивни мултингвизам као могуће решење“ анализира могућност примене рецептивног мултилингвизма као формалног начина превазилажења постојећих језичких подела уз креирање ефикаснијег и инклузивнијег приступа у настави језика. Анализира се примена рецептивног мултилингвизма као могућег механизма језичке политике на основу искустава тријадичних језичких заједница каква је Швајцарска или језичких заједница типолошки сличних језика какви су скандинавски језици. Такође се наводе примери успешне примене инклузивнијих метода наставе језика који су експериментално увођени у БиХ или примењивани у изради уџбеника језика како за матерње говорнике тако и за оне којима БХС језици нису матерњи. Такође у овом поглављу се под поднасловом „Процес рестандардизације језика – ка етнолингвистичкој дивергенцији“ анализирају садашње језичке тенденције у БиХ које води ка даљој језичкој рестандардизацији са циљем повећања језичких разлика. Овај део рада даје могуће правце развоја језичке политике и трију језика у БиХ који се крећу од даље дивергенције и истицања разлика до позитивних помака у развијању комуникативне компетенције код говорника и ученика.

2. Језичка политика и планирање –теоријски оквир

Статус језика и његових говорника део је ширег концепта језичке политике и планирања као механизма који утиче на структуру, функцију и употребу језика. Језичка политика као документ и као процес утиче на статус језика, положај језика у образовном и правном систему али и симболичку функцију језика као елемента идентитета припадности заједници. Проучавање језичке политике и језичког планирања је мултидисциплинаран подухват и немогуће је бавити се језичком политиком и планирањем без детаљне и свеобухватне анализе социополитичких, културолошких, историјских и правних фактора који утичу на језик једне говорне заједнице. Зато су и циљеви језичке политике и планирања једне заједнице, вишенаменски и вишеслојни (без обзира да ли су експлицитно дефинисани или имплицитно присутни) те крајњи резултат језичке политике и планирања представља сложен социокултурни производ који одражава и друштвене односе и доминантне политичке и културолошке дискурсе једне заједнице.

Језичко планирање како га дефинишу Каплан и Болдоф (Kaplan, Baldauf, 1997:3) је скуп идеја, законских решења и одлука, веровања и пракси чија је сврха да остваре или спрече промене у језику и употреби језика у једној језичкој заједници. Језичка политика је по њима део планирања које подразумева циљану, иако не и увек отворену, промену у језичком систему у одређеном друштвеном контексту. Најчешће се говори о језичком планирању као организованом подухвату државних тела и институција али се језичко планирање може вршити и на нивоу који је нижи од државног или од стране невладиних тела. Језичко планирање и језичка политика су најчешће засновани на доминирајућим, постојећим идеологијама у једном друштву и управо језичка веровања или језичке идеологије имају кључни утицај и улогу у формулисању и спровођењу језичке политике. Језичко планирање је и континуиран процес који се може представити у цикличној форми кружног процеса језичког планирања (Радовановић, 2004:15) који се састоји од 10 фаза или делова: одабира језика,

дијалекта или социолекта, његовог описивања и прописивања граматике, ортографије и лексике, затим разраде и елаборирања језика и његовог прихватања у пракси након чега следе примена језика, ширење језика, његова култивација и примена у образовању, медијима и култури и као последњи корак евалуација и вредновање језика³.

Сполски (Spolsky, 2004:5) језичку политику говорне заједнице посматра као троделну структуру која се састоји од језичке праксе или више пракси односно избора језичког репертоара и варијетета којима заједница говори, затим од језичких веровања или идеологија о језику и свих активности усмерених ка промени језичких пракси путем језичког планирања, интервенција у језику односно језичког управљања. Језичко планирање води ка оном што Колмас (Coulmas, 2005:3) назива „управљаним језиком“ (у оригиналу: „administered language“) који се системски усваја кроз образовни систем и по њему језичко планирање поставља циљеве и исходе употребе језика док их језичка политика остварује у пракси. С друге стране анализирањем улоге и праксе језичке заједнице бави се Сполски (Spolsky, 2004:14) који наводи да је језичка идеологија у ствари „језичка политика у којој је менаџер изостављен“ док је језичка пракса стварна употреба језика у језичкој заједници⁴.

2.1. Шта (ни)је језичка политика?

Дефиниција језичке политике одређена је њеним односом са језичким планирањем као сродним механизмом утицаја на структуру и намену језика. Њихов међусобни однос је дефинисан на различите начина од става по којем језичко планирање укључује и језичку политику (Kaplan, Baldauf, 1997) до супротног става по којем је језичка политика друштвени конструкт који обухвата, између осталог и језичко планирање (Schiffman, 1996).

³ Након последњег корака у процесу језичког планирања, циклус се обично затвара сем у случајевима када се ради о даљој реконструкцији језика- односно рестандардизацији језика или језичкој промени. У том случају циклични процес се наставља.

⁴ Слично ставовима Сполског, Шохами (Shohamy, 2006: xv) иде корак даље и наводи да су језичке праксе „de facto“ језичке политике.

Фасолд (Fasold, 1984:250) сматра да је језичко планирање експлицитније од језичке политике те да се језичко планирање врши на два начина: први, инструментални начин планирања језика у којем планери језика одлучују о начинима планирања и циљевима употребе језика као средства за комуникацију и други, социолингвистички приступ у којем планери језика покушавају да помоћу језика реше друштвена питања узимајући у обзир симболичку вредност језика. Језичко планирање се посматра и као активност која је карактеристична за говорне заједнице док је језичка политика део друштвених, јавних политика које одређују владина тела. Анализирајући језичке политике и посматрајући језик као предмет и тему јавних политика, Озолинс (Ozolins, 1993:118) језичку политику дефинише као широке друштвене и политичке ставове према језику и његовој употреби у институционалној пракси. Језичка политика је по њему паралелно и политички став и политичко деловање и проучавање језичке политике захтева истовремено испитивање понашања и ставова говорне заједнице као политичке заједнице.

Комплексност питања статуса и употребе језика у људским заједницама навела је неке ауторе (Chaudenson, Robillard, 1989:24) да оба појма језичког планирања и језичке политике замене појмом језичког управљања и контроле који обухвата и планирање језика и језичку политику.

Узајамну међузависност језичке политике и планирања најприкладније је објаснио Фетс (Fettes, 1997:14) наводећи да језичко планирање мора бити повезано са језичком политиком, односно да језичка политика у пракси примењује стандарде и оквире језичког планирања са циљем развијања бољих модела језичког планирања. По њему, једини прикладан термин за ову област је језичка политика и планирање чиме се означавају суштински значајне везе између ове две области.

Купер (Cooper, 1989: 98) иде даље у дефинисању језичког планирања те наводи да се језичко планирање може проучавати и давањем одговора на низ питања која треба да дају одговор који актери утичу на језичко понашање одређене групе појединаца са одређеним циљем и под одређеним околностима уз помоћ одређених мера, процеса одлучивања и средстава а све да би се остварио

одређени резултат или исход. Како Купер (Cooper, 1989) наводи, језичко планирање и политика постоје и на макро – нивоу али и на нивоу мањих друштвених група и заједница које називамо и социолингвистичким доменима као микро -нивоима језичке политике и планирања. Неки аутори наводе и средњи ниво односно међуниво језичке политике и планирања (Kaplan, Baldauf 1997:80) који називамо мезо-нивоом односно средњим нивоом власти. Мезо - ниво не укључује државна тела и структуре макро-нивоа али такође и не укључује институције микро - нивоа какве су на пример образовне и културне институције, пословни сектор или чланови малих говорних заједница.

2.1.1. Дефиниција језичке политике

У овој тези примарно се користи термин језичка политика за уобичајене термине језичке политике и планирања јер је појам језичке политике целовитији и обухвата и планирање језика заједнице, како формално језичко планирање тако и „непланирано“ тј. неформално језичко планирање као и оне аспекте језичке употребе који се тичу друштвених односа и конфликта у друштву. Језичка политика у овом раду је дефинисана као друштвена политика у области језика и језичке комуникације а у складу са дефиницијом коју формулише Бугарски по којој је језичка политика у „надлежности политичког одлучивања“ и као таква представља „скуп ставова, принципа и одлука“ који рефлектује однос друштва према језику као средству комуникације (Бугарски, 1996:91). Овако дефинисана језичка политика укључује језичко планирање⁵ као конкретне мере језичке политике која укључује не само правни и нормативни оквир већ и историјске и културолошке процесе и факторе који утичу на усвајање, статус и употребу језика (Ricento 2000:22). Језичка политика као појам шири од планирања обухвата четири битна елемента: експлицитне механизме односно језичку законодавну регулативу (у форми писаних докумената, устава, споразума или закона) затим имплицитне механизме који се тичу језичких и етничких идеологија, веровања и пракси (језичке политике на нивоу говорних заједница). Трећи елемент чине не

⁵Планирање језика је по Бугарском задатак језичких стручњака док се језичка политика креира у сарадњи са „стручњацима за језичку, правну и социолошку проблематику“ (Бугарски, 1996:91). Језичку политику Бугарски сматра врстом друштвене интервенције у језику односно врстом средства регулације вишејезичности, њених предности али и негативних аспеката.

само финални производи језичке политике као документи већ језичка политика као динамичан друштвени процес (место у којем се спајају лингвистика и политика) и последњи елемент чини симболички „пртљаг“ језичке политике који је повезан са питањима политике идентитета, етничких и друштвених конфликта, мањинских и језичких права и статуса етнокултурних заједница.

Природа језичке политике је комплексна и немогуће је проучавати без сагледавања ширег социјалног, политичког и друштвеног контекста. Веза језичке политике и друштвених околности у којима се реализује је веома јака и без јасног разумевања друштвених односа и идеологија не могу се разумети и процеси језичког планирања и политике. Језичка политика је уско везана за друштвене структуре и процесе а нарочито за политичке циљеве и политичке идеологије. Сложеност језичке политике најбоље показују разнолике дефиниције језичке политике, њене природе и сврхе које се крећу од оних које наглашавају њену формално-правну природу до дефиниција које се језичком политиком баве са становишта реализоване језичке праксе на нивоу говорне заједнице. Тако једна од дефиниција језичка политике повезује језичку политику са улогом коју држава или њена тела имају у њеном доношењу. Ова дефиниција наводи да је језичка политика скуп идеја, закона, правила и пракси које директно утичу на употребу језика у друштву, говорној заједници или систему (Kaplan, Baldauf 1997:xi).

2.1.2. Улога и природа језичке политике

Језичка политика је једна од јавних политика коју најчешће спровode државна тела и представља системску и теоријски засновану јавну политику чија је намена промена језичког окружења у делу или целини популације која чини друштвену или говорну заједницу. Овакво одређење језичке политике је шире него оно које срећемо у социолингвистици и обухвата неколико кључних елемената језичке политике као јавне политике. Језичка политика као јавна политика је системска јер мора бити структурирана по одређеној методологији и са јасним циљевима те се као таква спроводи на нивоу друштва односно заједнице за разлику од језичких политика неформалних група. Она треба бити рационална у погледу односа између средстава која су потребна за њену примену и резултата који се остварују њоме како би се остварила промена у језичком окружењу и

промена у статусу језика у друштву и држави. Као јавна политика, језичка политика утиче на статус језика на нивоу политичке заједнице у којима се језик примењује у различитим доменима и функцијама. Шоденсон (Chaudenson, 1993, 367-369) у својој анализи домена употребе језика на нивоу државе, наводи пет функција језика на које мере језичке политике као јавне политике делују. Он међу функцијама језика у политичкој заједници наводи функције у институционалном окружењу (државна тела, администрација и правосудни систем, верске организације), образовном систему (улога језика као средства наставе, предмета наставе, статус језика наставе), медијима и као последњу функцију подразумева употребу и статус језика у секундарним и терцијарним секторима економије. Сличну, ширу, социолингвистичку дефиницију језичке политике даје и Шипка (2006:20) који језичку политику сматра теоријски заснованом и институционализованом делатношћу којој је сврха да регулише јавну употребу језика у складу са идеолошким опредељењима путем доношења меродавних одлука. По њему, језичка политика, која по својој природи може бити унитаристичка или плуралистичка, усмерава процесе језичког планирања и стандардизације како би језик постао ефикасно средство јавне комуникације⁶. Утицај језичке политике нарочито је битан у питањима службене употребе језика у мултиетничким заједницама и у заједницама у којима постоје етнички варијетети једног стандардног језика чији статус и положај могу довести до сукоба на нивоу заједнице.

О улози државе и политичких тела у језичкој политици говори и Рајић (1983:180) који наводи да језичка политика обухвата политичке активности и чиновне државе и политичких интересних група које језичким планирањем утичу на процес утврђивања језичке норме, како у говору као непосредној материјализацији језика тако и у писму као посредној материјализацији језика.

Улога језичке политике кључна је за процес којим језик добија статус званичног језика и представља политику једног друштва као скуп принципа,

⁶ Језичка политика је тако, по Шипки, део хијерархијског низа који дефинише утицај политике у језику по којој се на врху лествице утицаја на језик налази доминантна политичка идеологија у једној заједници, затим општа политика из које произилази језичка политика. Планирање језика проистиче из језичке политике док се на дну хијерархијског низа налази процес језичке стандардизације (Шипка, 2006).

ставова и одлука којима се одређује однос према властитом језику (Бугарски, 1988:45). Језичком политиком се врши селекција језика, стандардизација језика и елаборација језика као језика говорне заједнице који истовремено јача припадност заједници али истовремено је одваја као посебну заједницу у односу на друге заједнице. Како се ради о рационалним и институционализованим процесима којима се делује на језичке облике јавне комуникације (Шкиљан, 1988:8)⁷, језик говорне заједнице мора имати престижни статус стандардног језика за чланове заједнице те омогућавати његовим говорницима примену језика у доменима какви су образовање, наука, култура и технологија (Ager, 1996:24). Слично овим дефиницијама, језичка политика је и део националне или државне политике која се бави статусом националног и стандардног језика а обично је спроводе политичке снаге и органи власти који на томе раде из једног политичког, научног и културног средишта (Brozović, 1990, Брборић, 2001, Пипер, 2003).

Други аутори (Филиповић, 2009:54, Ricento, 2006:6) с правом уочавају да је су дефиниције језичке политике као врсте јавне односно државне политике непотпуне јер се језичка политика може одређивати и спроводити и ван институција државе иако је улога државе важна у статусној политици и статусном планирању језика (који одређују статус званичног језика) те образовној језичкој политици (која се бави одабиром и статусом језика у образовном систему). Концепт националне државе карактеристичан за Европу 18. века не одговара данашњим вишенационалним, вишекултуралним и вишејезичним државама, новонасталим државама, нефункционалним или подељеним државама док је и сама улога државе као регулатора јавних политика измењена тако да улогу државе преузимају неформална тела и иницијативе с једне стране односно супранационална тела и међународне институције с друге стране.

Модерне језичке политике не доносе само државна тела већ језичке политике одређују и супранационална тела али и неформалне друштвене групе и говорне заједнице. Зато се језичка политика све чешће назива и друштвеним

⁷ Загребачки лингвиста Дубравко Шкиљан (у књизи *Језичка политика*, 1988:8) језичком политиком назива " skup racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima".

односно културолошким конструктом (Schiffman, 1996:276) који је у вези са системима веровања, митовима и језичком идеологијом односно са укупном језичком културом једне заједнице. По овој дефиницији елементи језичке културе граде језичку политику и нису само резултат језичке политике већ њен конститутивни део.

Слично ставовима Шифмена, Сполски језичку политику одређује као скуп језичких пракси, идеологија и веровања на нивоу говорне заједнице те се по њему може говорити о језичкој политици већ на нивоу говорне заједнице. Он наводи да у језичкој политици постоје три саставне компоненте односно да се језичка политика сваке говорне заједнице састоји од језичких пракси које чине језички репертоар заједнице, језичких веровања или језичке идеологије те деловања на језик кроз језичко планирање или језичко управљање. С друге стране Шохами (Shohamy, 2000:32) језичку политику посматра као један од фактора који утичу на динамику промена у језичкој пракси једне заједнице. По њој, постоји суштинска разлика између политичке заједнице којој је језичка политика намењена и говорне заједнице која успоставља сопствене обрасце друштвеног понашања.

Под утицајем промоције језичких права и питања ревитализације језика, језичка политика се дефинише и као критички приступ ка инклузивној језичкој политици која елиминише језичку дискриминацију и дискриминишуће друштвене односе између говорника различитих језика те се критички осврће на постојеће језичке праксе и политике, нарочито у односу на мањинске и угрожене језике. Овом дефиницијом језичка политика добија друштвено ангажовану и критичку улогу којом треба да се супростави аполитичној језичкој политици и језичкој политици као механизму моћи (Tollefson, 1991:16) . Језичка политика се посматра са становишта механизма креирања друштвене неједнакости али и као средство за њено превазилажење.

У оквиру етнографског приступа језичкој политици (Hornberger, Johnson, 2007) језичка политика се посматра и као сложени социокултурни процес (McCarty, 2011:8), односно као облик људске интеракције и механизам који одређује друштвене релације и односе. Језичка политика је у овој дефиницији процес који се најбоље види у интеракцији говорника односно „механизмима који

регулишу употребу језика и конструишу друштвене хијерархијске односе“ (McCarty, 2011:339).

Разнолике и бројне дефиниције језичке политике указују на једну особину језичке политике која је веома важна за свако проучавање језичке политике и њеног утицаја. У питању је њена флексибилна и варијабилна природа односно особина да се језичка политика може посматрати и као експлицитан, коначни производ, документ, процес или друштвени механизам али и имплицитни процес, односно рефлексија друштвених, историјских и политичких односа у говорној заједници. Јасно је да и језичка политика представља вишеслојан појам те да она може обухватити и оне друштвене механизме који немају директне везе са језиком те се може говорити и о *дискурсима* језичке политике као различитим контекстима, актерима и нивоима језичке политике. Језичка политика је „оруђе за манипулацију“ у сталном сукобу различитих идеологија у друштвима која су данас више него икада пре етнички, језички и економски хетерогена. Иако се на површини може радити о плуралистичким и демократским друштвима, стварна језичка политика може имати дијаметрално супротне циљеве и ефекте. Управо зато се данас говори о тзв. проширеној језичкој политици односно како то Сполски наводи стварна језичка политика једне заједнице се пре може наћи у друштвеним праксама једне заједнице него у документима планирања и управљања језиком (Spolsky, 2004:222).

2.1.3. Типологија језичке политике

Поред ових тумачења дефиниције, улоге и природе језичке политике, нужно је истаћи и различите опште типове језичке политике. Општа подела типова језичке политике заснива се на четири критеријума: *нивоа деловања језичке политике, циљева језичке политике, официјелног статуса језичке политике и као последњег, језичке политике као правног оквира или језичке праксе.*

На основу нивоа концепције и деловања језичке политике, језичке политике се деле на језичке политике макро-нивоа односно нивоа политичке, територијалне или друштвене заједнице и језичке политике микро-нивоа односно

нивоа говорне заједнице. Циљеви језичке политике могу бити јавни или тајни и у уској су вези са следећом поделом на основу официјелног статуса језичких политика на експлицитне, декларисане језичке политике и имплицитне, субверзивне језичке политике. Последњи критеријуми поделе језичких политике је њихов легислативни статус односно подела на официјелне, правно регулисане политике *de iure* и локалне неформалне језичке политике, *de facto* језичке политике у примени у говорној заједници а које су често другачије од формалне језичке политике (Johnson, 2013:10).

Језичку политику модерна социоллингвистика третира као мултидисциплинарну област за чије је проучавање од кључне важности разумевање социополитичког, научног, историјског и културног контекста у коме језичка политика делује. Планирани или непланирани исходи језичке политике увек су у вези са социополитичким и научним контекстима и ставовима актера језичке политике (Филиповић, 2007). Као посебан приступ језичкој политици, Филиповић и Вучо (2007:224) идентификују специфичности европских модела језичке политике и планирања који развој језичке политике и планирања проучавају из социополитичке перспективе, уз анализу политичких и друштвених околности и фактора у процесу стандардизације језика. Процес стандардизације језика на европском тлу може се у европском моделу језичке политике посматрати кроз призму два модела стандардизације језика, рационалистичког и романтичарског модела (Филиповић 2007:59). Рационалистички модел језичке политике по природи је неутралан и полази од становишта по којем стандардни језички варијетет у употреби мора бити универзално, неутрално и општеприхваћено комуникационо средство свих говорника једне говорне заједнице односно грађана једне државе. Језичка варијација је у овом моделу постављена као препрека друштвеном развоју и инклузији појединца у друштвену заједницу. Насупрот њему, романтичарски модел језичке политике сматра да стандардизација одређених варијетета води ка језичкој дискриминацији те језик посматра као симболичко средство за изражавање индивидуалних карактеристика, мисли и емоција појединачних говорника у заједници пре него као колективно комуникативно средство заједнице говорника (Филиповић, 2009:60). Као посебан модел језичке политике који је током последњих деценија

доминирао процесима у језичким политикама и планирању на тлу бивше Југославије наводи се националистички модел језичког планирања (Бугарски, 2005, Филиповић, Вучо, 2012), у којем је језичка политика део национализма идентитета (Филиповић, 2009:61) који политички, културни и језички идентитет користи као средства грађења државног легитимитета и етничке припадности. У суштини овог модела је идеја по којој су нације могуће једино ако имају језик, културу и државу као елементе свог функционисања. Овакво тумачење језика Силверстајн (Silverstein, 1996) назива „моноглотном“ идеологијом која сматра да је свако људско друштво по природи једнојезично односно да постоји веза између три елемента која чине људске заједнице могућим: „чистог“, стандардног језика којим говоре припадници етнички и језички дефинисаног народа и одређене територије коју насељава хомогена етничка заједница.

Националистички модел језичке политике утемељен на принципу „један језик – један народ – једна држава“ доживео је својеврсну „ревитализацију“ на тлу бивше Југославије и држава насталих распадом ССРС-а захваљујући новој улози језичких планера, политичких и интелектуалних елита које су управљале процесима стандардизације и рестандардизације језика. Ревитализовани националистички модел језичке политике темељи се на улози коју у управљању језиком имају језички ауторитети који утичу на статус језика и употребу језика као средства којим се потврђују идеолошка уверења планера језика. Националистички модел језичке политике подразумева да једна нација мора имати јединствен колективни идентитет и културу као и један језик који окупља њене чланове. У овом моделу ревитализованог националистичког модела језичке политике, у првом плану је симболичка функција језика као етничког деноминатора и језичка идеологија о вредности, значају и посебности стандардног националног језика у односу на језике других нација и нестандардне језичке варијетете. Језичка политика коју одређују интелектуалне и политичке елите у једном друштву и којом се одређује статус и вредност матерњих, националних, званичних односно стандардних и нестандардних језичких варијетета постаје део укупног когнитивног и културног модела етничке заједнице (Филиповић, 2012) .

Наредно поглавље кратко ће анализирати историјски развој проучавања језичке политике на темељу историјског прегледа ове области уз кратак осврт на оквире, концепте и методе карактеристичне за историјске фазе развоја језичке политике.

2.2. Порекло и развој концепта језичке политике и планирања – историјски преглед

Рисенто (Ricento, 2000) и Џонсон (Johnson, 2013) дају преглед важнијих фаза развоје теорије језичке политике од њеног настанка до почетка 21 . века. Оба аутора се слажу да не постоји општа теорија језичке политике и планирања али и да се поред тога могу уочити основне фазе развоја, правци интересовања, порекло и развој језичке политике и планирања као социолингвистичке дисциплине. Такође обојица уочавају неке опште карактеристике теорије о језичкој политици и планирању попут становишта да се теоријски приступи језичкој политици не баве само језиком те да сазнања из политичких, економских и друштвених теорија могу допринети разумевању теорије и праксе језичке политике. Теорије језичке политике су се током свог развоја показале као мултидисциплинарне и интердисциплинарне области и сам развој, примена и евалуација језичких политика захтевају интердисциплинарне везе са другим пољима јавних политика (образовним политикама, културним политикама, социјалним и економским политикама) (Johnson , 2013:55).

Рисенто (Ricento, 2000) разликује три фазе развоја језичке политике и планирања⁸ као научне области узимајући као оквирни период зачетка језичке политике и планирања као самосталне дисциплине шездесете године 20. века. У овом иницијалном периоду језичка политика се посматра као објективно и рационално решење за језичке проблеме друштава у развоју те процесе стандардизације и модернизације језика. Следећу односно другу фазу развоја језичке политике и планирања карактерише критичка фаза у развоју језичке

⁸ Неуступни (Neustupný 1993, 2006) историју језичког планирања и политике посматра кроз четири историјска типа језичког планирања: предмодерни период (период језичких академија чији је задатак био планирање језика), рани модерни период (период националних покрета у Европи), модерни период и постмодерни период језичког планирања.

политике⁹ као механизма који је под идеолошким утицајем владајућих елита. Последњу фазу развоја језичке политике чини приступ језичкој политици са аспекта језичке екологије односно модерног схватања језику као ресурса (налик природним ресурсима) и људском праву на језик (као једном од есенцијалних људских права). Језичка екологија у језичкој политици тежи очувању језичког диверзитета и вишејезичности као ресурса те у први мах поставља права мањинских говорника, етничких група и угрожених језичких заједница.

2.3. Почетна фаза језичке политике и планирања језика

Прву фазу развоја језичке политике и планирања карактерише схватање језика као ограниченог, нормираног и кодификованог система комуникације чији избор као средства комуникације у једној заједници представља задатак академских или државних институција и тела. Монолингвизам је у овој фази језичке политике и планирања чешће правило него изузетак а вишејезичност се посматра као претња по друштвену стабилност и економски развој заједнице. Под утицајем позитивистичког приступа у језичким истраживањима и под утицајем структуралне лингвистике (као и друштвенополитичког дискурса деколонијализације), језичка политика и планирање добијају улогу погодних инструмената за стандардизацију и модернизацију језика у постколонијалним друштвима уз запостављање друштвеног и политичког контекста језичке политике и планирања. Концепт стандардног, званичног језика¹⁰ (обично европског језика) као коначног и јединог резултата језичке политике има доминантну улогу у првој фази док се приоритетним задатком језичке политике и планирања сматрају израда нормативне граматике и речника за говорнике у хетерогеним језичким заједницама (Naugen, 1959:8). Нормирање, кодификација, примена и даља елаборација стандардног језика су главне теме језичког планирања у првој фази развоја језичке политике и планирања. Језичко планирање се у овој фази посматра као циљана и намерна језичка промена у говорном и писаном облику језика коју планирају и спроводе организације чија је то сврха

⁹ Ова фаза се под утицајем критичке социолингвистике назива и фазом критичке језичке политике (Critical Language Policy).

¹⁰ Језичка политика и планирање овог периода су се углавном бавили службеном употребом језика у јавној сфери односно стварањем диглосијског односа званичних, државних, већинских језика и мањинских језика ограничених на употребу у приватној сфери (May, 2011:151).

или мандат (Rubin 1977:282). Вредност језика као система се одређује његовом ефикасношћу као средства друштвеног и националног развоја односно технолошке, економске и друштвене модернизације те се језици мањих етничких заједница третирају као примитивни и мање ефикасни језички системи који управо требају бити предмет механизма језичке политике и планирања. Почетна фаза језичке политике и планирања високо вреднује стандардизоване језика европских нација и управо су овакви ставови омогућили снажан утицај европских језика у постколонијалним друштвима нарочито у доменима какви су образовање, администрација или технолошки развој (Ricento, 2000). Истовремено језик се посматра у смислу стандардизованог државног или званичног језика као језика образовања, медија и државне администрације. Главне премисе ове почетне фазе језичких политика биле су технократске јер је језичка унификација и стандардизација утемељена на европским стандардним језицима била у служби отклањања свих аспеката социјалне и економске заосталости држава азијског и афричког континента.

Статусно планирање језика као државног, званичног или националног језика један је од кључних задатака овог периода . Статусно планирање језика се у овој фази врши у сврху остваривања језичке, државне и територијалне целовитости и јединства тек осамостаљеним државама. Тако језичка политика и планирање језика постају део ширег, често нејезичког, политичког процеса грађења државе, демократизације власти или стварања услова за тржишну економију те је језик протумачен средство које је могуће објективним и мерљивим критеријумима планирати без анализе културног, етничког или друштвеног контекста. Истовремено, рани приступ језичкој политици игнорисао је питања моћи, статуса и неједнакости која су водила до успостављања хијерархијског односа између језика и њихових говорника¹¹. Рана фаза језичке политике и планирања није анализирао интервенције политике и утицај владајућих елита на формирање језичких политика које су привилеговале националне или државне језике наспрам мањинских, локалних језика (Maу,

¹¹ Прву фазу језичких политика карактерисали су и покушају прављења хијерархијских типологија језика па се говорило и о „погодности“ језика за национални развој односно мање или више погодним језицима за употребу у статусу званичних језика (Kloss, 1968).

2011:152). Деловање језичких политика проучавано је у односу на процесе грађења државе и националног уједињења те одлука које су се тичале статуса језика као званичних језика који је требало да омогуће приступ технолошком, економском и друштвеном напретку новонасталих држава.

Општи консензус међу лингвистима који су се бавили језичким политикама, углавном оним лингвистима западне провенијенције, у раној фази развоја концепта језичке политике давао је примат европским језицима као примарним језицима друштвеног, технолошког и економског напретка док су локални језици служили другим функцијама (Ricento, 2000:198). Језичка политика овог периода укључивала је у себи неколико идеолошких постулата о језику по којима је језик стандардизовано, непроменљиво и утврђено средство комуникације, културолошка хомогеност и монолингвизам су посматрани као средство друштвеног напретка и средство грађења националног јединства док је одабир стандардног или званичног језика био предмет рационалног избора вођеног мотивима друштвеног напретка. Планирање језика и језичка политика су биле конципиране као скуп рационалних активности подржаних од релевантних политика. Активности планера језика су обухватале утврђивање постојеће језичке ситуације, планирање циљева и резултата језичке политике, провођење језичке политике у сврху промоције употребе једног националног језика или давања статуса званичног, националног или државног језика и прикупљање повратних информација о резултатима језичке политике. Типично за лингвисте који су се бавили језичком политиком и планирањем језика је схватање језичког планирања и политике као средства грађења нација у постколонијалном свету уз консензус да се друштвени проблеми ових држава могу решити уколико језичка политика и планирање раде на остварењу монолингвалних држава-нација у складу са „западњачким схватањем да државе оптимално функционишу када имају један национални језик“ (Phillipson, Skutnabb-Kangas, 1996:437).

2.4. Нови хоризонти језичке политике и планирања – критичка језичка политика

Следећи период у развоју језичке политике и планирања карактерише интересовање за социополитичким ефектима језичке политике под утицајима

појаве и развоја соиолингвистике као независне мултидисциплинарне лингвистичке дисциплине. Језичко планирање у овом периоду укључује и идеолошко-политичке аспекте језичких политика. Језик се више не посматра као објективан, затворен и мерљив систем којим је могуће централизовано управљати помоћу административних решења већ се језик анализира са аспекта употребе језика од стране чланова говорне заједнице уз све појавне облике језика у употреби какве су вишејезичност, диглосија, билингвизам или друштвена (не)равноправност језика као индикатор ширих друштвених односа моћи¹².

Дотадашњи приступ проучавању језичке политике који је био у уској вези са нестанком колонијалног система се у овом периоду суочава са критикама док се појављује нови дискурс „језичке екологије“ која се од дотадашњег „класичног“ приступа језичкој политици разликовала у давању приоритета језичкој идеологији, језичкој екологији и језичком деловању.

Језичка политика и планирање у овом периоду се фокусирају на језичку политику као социокултурни феномен те језичка политика постаје критичка језичка политика у којој је друштвени аспект језика је приоритетан и сва језичка интеракција се посматра кроз односе моћи у друштву. Током седамдесетих и осамдесетих година језичка политика и планирање баве се и питањем језичких права, промоцијом језичке толеранције и права на избор језика укључујући и мањинске језике. Језик се посматра не само као проблем који се језичком политиком и планирањем решава већ се језик посматра и као индивидуални и као друштвени ресурс (Ruiz, 1984) . Узимајући у обзир улогу језика у питањима моћи и доминације између друштвених група, планирање језика није само техничка мера већ облик јавне политике који може довести до друштвених конфликта или до јачања друштвене кохезије (Wiley, 1996).

Критичка језичка политика се фокусира и на дискурсе језичке политике, образовне праксе и саму језичку употребу односно на процесе који су битни за формирање културних и образовних образаца. Поред макро-нивоа језичких

¹² Толефсон (Tollefson, 2011:46) сматра да критичка језичка политика, за разлику од првог периода језичке политике, обухвата неколико нових кључних појмова међу којима су: односи моћи рефлектовани у језику, друштвене тензије, постколонијацијски процеси, хегемонијски односи у заједници и идеологија заједнице.

политика и планирања, пажња се посвећује и нижим, микро-нивоима језичког планирања те планирање усвајања језика и језичка образовна политика постају додатна интересовања области језичке политике и планирања (Cooper, 1989). Управо Купер (Cooper, 1989: 93-98) предлаже нови оквир за проучавање језичке политике који укључује пет елемената друштвеног окружења који су битни за језичко планирање и језичку политику: ситуационе елементе, структурне елементе, културолошке елементе, елементе који долазе из окружења и информативне елементе. Ситуациони елементи обухватају оне променљиве друштвене услове или догађаје који могу имати директан утицај на језичку политику какви су политичке или технолошке промене. Структурни елементи су стабилнији делови друштвеног уређења који су мање подложни промени какав је на пример економски систем, географски положај или демографска структура заједнице. Културолошки елементи у окружењу језичке политике су ставови и вредности које заједница негује кроз устаљене елементе и норме политичког, културног и друштвеног понашања. Фактори окружења су пак сви они спољни фактори који могу утицати на језичку политику какви су међународни споразуми, правна решења или међународне норме које утичу на делове језичке политике. Информативни елементи окружења су они подаци који тела која се баве језичком политиком морају имати ради доношења адекватних мера и одлука.

Критичка језичка политика је делом ослоњена на критичку, примењену лингвистику и сам придев „критичка“ се односи на три кључне карактеристике критичке језичке политике. Критичка језичка политика је „критичка“ јер има критички однос према ранијим, традиционалним приступима језичкој политици. Она је „критичка“ јер језичку политику посматра са становишта друштвених промена и улоге језика у њима. Критичка језичка политика је у блиској вези са критичком теоријом која се огледа у утицајима критичке анализа дискурса и критичке педагогије. За разлику од претходних приступа језичкој политици, критичка језичка политика подразумева да језичке политике креирају и одржавају различите облике друштвене неједнакости те да аутори језичких политика промовишу и штите интересе доминантних друштвених група.

2.5. Трећа фаза језичке политике и планирања – ка интерактивном језичком планирању

Последњу фазу развоја језичке политике и планирања карактерише појава концепта језичке екологије и индивидуалних и колективних језичких људских права. Током деведесетих, дотадашњи приступи проучавању језичке политике доживео је значајне промене. Два фактора су утицала на промене у концепту проучавања језичке политике: први, промене у економским моделима које су водиле ка повећаној глобалној повезаности и међузависности и други фактор, растући утицај нових актера у језичким политикама, првенствено оних који не спадају у ниво државе или њених институција. У средиште пажње језичке политике долазе питања очувања језичког диверзитета, језичког и културног идентитета мањинских и угрожених језика, процеси обнове језика на нивоу заједнице, контроверзе језичког империјализма и језичке доминације, поштовање језичких људских права и спречавање језичког геноцида. Насупрот идеологији „једна нација – један језик“ јављају се вишејезичне језичке политике по којима се језици развијају у језичком екосистему који деле са другим језицима и у сталној су интеракцији са друштвеним, културним и политичким окружењем (Hornberger 2002: 35). Језичке политике овог периода се адекватно могу разумети само у свој својој комплексности, узимајући у обзир социјалне, културне и економске контексте и узајамно деловање и интеракцију језичке политике са другим друштвеним и јавним политикама и континуиран утицај који чак и прошле језичке политике могу имати на ставове о језику чак и дуго након њиховог усвајања (Pennycook, 2000:50)¹³.

Овај период карактеристичан је за деведесете године прошлог века и почетак 21. века и одликује га доношење низа међународних правних механизма језичке политике који се баве језичким правима као надградњом људских права и који позивају на проактиван однос према прихватању људских језичких права у

¹³ Пеникук сматра да све језичке политике треба проучавати са аспекта четири кључне особине језичких политика које скраћено назива формулом четири Ц (у оригиналу: *complexity, contextually, complementarity and continuity*) која обухватају комплексност језичких политика, контекстуалну условљеност језичких политика, комплементарност језичких политика и њихов континуитет.

језичким политикама¹⁴. Предмет истраживања нису само експлицитни циљеви језичких политика и резултати језичког планирања већ и имплицитни и скривени аспекти језичке политике у којима се огледају језичке, политичке и друштвене идеологије. Питања статуса говорника мањинских језика, регионалних и имигрантских језика са аспекта језичке екологије и положај енглеског језика као доминантног *lingua franca* језика глобалне комуникације све више постају предмет и нове генерације формалних, супранационалних документа језичке политике¹⁵ коју креирају наднационална тела каква је Савет Европе или Европска Унија.

Бугарски (2005) овај модел назива и интерактивним моделом језичке политике управо због узајамне интеракције различитих националних и наднационалних тела на планирање језика те узајамне културне и лингвистичке интеракције говорника на начелима равноправности, толеранције и социјалне инклузије. Почетак 21. века означила су нова схватања о идентитету, укључујући и категорије етничког и језичког идентитета, као променљивој, вишеслојној и вишезначној категорији док се језичка политика посматра као сложени конструкт који је настао под утицајем одређених историјских и политичких околности. Тако се језичке политике, стандардни језички варијетети и њима одговарајући национални идентитети посматрају примарно као политички конструкти одређени политичким, друштвеним, економским и културним факторима.

2.6. Образовна језичка политика

Образовна језичка политика појавила се као посебан али и интегрални део језичке политике и планирања због суштинске улоге коју језику има у образовном систему у провођењу, праћењу и тумачењу ефеката језичких политика и њихових научних, друштвених и политичких оријентација (Филиповић, 2009:65). Образовне институције се посматрају као места у којима се не спроводи само

¹⁴ Један од основних постулата овог периода језичке политике је и став по којем је вишејезичност пожељна и као такву је треба одржавати и чувати од утицаја глобализације у постиндустријском друштву. Људска права, односно језичка људска права су такође у центру језичких политика овог периода и у уској су вези са признавањем и промоцијом вишејезичности као ресурса.

¹⁵ Примери таквих супранационалних документа језичке политике су документи Савета Европе, Европска повеља о мањинским и регионалним језицима, Европски заједнички референтни оквир за језике

језичка политика која долази са виших инстанци власти већ и као места у којима се ствара језичка политика на микро-нивоу (García, Menken, 2010:254)¹⁶.

Образовну језичку политику можемо дефинисати као званичне и незваничне политике које се јављају на различитим нивоима и у различитим контекстима образовног система а које утичу на употребу и примену језика у образовним институцијама и образовном процесу. Она обухвата идеале, циљеве и садржаје језичке политике који се могу остварити у оквиру образовног система и представља својеврстан наставак језичке политике кроз образовни систем (Ingram, 1990:53). Истовремено, образовна језичка политика се не бави само наставом језика као предмета у образовном систему већ и улогом коју језик има у настави других наставних садржаја те статусу и положају језика у образовним институцијама вишејезичних друштава и зато језичка образовна политика представља инструмент моћи којим се директно утиче и на приступ економским, политичким и образовним ресурсима (Johnson, 2012:54) док се све више и саме образовне установе посматрају као места стварања, развоја и примене језичких политика на микро нивоу¹⁷. Образовне језичке политике најчешће промовишу употребу националног језика односно улогу националног језика у процесу стварања заједничке националне припадности и осећања солидарности са нацијом (Billig 1995: 16). Управо су школе, односно образовни систем имали кључну улогу у формирању нација као такозваних „замишљених заједница“ (Anderson, 1983:6) односно нација као етничких заједница. Језичка политика у образовном систему утицала је далекосежно на идеологију „један народ, једна држава, један језик“ дефинисањем националних језика и повлачењем граница између језика и говорника.

Кључна тема истраживања у образовним политикама је улога коју учитељи и наставници имају у тумачењу и примени језичких политика, како оних званичних тако и оних које су имплицитне политике микро-нивоа. Језичка

¹⁶ Говори се и о језичким образовним *политикама* како би се нагласила слобода избора у спровођењу експлицитних или имплицитних језичких политика у образовним институцијама.

¹⁷ Језичке образовне политике се често баве и оним аспектима примене језика у образовним институцијама који нису увек експлицитно наведени каква је на пример употреба језика у тестирању ученика и вредновању ученичких постигнућа као и примена језика у административном и педагошком раду у школи.

образовна политика се не бави само питањима наставе матерњег језика већ и питањима наставе страних језика те употребе језика као средства за обликовање и преношење других наставних садржаја односно језика у настави. Начин на који је образовна политика организована и начин на који се она спроводи представљају „инструменте моћи“ (Johnson, 2013:54) и имају далекосежни утицај на приступ говорника образовним и економским потенцијалима у једној заједници. Истовремено, образовне језичке политике често су и предмет политика идентитета јер се њима дефинише статус мањинских језика у образовању или право на наставу на матерњем језику и као такве могу бити део ширих државних или националних политика. Образовне језичке политике су најчешће својеврсан лакмус папир ширег друштвеног односа према билингвизму и мултилингвизму те представљају у највећем броју случајева политике које језика у образовању изједначавају са етничким идентитетом и тумачењем нације као заједнице коју одређује заједнички, национални језик.

2.6. Језичка политика и људска права

Језичка политика представља облик јавне политике која уз подршку институција и тела државе утиче на статус и употребу језика. У центру језичке политике леже инструменти политика идентитета и језичка политика често треба да обликује јавно мњење одређене политичке заједнице о употреби језика те садржају и обиму државног или системског интервенисања у језику.

Језик има суштинску улогу у одржавању, одражавању и стварању односа моћи и доминације у друштву. Питање односа језика и друштвене једнакости односи се како на појединце тако и на етничке заједнице чија се језичка права ускраћују као и на ситуације у којима питање поштовања језичких људских права као посебне категорије групних људских права води друштвеној сегрегацији и продубљивању етичких конфликта и друштвених подела.

Питање дискриминације језичких заједница и поштовања језичких права етничких заједница односно права на употребу језика у јавној сфери директно је утицало на појаву концепта још увек нејасно дефинисаних људских језичких права. Иако није јасно шта појам људских права у језику обухвата, сам појам

језичких људских права се често поистовећује и са говорницима језика или пак са језиком као друштвеним феноменом те се језичка права дефинишу и као појединачна и као колективна права.

Општа намера увођења појма језичких људских права је да се обезбеде специфична права и облици заштите етничке групе – најчешће али не и увек мањинске етничке групе¹⁸ – који се тичу права на употребу и учење језика те говорне заједнице. Људска језичка права су најчешће повезана са питањима очувања или обнове језика, двојезичности, образовних језичких политика и употребе језика у јавној сфери (медијима, администрацији, органима државне управе). Улога људских језичких права и значај поштовања корпуса ових права првенствено се везују за питања права и положаја мањинских (под овим подразумевам и бројчано али и структурно дефинисане мањинске заједнице) заједница те за превенцију етно-политичких конфликта. У дефинисању људских језичких права, Филипсон и Скутнеб-Кангас (Phillipson, Skutnabb-Kangas,

¹⁸ Према дефиницији коју је 1977. године дао Франческо Капоторти (Francesco Capotorti), специјални извештај Комитета УН-а за превенцију дискриминације и заштиту мањина, мањина је група која је у нумеричком смислу инфериорнија у односу на остатак становништва, односно налази се у не-доминантном положају, и коју одликују етничке, религијске и језичке особине које је чине другачијом од остатка становништва територије. Више у публикацији односно извештају Комисије Уједињених нација о превенцији дискриминације и заштити мањина по насловом „United Nations Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. *Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. UN Doc.No. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1. 1979. New York: United Nations, 1979. Иако је данас критеријум посебне националности изгубио на значају у одређивању статуса мањине, неједнак положај и бројчана заступљеност остају важни фактори мањинског статуса. С друге стране, неки од међународних документа посвећују веома мало простора језичким правима па тако на пример Универзална декларација о људским правима из 1948. године (http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/src5.pdf) у параграфу број 26. који говори о праву на образовање не помиње право на језик док УН-ова Повеља о економским, социјалним и културним правима (<http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf>) у делу који се бави образовањем помиње критеријуме недискриминације у образовању по расној, етничкој или религијској припадности уопште не помиње језичка права. Неки новији правни документи попут Европске повеље о регионалним и језицима мањина из 1998. године (http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_sr.pdf) дају више простора језику. У члану 8. Повеље, наводи се, мада прилично уопштено и као необавезујуће, да ће државе потписнице обезбедити проучавање регионалних и мањинских језика у образовном систему али уз ограничења у погледу оправданости увођења мањинских језика у наставу и критеријуме броја ученика и економске оправданости. Документ који највише простора даје дефинисању језичких људских права је Међународна повеља о грађанским и политичким правима из 1966. године (<http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>), која наводи да у државама у којима постоје етничке, верске или језичке мањине, особама које су припадници таквих мањина неће бити ускраћена право на неговање културе, право на вероисповест и право на употребу матерњег језика.

1995:483) наводе да уколико се права мањинских заједница поштују, опада могућност конфликта јер је језик један од главних окупљајућих фактора у ситуацијама у којима се етничка група осећа угроженом. Појам језичких људских права тако је постао предметом низа истраживања која су спроводили лингвисти, социолози и политиколози током последњих пар деценија (Kymlicka 1995, May 2011, Phillipson, Skutnabb – Kangas, 1995, Wee 2011).

Основни циљ свих социолингвистичких истраживања и законских решења која се тичу језика и језичких права је решавање лингвистичких конфликта и питања равноправности језика и њиховог формалног и практичног статуса као језика говорних заједница који се користе на једној територији (Turi, 1994:111). Језичка права укључују и предлоге решења за питања законских оквира којима се одређују права и привилегије језика и њихових говорника те се у овој области најчешће користе узајамно истоветни термини за означавање концепта језичких права попут термина „језичка права“, „лингвистичка хуманитарна права“ или „језичка људска права“ (Paulston, 1997:76). У мултиетничким државама, језичка права се најчешће тумаче као део законске регулативе која одређује употребу језика у јавном животу (Vilfan, 1993). Као део законске регулативе она је саставни део ширег законодавног оквира који дефинише међуетничке односе у етнички мешовитим друштвима и државама.

Људска права се деле на „три генерације људских права“¹⁹ и језичка права по својој природи спадају у трећу генерацију људских права као право на комуникацију (али се делимично могу сврстати и у права друге генерације у

¹⁹ Поделу људских права на три генерације увео је чешки правник Карел Васак (Karel Vasak) 1979. године. По овој подели заснованој на принципима Француске револуције (слобода, једнакост и братство) прва генерација људских права су она која се тичу индивидуалних, грађанских слобода и права, друга генерација су права која се односе на економска и социјална права и пружање једнаких могућности грађанима а трећа генерација права су колективна права народа, група и заједница која су углавном дефинисана низом међународних повеља и докумената. Права прве генерације су временски најстарија и обухватају лична и политичка права. За њима хронолошки долазе права друге генерације која обухватају економска, социјална и културна права. Термин "права треће генерације" (користе се још и термини: "права народа", "права солидарности", "колективна права") обухвата права чији су носиоци мање или више одређени колективитети. Садржина тих права је комплексна, у том смислу што се не могу свести на једно право, него обухватају скупове права (право на развој, право на мир, право на здраву околину, право на комуницирање). Практично, носилац ових права треће генерације је целокупна заједница или држава. Више о овој подели у Vasak, Karel. "Human rights: A thirty year struggle. The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights". UNESCO Courier, 30:11. November 1977.

односу на право на образовање) која се најчешће посматрају као колективна или групна права која су често и предмет међународног права. Питање језичких права најчешће се односи на статус, положај и права етничких мањина мада се термин „мањина“ често користи и да значи не само и не увек бројчану мањину већ знатно чешће да значи однос друштвене хијерахије између привилегованих и мање привилегованих група односно друштвених односа између доминантних и подређених група (Paulston 1997:77).

Језичко планирање и политика са својим експлицитним и имплицитним циљевима и исходима могу бити оруђе којим се промовишу или ускраћују језичка права те средство либерализације односа или уклањања језичке доминације у односу на мањинске језичке заједнице. Планирање језика је планирање друштва јер је језик основна институција друштва (Cooper, 1989:182) и стога језичка политика има улогу друштвене „моћи која дисциплинује“ (Tollefson, 1991:207) јер језик у статусу државног односно службеног језика представља механизам којим се изражава национализам те успостављају језиком одређена ограничења у образовном систему, економији или политичком учешћу. Језик је често много више од средства комуникације и у статусу матерњег језика представља симбол индивидуалног и колективног идентитета и припадности етничкој и језичкој заједници (de Cilia, 2002:8).

Дефинисање и спровођење језичких права су саставни део језичких политика и језичког планирања као дела процеса организованог тражења решења за језичке проблем, најчешће на националном нивоу (Fishman, 1974:79). Уколико усвојимо дефиницију коју је дао Сполски (Spolsky, 2004:5) да је језичка политика сваке говорне заједнице састављена од три компоненте: језичке праксе, језичких веровања или идеологије и интервенција у језику односно деловања усмереног на промену језичке праксе путем планирања језика и управљања језиком јасно је да се однос према језичким правима мора посматрати као део језичке политике и језичког планирања сваке говорне заједнице. У зависности од односа према статусу језика и правима говорника, језичка политика и планирање као два блиско повезана процеса могу се поделити на језичке политике које мањинска језичка права третирају као проблем и теже монолингвизму, језичке политике које третирају мањинска језичка права као индивидуално људско и колективно право и

језичке политике које језичка права третирају као ресурс који води ка друштвено конструктивном мултилингвизму (May, 2005, Ricento, 2005, May, 2011, Mendez, 2012)

Језичко планирање се често дели на: планирање статуса језика (у чијем фокусу је употреба језика) , планирање усвајања језика (у чијем фокусу су говорници језика) и планирање корпуса језика (у чијем фокусу је сам језик) (Cooper, 1989:45). Језичка права су најчешће део планирања статуса језика у вишејезичним државама у којима је употреба језика дефинисана помоћу три основна принципа која одређују права на језик: принципа права заснованих на територијалности, принципа права заснованих на индивидуалним правима и принципа права заснованих на колективним правима²⁰. Мекри (McRae, 1975) тако дефинише принцип територијалности као принцип по којем језичка права зависе од критеријума територијалне распрострањености припадника говорне заједнице (примери би били вишејезичне заједнице попут Белгије) док принцип индивидуалних права почива на језичком статусу и положају говорника језика (попут Канаде и статуса енглеског и француског језика). Принцип колективних права заснован је на концепту по којем је језик колективна својина која се користи и одржава искључиво у групи или заједници (Woehrling, 1985:87) те држи да иако су језичка права законски везана за појединце, њихова природа је суштински колективна.

Кимлика (Kymlicka, 2003:8) и Клос (Kloss, 1971:259) додају још два критеријума за типологију језичких политика наспрам питања језичких права па тако поред критеријума територијалности односно колективних и индивидуалних права додају и критеријуме по којима се језичка политике деле на политике усмерене на толеранцију језичких права и оне које су усмерене на промоцију језичких права. Језичка права заснована на толеранцији углавном се односе на „толерисање“ употребе језика на индивидуалном нивоу и у приватној сфери док језичке политике које промовишу језичка права подразумевају проактиван однос државних институција према језичким правима и употреби језика у јавној сфери,

²⁰ Више о принципима дефинисања језичких права у тексту McRae, K. (1975) “The Principle of Territoriality and the Principle of Personality in Multilingual States” *International Journal of the Sociology of Language*. Volume 1975, Issue 4, стране 33–54.

образовању, администрацији, правном и судском систему. За разлику od низа међународних повеља, споразума и конвенција која се баве језичким правима са аспекта толеранције и индивидуалних права припадника мањинских језичких заједница²¹, област промоције језичких права је у знатно мањој мери регулисана правним оквиром. Углавном се ради о општим одредбама које не обавезују државе потписнице да подрже усвајање, промоцију или ревитализацију језика мањина²².

С друге стране, осим међународних оквирних документа, језичка права и одредбе које се тичу употребе језика и права на језик често су присутне у законским решењима самих држава²³. Регулисање језичких права и права језичких мањина знатно је присутније у законским решењима држава источне Европе у којима је модел конституционализације језичких права, односно њиховог дефинисања уставним одредбама или посебним законима о мањинским

²¹ Неки од најзначајних документа којима се језичка права делимично регулишу на принципу толеранције језичких права су:

- Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (ориг. European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) написана 1950, доступна је на страници <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?MA=3&CM=7&CL=ENG>
- Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације (ориг. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination из 1965. године) доступна на адреси <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>
- Међународна повеља о грађанским и политичким правима (ориг. International Covenant on Civil and Political Rights из 1966. године) доступна на адреси <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
- Међународна повеља о економским, социјалним и културним правима (ориг. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights из 1966. године) доступна на адреси <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/cescr.aspx>
- Конвенција УН-а о правима детета (ориг. UN Convention on the Rights of the Child из 1989. године) доступна на адреси <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
- Европска повеља о регионалним и језицима мањина (ориг. European Charter for Regional or Minority Languages из 1992. године) доступна на адреси <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm>
- Европска оквирна конвенција за заштиту националних мањина (ориг. European Framework Convention for the Protection of National Minorities из 1995. године) доступна на адреси <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>

²² Изузетак је члан 27. Повеље о грађанским и политичким правима који наводи да припадници етничких, верских и *језичких* мањина неће бити ускраћени на право да упражњавају своју културу, изражавају своју вероисповест и користе матерњи језик.

²³ Тако устави 173 државе имају уграђене одредбе о статусу и употреби језика за разлику од 22 државе које такве одредбе немају (Arzoz, 2007:18). Више о уставним решењима језичких права у Arzoz, X. (2007), The Nature of Language Rights, JEMIE 6 (2007) 2, European Centre for Minority Issues.

заједницама, један од основних принципа заштите права мањинских заједница и последица је процеса прикључивања институцијама какве су Савет Европе или Европска заједница²⁴. Разлози због којих су језичка права постала питања којима се баве уставни држава су различити али се могу поделити у три основне категорије. Прву групу чине уставна и законска решења језичких права која су резултат политичког договора или уређења државе. Најчешће су резултат постојања утицајних и бројних језичких заједница и средство за промоцију заједничког идентитета и умањивање утицаја националистичких политика. Намена језичких права у овим законским решењима је очување политичке стабилности и јачање суверенитета државе у процесу грађења државе те спречавање политичких процеса који могу водити дезинтеграцији државе²⁵.

У другу групу спадају она законска и уставна решења која су резултат међудржавних споразума и односе се на специфичне територијалне јединице са бројним мањинским заједницама²⁶ које су постале деловима нових држава.

Последњу групу чине уставна и законска решења која језичка права дефинишу као део ширих решења мањинских права и која су типична за земље источне Европе а која су резултат тежњи ка превенцији и решавању интерних и регионалних конфликта, успостављању бољих регионалних и међудржавних односа и јачању демократских процедура и подршке процесу приступања Европској заједници. Истовремено неселективно инсистирање на језичким правима као колективним правима и битним градивним елементима етничког идентитета постаје и својеврсна претња стабилности у вишенационалним друштвима.

Пошто су језичка права колективна права и права која су битна за (само)идентификацију припадника говорних заједница и очување идентитета, често су сукобу наспрам доминантних националистичких модела језичке

²⁴ „Иако су саме вршиле притисак на земље централне и источне Европе да законски признају и заштите мањинске заједнице, највећи број земаља западне Европе је остао при пракси двоструких стандарда. Права мањина су често била извозни производ који није био намењен за домаћу потрошњу.“ (Arzoz, 2007:20)

²⁵ Оваква уставна и законска решења типична су за Белгију, Канаду, Јужну Африку.

²⁶ Примери би били регије и покрајине какве су Јужни Тирол, Аландска острва или подручје Корушке.

политике и планирања (Geerarts, 2002) који појмове националног јединства и идентитета повезују са постојањем најчешће једног или ређе више националних, стандардних језика. У националистичком моделу језичких политика језик је „културно власништво“ које гради културни идентитет нације (Филиповић, 2009:61) и води формирању национализма идентитета чији је језик нераскидиви део²⁷. Доминирајући модел језичких политика и планирања у Европи још увек је под снажним утицајем европског, националистичког модела језичке политике (Бугарски, 2005:96) који подразумева снажну и нераскидиву везу између језика, нације и државе присутну у европској научној, политичкој и културној традицији од 18. века. Оваква европска језичка политика резултат је поствестфалијског поретка којим су државе дефинисане као самосталне територијалне заједнице и као политички, верски и етнички хомогене јединице. Тако европски модел језичке политике и планирања постаје културолошки и лингвистички аналоган вестфалијској политичкој доктрини, изједначавајући језик, територију, етничитет, културу и религију²⁸. Истовремено, Бугарски (2005) уводи и већ поменути интерактивни модел језичке политике који је се појављује крајем XX века а који одликују растућа лингвистичка и културолошка интеракција и толеранција језичких разлика и специфичности говорника различитих језика. Интерактивни модел језичке политике се гради на темељима језичке равноправности и данас је типичан за језичке политике супранационалних организација каква је Европска унија. Истовремено, током 90-тих на тлу бивше Југославије појавио се и посебан тип језичке политике чија је основна улога подршка управљању постконфликтним друштвима као начином „терапеутског управљања“ (Puravac, 2012:170) државама чији је територијални интегритет и културолошки идентитет под знаком питања. Типични примери таквих друштва у којима је језичка политика требала да послужи широј намени решавања и превенције конфликта ,те да допринесе процесу грађења државе, су Босна и Херцеговина и Македонија.

²⁷ У оригиналу *identity nationalism* (Geraerts, 2002).

²⁸ Вестфалијски мир из 1648. године потврдио је у тадашњој Европи принцип владања *cujus regio ejus religio* којим је веза између територије, нације и државе учвршћена. Овакав европски поредак је у лингвистичком смислу значајно и везу језика и територије односно нације по сличном принципу *cujus regio ejus lingua*. О територијално-националном принципу у језичким политикама више у раду Herder, de.S (2008), *The Linguistic Territoriality Principle –A Critique, Journal of Applied Philosophy*, Vol. 25, No.2, 105-131.

Рани модели језичких људских права били су у блиској вези са процесима модернизације и економског развоја док модел који постаје све израженији током 90-тих година двадесетог века у први план поставља питања политика идентитета те превенције и управљања етничким и националним конфликтима. Од нарочитог значаја је промена у парадигми језичких људских права²⁹ која је уследила током 90-тих током којих су језичка права у великој мери кодификована међународним правом и по којој су језичка људска права посматрана као прогресивна, лингвистичка верзија треће генерације људских права чија ће примена водити стабилности друштава, економском и културном развоју. Данас, након готово две деценије промоције и примене језичких права као дела људских права јасно је да постоји сукоб између поимања језичких права као средства које даје слободу комуникације и поимања језичких права као средства грађења идентитета. Језичка права као елемент грађења (само)идентитета могу погоршати етничке поделе пре него помоћи у њиховом превазилажењу (Puravas, 2006:113) уколико се језичка права користе искључиво као средство етничке демаркације без промишљања њихове ефикасности у примени језика као средства комуникације. Тако је дискурс језичких права, уместо да спречи језичку дискриминацију и друштвене поделе, постао одлично средство за легитимизацију и учвршћивање етничких подела и на подручју бивше Југославије. Другим речима, *више језичких права може значити мање стварне и суштинске интеретничке комуникације* о круцијалним друштвеним питањима.

Поред промене у дискурсу језичких права од појединаца ка групама и њиховог значаја за развој адитивног билингвализма и мултилингвизма, примена језичких права као фундаменталних људских права није успела да пружи одговор на суштинско питање критеријума дефинисања језика односно питања примене језичких права у случајевима када се ради о дијалектима једног језика или варијететима једног полицентричног језика. Уместо тога, Бломерт³⁰ (Blommaert,

²⁹ Тов Скутнеб-Кангас разликује лингвистичка права или језичка права (Linguistic Rights или Language Rights) као права која се односе на сам језик и варијетете у оквиру језика док се људска језичка права (Linguistic Human Rights) односе на фундаментална људска права која су „необходна за достојанствен живот појединца“ (Skutnabb-Kangas, T. (2012). Linguistic Human Rights. The Encyclopedia of Applied Linguistics.)

³⁰ Међу социолингвистима који су се бавили питањима језичких права, Бломерт је први поставио питање језичких права као средства грађења државотворности на примеру декларације из Асмаре

2001:136) примећује да захтеви за поштовањем људских језичких права могу бити резултат „политизираних наратива које стварају политички мобилисане етнолингвистичке групе са развијеном политичком идеологијом која језик примећује као препознатљиву карактеристику грађења нације“. Питања језичких права и неједнакости су, по њему, редукована на међујезичке (ориг. „interlanguage“) разлике док се питања разлика и неједнакости на нивоу језика (ориг. „intra-language“) не проучавају.

Иако је област језичких права као посебних људских права постала предметом бројних социolingвистичких истраживања њихов статус у теорији и пракси људских права је до данас остао недоречен. Тако Стивен Меј, као један од заговорника језичких људских права, оцењује да су језичка права „Пепељуга“ међу људским правима (Maу, 2011:283). Језичка права су по њему „усвојено ванбрачно дете“ у породици људских права које истраживачи углавном игноришу или одбацују као проблематичне (Maу, 2011:265) па су ова права и данас концепт који, иако су језичка права призната од стране држава и супранационалних организација, остаје споран и оспораван (Maу, 2011:265). Кључни проблем језичких права је њихова двојна природа као права која су и појединачна али и колективна односно језичка права су права појединаца као чланова заједнице али истовремено нити један појединац није сам по себи довољан да би остварио права без постојања групе чији је припадник.

Други аутори језичка права посматрају као спој индивидуалних, групних и територијалних права. Тако Кимлика (Kumlicka) сматра да језичка права као врста групног права нису нужно и само колективна права већ да се групна права могу односити на појединачне чланове групе али и на групу као целину или на територију у којој група чини већину.

Однос према језичким правима као суштинској категорији људских права и процес кодификације људских права у међународном праву значи да се ова категорија људских права често дефинише екстерним нормама занемарујући питања друштвене кохезије, стабилности и демократских принципа. Аргументи

из 2000. године која се бавила питањима језичких права и политика у Африци. Више у Blommaert, J. (2001). The Asmara Declaration as a sociolinguistic problem: Reflections on scholarship and linguistic rights. *Journal of Sociolinguistics*, 5(1), 131–55.

по којима су језичка права израз колективне културе и колективног идентитета, односно „посебан начин поимања и описивања стварности“ (Универзална декларација о језичким правима, члан 7), заједнице посматрају као природне и дате ентитете пре него као друштвене конструкте (Puravas 2012:72) . У контексту земаља бивше Југославије, остваривање права на посебан национални и језички идентитет кроз поштовање језичких права је довело до есенцијализације језика и националног идентитета те до јачања симболичке наспрам комуникативне улоге језика.

На подручју бивше Југославије, питање поштовања људских језичких права је постало најизраженије у Босни и Херцеговини у којој су уставно-правни статус три конститутивна народа, финансијски и административно комплексан систем образовања те оставштина етничког конфликта довели до појаве феномена националне групе предмета у коју спада и категорија матерњег језика. Питање језика, језичке политике и права на језик дошло је у блиску везу са политичким питањима заступљености трију народа, равноправности припадника три конститутивне етничке групе и политичког уређења државе. Релативно нејасно дефинисана званична језичка политика која признаје три језика и два писма има мало везе са стварном применом равноправности трију језика на пољу образовања. Тежња да се поштују језичка права сва три народа и покушај да се језичка права поштују по принципу етничког ексклузивитета довела су до дубоких етничких и политичких подела те до успостављања одвојених образовних политика и паралелних образовних система. Језичка политика и језичка образовна политика у БиХ тако су убрзала дивергентни процес разградње некадашњег заједничког полицентричног српскохрватског језика који се користио у БиХ и тиме довела до израженог процеса институционализације језичких разлика. Пример језичке политике (нарочито у образовном систему) у БиХ показује да, насупротив тврдњама лингвиста који су заговорници поштовања колективних језичких права, примена дискурса језичких права у случајевима када се ради о типолошки и структурно сличним језицима, пре доводи до етничких

тензија него што служи као средство поштовања језичких права и спречавања и решавања конфликта³¹.

3. Језик и етнонационални идентитет у Босни и Херцеговини

Концепт идентитета је по својој природи сложен и док су неки аспекти идентитета трајне категорије, други аспекти идентитета су променљиве категорије. Идентитет се састоји из личног, субјективног идентитета („ја идентитета“) којим се појединци разлику од других појединаца и друштвеног („ми идентитета“) идентитета који градиво и мењамо у односу са другима. Идентитет је скуп „суштинских својстава којима се нека људска група или појединац дефинишу наспрам других“ (Бугарски, 2005:67). Идентитет је осећање припадности колективу али и средство којим група или појединац обезбеђују своју „самоистоветност“ као истовремену свест о колективу али и о сопственој индивидуи (Бугарски, 2005:67).

Идентитет колектива је и етнички или национални идентитет као основни идентитет групе којим на групе делимо „делове становништва са заједничким именом“ и са „заједничким прецима, митовима и историјским памћењем, неким обликом везе за историјском територијом и одређеним степеном међусобне солидарности, макар између припадника елита“ (Smith, 1995:57). Етничку групу одређују елементи заједничке културе (у које спада и језик) чија је сврха да повезују њене чланове као и постојање свести о заједничком пореклу, заједничким прецима или заједничкој територијалној или географској припадности.

Језик има неколико важних улога у односу на концепт етнонационалног идентитета као средство којим се одређују границе једне заједнице на основу заједничких језичких карактеристика, вредности или уверења. Језик гради осећај припадности језичкој, комуникативној и етничкој заједници и као средство

³¹ Чињеница је да се на подручју бивше Југославије говори о три посебна језика иако не постоје јасни критеријуми сем политичких за разликовање три језика па тако и „Slavic and East European Language Center“ на својој веб страници наводи да су сва три новонастала стандарда базирана на истом типу језичког дијалекта те да је академско мерило и норма посматрати и проучавати БХС као један језик. Више на веб страници <https://www.seelrc.org/webliography/bcs.ptml> (приступљено 15. јуна 2015. године)

комуникације повезује чланове етничке заједнице али истовремено представља и средство симболичког одвајања чланова заједнице од осталих. Поред језика као средства комуникације, језик служи и за стварање других симбола националног идентитета какви су књижевност, историја, легенде и митови и често је одређен као „душа и срце народа“ (Herder, 1976:165). Језик је и средство грађења етнонационалног идентитета као основно оруђе којим се одржавају митови о језику и његовом значају за етнонационални идентитет заједнице као систему који је логичнији, лепши, изражајнији или старији од језика других етничких и националних заједница (Fishman 1972:66). Митови о језику као директној спони између данашње говорне заједнице и заједнице предака служе како би се члановима заједнице дао опипљиви доказ о трајању и посебности заједнице којој припадају.

Језик гради нацију као заједницу утемељену на културном идентитету на који се потом надограђује политичка димензија нације која је основа за њено политичко или територијално организовање. Политички и територијални аспекти етничке заједнице су кључни за њен преображај у нацију и стицање националног идентитета који је често састављен од више делова које су узајамној интеракцији. Елементи који формирају национални идентитет су поред територије, заједничке институције и закони, заједничка историја, заједничка припадност етничкој заједници, култура и религија (Tornquist-Plewa, 2002:183). Језик је основни елемент којим заједница гради институције, културу и прихвата религију.

Као основни елемент грађења идентитета, језик има три суштинске функције у процесу грађења националног идентитета које можемо назвати формулом „три И“. Језик је, као прво, средство идентификације припадности заједници којим се чланови заједнице идентификују, поистовећују и представљају као њени чланови. Затим, он је и средство интеграције заједнице јер без њега нема политичке и културне изградње националног идентитета и представља један од кључних интегративних елемената заједнице. Последња функција језика је то што је он и средство изолације односно симболичко средство којим се заједнице разликују и повлаче границе међу собом. Ове три функције и чине да се језик у

односу на питање етничког идентитета често посматра као фундаментална и трајна особина којом се дефинишу етничке заједнице.

Постоје три основна приступа (Wieland, 2004:24) проучавању односа етничког идентитета и нације која се деле на основу односа према етничкој групи као целини. Први, примордијалистички приступ карактерише став по којем етничку заједницу карактеришу дате и непроменљиве особине какве су порекло, језик, вера, раса или традиција као и припадност одређеној територији. Чланови етничке заједнице деле ове заједничке, повезујуће и уједињујуће карактеристике по рођењу те је припадности етничке заједнице немогуће побећи, етничка заједница је неизбежна, непроменљива датост и стална категорија. Други конструктивистички или инструменталистички приступ етничкој заједници, заједницу посматра као флексибилну, фиктивну заједницу или идеал на основу којег чланови дефинишу припадност заједници. Припадност заједници је субјективна, промењива и зависи од низа спољашњих фактора, друштвених, политичких или економских³² док су територија и осећање заједничког порекла сасвим запостављени у конструктивистичком приступу тумачења етничких заједница. Поред ова два приступа у проучавању етничких заједница постоји и трећи приступ који спаја претходна два. Етничитет није датост али ни фиктивна концепција већ процес у којем друштвене елите у етничким заједницама бирају аспекте заједничке културе којима дају нове вредности и значења који се даље користе као симболи којима се етничка заједница диференцира од других. Овакво схватање етничке заједнице најбоље дефинише Ентони Смит (Smith, 1995) који етничку заједницу или „етнију“ дефинише као „именовану заједницу наводног заједничког порекла, колективног памћења и елемената заједничке културе која је повезана са одређеном територијом и осећањем солидарности“. Виланд (Wieland, 2004: 24) наводи да за све три теорије о етничким заједницама заједничко постојање својеврсне примарне карактеристике заједнице или „епицентра“ око којег се етничка заједница окупља надграђујући овај центар додатним атрибутима етничке заједнице. По њему, без постојања оваквог „епицентра“ не може доћи до

³² Ентони Коен (Cohen, 1985) наводи да се разлике између заједница могу добити и различитим мишљењима и ставовима њених чланова (у оригиналу „people can think themselves into difference“). Више у књизи Cohen, A. (1985). *The Symbolic Construction of Community*, Routledge, London and New York.

каснијег политичког организовања односно преласка из предполитичке фазе етничке заједнице у фазу нације³³. Он истовремено сва три различита приступа дефинисању етничке заједнице сумира у једној формули : „етничка група + фактор икс“ дају етнонацију (у оригиналу: „ethnic group + x = ethnation/community“) у којој „фактор икс“ представља додатне факторе као што су ниво политичке организованости, заједничка традиција, територија, култура, језик или религија.

Сам појам идентитета, у који спада и етнички идентитет, је комплексан, сложен и променљив те се састоји од низа елемената и маркера од којих је језик само један (Edwards, 1985:3), подједнако важан као и неки други маркери попут расе или религије (Wardhaugh, 1987:43). Етнички идентитет Едвардс³⁴ темељи на објективним и субјективним факторима и док у објективне факторе припадности он сврстава језик³⁵, религију, расу, претке и географску локацију као субјективни фактор он наводи симболичке маркере који су карактеристични за једну заједницу, какви су на пример елементи друштвених пракси, културе живљења или обичаја. Едвардс (Edwards, 1985) сматра да комуникативна функција језика у етничкој заједници има смисла једино у заједници која дели исти језик док је друга функција језика, како је он назива скривајућа функција језика, улога језика као средства којим се штити посебност групе и којом се искључују сви они који нису чланови заједнице. Језик тако и истиче али и чува етнички и групни идентитет и ексклузивитет.

³³ Wieland (2004:25) сматра да је на Балканском полуострву и Индијском потконтиненту, религија представљала примарни маркер на који су се надградиле све остале карактеристике заједнице укључујући и језик.

³⁴ „Етнички идентитет је припадност групи – великој или малој, друштвено доминантној или потчињеној - са којом појединац има родовску везу. Није нужно да исти обрасци социјализације или културни обрасци трају током више генерација али одређени осећај групне припадности мора опстати. Овај осећај припадности се може одржати помоћу заједничких објективних карактеристика (језика, религије итд.) или субјективних доприноса осећању припадности групи или комбинацијом оба елемента.“ (Edwards, 1985:10)

³⁵ Едвардсова дефиниција језика као објективног маркера етничког идентитета није сасвим одговарајућа језичкој и етничкој ситуацији на подручју бивше Југославије. У случају народа бивше Југославије, језик није био објективни маркер јер се на тлу бивше Југославије ради о језицима који су потпуно међусобно разумљиви уз постојање заједничке дијалекатске основе и историјског развоја језика. Језик је у бившој Југославији постао субјективни маркер идентитета јер су избор матерњег језика, стандардизација и именовање језика субјективни и политички мотивисани процеси.

Када говоримо о индивидуалном идентитету, на нивоу појединца идентитет је увек вишеслојан и појединац увек припада истовремено и паралелно већем броју категорија и група на основу свог пола, етничитета, језика или других карактеристика. У оним случајевима када једна категорија постане једини темељ за одређивање групе, идентитет постаје друштвена веза која повезује појединца са заједницом на начин како то успева етничка или национална припадност. Национални идентитет је својеврсна „екстензија етничитета“ (Edwards, 1985:12) праћена тежњом ка политичком самосталном организовању. У овом процесу језик није само један од маркера припадности групи већ је главни маркер припадности с тим што његове две основне функције комуникативна и симболичка немају исту важност у овом процесу. Симболичка функција језика је далеко значајнија и дуготрајније делује на стварање групног идентитета чак и оним случајевима када језик изгуби примарну комуникативну функцију као на пример у мањинским или емигрантским заједницама.

Фишман (Fishman, 1991) етничку заједницу дефинише као колективитет који је одвојен од других симболичким категоријама у које спада и језик³⁶ али по њему су и језичке границе флуидне и повлаче се често произвољно баш као и етничке. У процесу успостављања етничког идентитета, језик је симбол посебног групног идентитета и средство за осигурање трајања и генерацијског преношења групног идентитета³⁷. Избором једне варијанте језика и каснијом стандардизацијом једног језика у односу на друге варијанте, говорници језика врше перформативни чин показивања сопственог идентитета односно чина који Ромејн (Romaine) назива „чиновима идентитета“³⁸ помоћу којих говорници

³⁶ О природи етничког идентитета говори и Фишман: „етнички идентитет је често довољно аморфан и довољно трајан пре него променљив, да је повлачење линије која означава језичке границе једнако одређујуће као и повлачење саме границе између етничитета“ (Fishman, 1972:67).

³⁷ Фишман подвлачи да језик омогућава „контрастивну самоидентификацију чланова заједнице путем језика“ (Fishman, 1972:54). Језик тако служи да се међу собом идентификују и препознају чланови исте заједнице али и као средство за идентификацију оних који не припадају истој заједници.

³⁸ У оригиналу „acts of identity“ је термин који се појављује у књизи „Acts of Identity: Creole-Based Approaches to Language and Ethnicity“, Le Page, R и Tabouret-Keller A, Cambridge University Press, 1985. По ауторима ове књиге, сваким говорним чином појединци врше *перформативни акт идентитета у којем употребом језика откривају свој осећај етничке или друштвене припадности једној заједници односно чин разликовања од других заједница*. Говорник дакле „креира сопствене обрасце језичког понашања како би био сличан оним члановима групе са којом се идентификује или се разликовао од оних којима не жели да припада“ (Le Page, Tabouret-Keller, 1985:181)

показују групе и заједнице са којима се идентификују. Улога и значај језика су различити у грађењу етничког и националног идентитета у различитим етничким заједницама али и у различитим фазама и историјским периодима једне заједнице мада је постојање посебног, националног и стандардизованог језика често био предуслов за јачање националног или државног идентитета³⁹.

Најчешће се говори о два типа националних заједница, етничким нацијама и грађанским нацијама. Етничке нације су утемељене на „*jus sanguinis*“ односно „праву крви“ док су грађанске нације засноване на принципу „*jus soli*“ односно „праву тла“. Овој подели одговара и подела на националне државе и државе нације („*nation states*“ и „*state nations*“) као конструктима који су се појавили појавом етничких национализама у Европи крајем 18. или 19. века. За разлику од западне Европе у којој су хомогене државне заједнице биле формиране пре појаве националних покрета и у којој је држава имала основну улогу у формирању националног идентитета (Fishman, 1972:24) у етничким заједницама централне и источне Европе буђење националне свести је претходило процесу формирања држава па се о овим заједницама говори и као о државама-нацијама. Разлике између два типа држава утицале су и на појаву разлика у језичким политикама па је тако језичка политика у националним државама подразумева промовисање језика који су политички и економски важни у улози језика комуникације док у етничким, државама-нацијама језичка политика подразумева промовисање језика који је повезан са етничким и културним идентитетом односно језика који потпомаже формирање и јачање националне свести.

Нација се најбоље може дефинисати као истовремено и етничка и политичка заједница састављена од субјективних и објективних компоненти чија

³⁹ Језик је у процесима грађења етнонационалног идентитета добио улогу и средства којим се идентитет гради али и средство којим се порука о припадности нацији преноси. Фихте (Fichte, 1808) у „Поруци немачкој нацији“ наводи да „уколико постоји посебан језик, онда постоји и посебна нација“ која њим говори. Идеални модел односа нације, језика и територије би по овом *романтичарско-националистичком схватању био народ = језик = територија = држава*. Мајхил сматра да у неким примерима говорних заједница, сва наречја могу бити сматрана једним језиком чак и када не постоји узајамна разумљивост јер се развија само један облик писаног језика који представља сва ова наречја. Такве језике он назива „великим“ језицима или „*Dachsprachen*“. Уколико се појави и други језик у писаној форми, онда се не ради о једној групи наречја већ о два језика између чијих говорника ће постојати линија која их раздваја, чак и ако се ради о наречјима која се веома мало разликују. Ови различити, али слични или међусобно разумљиви језици називају се „малим“ језицима или „*Ausbausprachen*“ (Myhill, 2006:11).

се важност за заједницу мења током историјског развоја. Нацију као етничку заједницу дефинишу симболичке категорије и објективне категорије али да би нација постала и политичка заједница мора да поседује политичку свест и одређену форму политичког организовања. Етничке заједнице су стога предполитичке или преднационалне заједнице док нације поседују самосталну политичку свест и политичку припадност. Процесом јачања националне свести односно национализмом као покретом, заједница стиче и одржава „нови и стално обнављајући осећај идентитета и сврхе“ (Fishman, 1972:55). Процес грађења националног идентитета се може поделити у три фазе по „А-Б-Ц“ моделу који је дао Хрох (Hroch, 1985: 23). Хрох нацијом назива веће друштвене групе које су прошле све три развојне фазе и које су интегрисане не једним већ комбинацијом неколико облика објективних односа (који могу бити економски политички, језички, религијски, географски, историјски) као и њиховим субјективним одразом у колективној свести заједнице.

У свакој од ових фаза језик и елементи језичке политике су битни фактори за прелазак у следећу фазу националног буђења и настанка нације⁴⁰. Прва фаза, коју Хрох⁴¹ у својој анализи друштвених предуслова националног буђења, назива фаза А је период „интересовања учењака и научника“. У овој фази се јавља

⁴⁰Мајхил такође истиче да су за формирање нације „потребни услови као што су заједнички језик, заједничка књижевност која је писана на том језику, територија која је у знатној мери заједничка, заједничка историјска традиција...и без сумње заједничке легенде, песме и ритуали.“ (Myhill, 2006:45)

⁴¹ „Током почетног периода (фазе А), енергија активиста је усмерена на изучавање језичких, друштвених или историјских атрибута недоминантне етничке групе. У другом периоду (фаза Б), појављује се низ нових активиста, који се труде да придобију што већи број припадника своје етничке групе за остварење пројекта стварања потпуне нације, путем патриотске агитације која треба да пробуди националну свест међу њима.“ Хрохова намера у његовом раду је била да се упореде национални покрети, како их он назива, „малих европских народа“ те да се утврде друштвене, политичке и историјске околности које су утицале на успех или неуспех јачања националне свести и формирање нације. Хрох предлаже два формативна периода настанка нација која су била различита по трајању и обиму: прва, дужа али мање интензивна фаза која је била карактеристична за период Средњег века док је дуга, значајнија за појаву нација, почела у другој половини 19. века. Хрох сматра са су европски народи имали различите нивое економског и друштвеног развоја као и различите политичке статусе. За разлику од „великих нација“ које су имале непрекинут период развоја током Средњег века, сопствену државу-нацију, књижевни језик, културу и етнички хомогену елиту (Hroch, 1998:94), другу групу су чиниле „мале нације“ односно недоминантне етничке заједнице које су биле делови великих мултиетничких империја без сопствене елите, без континуитета у друштвеном и културном развоју те без стандардног књижевног језика. Хрох их стога и назива „етничким заједницама“ као групама које сем компактног географског простора немају сопствени политички и државни оквир, јасну социјалну структуру, континуитет у културној традицији нити стандардизован и нормативизован језик.

интересовање за проучавањем и дефинисањем језичких, културних и историјских атрибута који чине заједницу у овој фази „пред-нације“. Следећа фаза, фаза Б, је период „патриотске агитације“ у којој интелектуалне вође заједнице започињу пројекат националног буђења. У овој фази буди се национална свест међу потенцијалним члановима заједнице радом на ширењу идеје о припадности заједници и потреби за развојем заједничке културе утемељене на матерњем језику и његовој употреби у образовању, администрацији и управи односно стварању укупне друштвене структуре. У другој фази, језик има одлучујућу улогу као кохезивно средство на чијој стандардизацији и нормативизацији се активно ради. Хрох (Hroch, 1998:94) истиче значај постојања елемената заједничког историјског наслеђа који могу бити делови некадашњих институција, елементи политичке и државне самосталности или постојање неке форме средњовековног језика који чине могућом националну агитацију и стицање свести о припадности заједници. Национални језик у овој фази треба бити и прилагодљив и стабилан али и јасно утемељен у прошлости и спреман да одговори на будуће потребе као стандардизовани језик који се користи у свим сферама живота.

Последња фаза, фаза Ц, означава појаву „масовних националних покрета“ у којој етничка група постаје нација а језик постаје национални или званични језик који је прихваћен од стране чланова заједнице и као такав добија улогу стандардизованог, националног језика чији статус може бити дефинисан и правним актима.

Хрох сматра да и поред ове три фазе развоја, нација не може постојати без следећих предуслова:

1. Колективног „памћења“ етничке заједнице које даје осећај заједничке историјске судбине;
2. Мреже језичких а затим и културних веза који омогућава социјалну комуникацију унутар групе и одвајање групе од осталих група у чему суштинску важност има национални језик;
3. Постојање концепта једнакости свих чланова групе која подразумева и друштвену и класну мобилност.

Надограђујући Хрохову теорију, Камусела (Kamusella, 2014:18) поред ове три фазе, уводи као опциону фазу, фазу Д, у којој нација добија сопствену националну државу. Ова последња фаза са лингвистичког аспекта није нужна фаза и нација и без ње може имати национални језик. Међутим да би се она испунила потребно је неколико додатних предуслова како би дошло до потпуног преклапања језика, нације и националне државе. Камусела наводи пет таквих предуслова за потпуно преклапање језика, нације и државе:

1. Језик мора имати статус националног језика односно његови говорници чине једну нацију.
2. Територија на којој се језик говори треба бити национална држава говорника језика.
3. Национални језик се не може делити нити са једном другом нацијом или државом.
4. У националној држави не смеју постојати територијалне целине у којима би се говорио други језик сем језика националне државе.
5. Национални језик се не сме користити у аутономним областима или територијама ван националне државе.

Интересантно је да Хрох сматра да су фаза А и фаза Б имале другачији развој и трајање у различитим супранационалним царствима. Првенствено поређећи Хабзбуршку монархију и Отоманско царство, он уочава да је у случајевима покрета за националним ослобођењем у Отоманском царству политички програм имао централну улогу за разлику од територија у Аустро-Угарској у којој су програми културне, језичке и друштвене аутономије били важнији од политичке и територијалне аутономије. Хрох сматра да је друга битна разлика у националним покретима био и однос према оружаном борби која је у подручјима под отоманском влашћу била део националних покрета за разлику од примарно политичке борбе у крајевима и покретима под аустроугарском монархијом. Ово поређење је посебно интересно за Босну и Херцеговину која је била под влашћу обеју империја те се фазе националног развоја нису никада

спровеле у потпуности и на време. Територија данашње БиХ је на неки начин представљала прелазно подручје на којем су постојали недовршени елементи националних покрета који су настајали под влашћу обе империје и који су се залагали и за политичку аутономију али и културну аутономију у оквирима једне од двеју империја уз честе примере и оружане борбе као и покушаја ка грађењу специфичног „босанског идентитета“. У случају БиХ није било фазе А у којој би интелектуална елита започела рад на дефинисању карактеристика нације због политичке, културне и интелектуалне изолације у милетском систему⁴² Отоманског царства. Као последица тога, појавили су се различити конструкти националног идентитета без почетне фазе која би подразумевала научни или интелектуални рад⁴³. Положај језика у процесу грађења националног идентитета се разликовао у подручјима под отоманском управом у односу на аустроугарску власт јер су облици друштвене комуникације засноване на језику (државне школе, новине, часописи, штампана књижевна и научна дела) били далеко присутнији у аустроугарским крајевима него у милетском систему отоманске управе⁴⁴.

Анализирајући улогу језика у идентитету, Гринберг (Greenberg, 2004:7) подсећа на променљиву природу идентитета на тлу Балкана, при чему су припадници различитих етничких група не само мењали припадност етничкој групи већ су и сами називи етничких група били променљива категорија тако да

⁴² Милети су представљали аутономне јединице у турском царству засноване на религијског припадности. Признатим верским групама је било допуштено да формирају сопствене заједнице са својим верским законима, традицијама и језиком. Ставријанос (2000:89-90) наводи да је Отоманско царство било организовано по принципу верских заједница уместо етничких заједница па су се поданици делили на милете по линијама верских разлика пре него било којих других

⁴³ Национални покрети у централној Европи су се користили и налазима научних истраживања, која су вршена у фази А (од стране филолога, историчара, географа итд.) док је ова фаза била занемарена у југоисточној Европи. Једно од тумачења је да у Отоманском царству није било ниједне секуларне институције високог образовања или универзитета за разлику од Хабзбуршке монархије. Стога Хрох и наводи да је фаза А била слабо заступљена у југоисточној Европи те да сем учених појединаца који су образовање стекли изван Отоманске империје није било ширег таласа националне агитације. Тако је у крајевима под отоманском управом, фаза А спојена са фазом Б.

⁴⁴ Сам Хрох уочава да је цео Балкан једини регион у Европи у којем су се активности из фазе А у знатној мери разликовале од других европских друштава. „Нису опстале историјске земље са историјским границама. Опасност асимилације је била мања него у другим деловима Европе - уколико изузмемо религијску асимилацију и конверзију...није постојала аутентична традиција просветитељства и рационализма. Термин „нација“ је увезен из Европе.“ Више у тексту Hroch M. (2010), „*Why did they begin? On the transition from cultural reflection to social activism in European national movements.*“ Study Platform on Interlocking Nationalisms, www.spinnet.eu

су појединци током живота више пута мењали етничку припадност⁴⁵. Промена етничке припадности је значила и промену језика односно имена језика.

У односу језика и етничког и националног идентитета у Босни и Херцеговини, језик је уз религију представљао најважнији интегративни фактор етничких заједница јер се на тлу БиХ због историјских и друштвених околности може пре говорити о етничким заједницама изграђеним на „замишљеним“ културолошким, верским и језичким елементима као интегративним елементима⁴⁶. Језик је у БиХ испреплетем са историјом ширих политичких интегративних процеса којима су јужнословенски народи градили заједничке наднационалне државне заједнице и истовремено са оним периодима у којима је језик имао улогу средства етнорелигијске идентификације. Појава и успон романтичарског национализма, који се на тлу Босне и Херцеговине појавио касније него у остатку Европе, нису довели до стварања јединствене босанске нације већ је због специфичних историјских околности основу за дефинисање разлика између етничких заједница у БиХ чинила религија односно верске разлике. Милетски систем и рани систем образовања које је подељено по религијском опредељењу⁴⁷ а које је у Босни и Херцеговини увела турска управа су несумњиво допринели таквом стању јер је њиме друштво подељено по верским линијама. Системом милета одређен је припадност различитим заједницама али не на основу језика, територије, етничитета или заједничке историје већ на основу верске припадности. Отомански политички систем је у потпуности био заснован на административној организацији утемељеној на верским разликама које су гарантовале колективна права члановима заједница⁴⁸. Управо стога критеријум

⁴⁵ Гринберг наводи примери Муслимана/Бошњака у Санцаку чији се идентитет мењао три пута током просечног животног века појединца (Greenberg, 2004:7).

⁴⁶ Слична подели између етничких и националних заједница је и подела на такозване „историјске“ и „неисторијске“ народе. Под „историјским“ народима подразумевамо оне народе који су ушли у одлучујућу фазу изградње нације са већ изграђеном друштвеном елитом и традицијом постојања и претходних, однос историјских националних и политичких структура и пре модерног периода док је за „неисторијске“ народе карактеристично одсуство ова два елемента.

⁴⁷ Према непотпуним подацима из 1870. године у БиХ је постојало око 850 муслиманских верских школа – мектеба које је похађало 39.427 дете исламске вероисповести, 21 католичка школа са 490 ученика и 57 православних школа са 3286 ученика као и 11 јеврејских школа са 536 ученика. Више података у књизи Klaić, Vjekoslav: *Bosna: Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*, Matica hrvatska, 1878, 139-142.

⁴⁸ „Још једна важна разлика у објективним околностима је улога коју је имала религија. Отомански освајачи су истицали супериорност наглашавањем надмоћи ислама у односу на хришћанство. Њихов циљ није била општа хомогенизација: религијске разлике су одржаване као друштвене и

језика као објективног маркера етнонационалне припадности је био упитан на тлу БиХ јер су национални идентитети три највеће етничке групе засновани на религији и посебној перцепцији историје која произилази из религијских веровања. Зато се у БиХ језички идентитет није дуго преклапао са етничким, националним и религијским идентитетом. Верска, а потом и национална подела на три народа утицала је и на слаб и неразвијен грађански или наднационални идентитет који чак и у кратким периодима постојања није био утемељен на заједничкој визији државе или заједнице⁴⁹. Период формирања модерних нација у 19. веку је у БиХ био замењен процесом верских и националних подела које су утицале на стварање различитих схватања припадности државе у којима етничке заједнице нису успеле изградити капацитет за међуетничку емпатију нити осећање припадности једној нацији. Процеси иницирани милетским системом и настављени током каснијег периода аустроугарске власти означили су консолидацију трију конфесија у три посебна религијска и етничка идентитета у којима је религијска припадност изједначена са етничком припадношћу. У таквом окружењу, језик није имао иницијалну улогу значајнијег маркера идентитета јер је у овом периоду „истоветност језика, порекла и обичаја ништа не значи пред разликом конфесије“ (Гилфердинг, 1972:119).

Специфичности развоја националних заједница у БиХ огледају се у томе што је статус БиХ као територијалне целине представљао спорно питање током деветнаестог и двадесетог века. Период турске владавине који је оставио наслеђе у виду дубоких друштвених промена, исламизације дела становништва и дугог одржавања полуфеудалног кметовског система и општег економског заостајања, те друштвених подела по етноконфесионалним линијама, сменила је владавину аустроугарске монархије у којој се питање идентитета и језика покушало решити

политичке границе које су их делиле од потлачених слојева популације. У исто време, подела је омогућила хришћанским поданицима да створе неку врсту одвојеног и затвореног друштва. Отоманска управа је прихватила цркву као јединог говорника и представника овог дела становништва.“ Hroch, M. (2004) „The Nation-forming Process in the Ottoman and Habsburg Empires“, преузето са интернет странице http://cf.hum.uva.nl/natlearn/balkan/athens_hroch.html (Пристапљено 13. јуна 2015 године)

⁴⁹ Модерни идентитет народа у БиХ обликовали су симболички три броја. Први, пет стотина година турске владавине Балканом која је донела драматичне културолошке, верске, етничке и политичке промене, затим педесет година грађења заједничке државе Југославије и као последњи пет година етничког и грађанског рата на тлу бивше Југославије током којих су поново дефинисани одвојени етнички идентитети.

стварањем „босанске“ нације и језика као противтежа јужнословенској идеји о будућој заједничкој држави. На много различитих начина, аустроугарска „двојна монархија“ је задржала и наставила милетски систем владања, посматрајући три заједнице у БиХ првенствено као верске а не етнонационалне групације.

Бург и Шуп (Burg, Shoup, 1999: 17) примећују да су етничке заједнице у БиХ развиле екстерне лојалности, посебне националне идеологије и национална одређења пре него мултинационалну традицију и осећај заједничког идентитета. Три верске а потом и националне заједнице функционисале су једино у оквирима већих, супранационалних држава флуидне и комплексне структуре какве су биле Отоманско царство, Аустро-Угарска, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и обе Југославије. Некомпатибилност заједничке визије трију етнорелигијских заједница у БиХ и непостојање осећаја припадности националној држави нису довели до стварања концепта заједничког идентитета „босанске нације“ већ пре до истицања партикуларних етничких идентитета⁵⁰.

Овакав однос према етнонационалном идентитету рефлектовао се током историје и у елементима језичких политика на тлу Босне и Херцеговине. Основна карактеристика језичких политика у БиХ је смењивање периода језичког еклузивитета (*језичког гетоизма*) у којима су истицани етнонационални варијетети са периодима језичке толеранције (*језичке инклузије*) у којима се активно радило на успостављању наднационалног језичког стандарда (*језичког унитаризма*). Периоди 19. и 20. века су карактеристични по томе што су се ова два процеса смењивала у зависности од политичких околности па је период касне турске власти као и почетак аустроугарске власти у БиХ био окарактерисан промовисањем „босанског“ језика као територијалног језика свих становника Босне и Херцеговине⁵¹. У једном кратком периоду аустроугарске власти у БиХ,

⁵⁰ „U BiH očito nije izgrađen zajednički politički identitet svih nacionalnih zajednica. Nema zajedničkog doživljaja povijesti ni zajedničke religije ili jedinstvene kulture koje bi mogle biti njegovo izvorište kao što je to u nacionalnim državama. Nema ni velikih događaja u povijesti koji bi mogli povezivati pripadnike različitih etničkih ili kulturnih zajednica i bili izvorište zajedničkog političkog identiteta kao u nekim višenacionalnim državama. Nema nijednoga velikoga događaja u povijesti Bosne i Hercegovine koje tri glavne vjerske i etničke skupine doživljavaju jednako – a koji bi mogao biti vrelo zajedničkog ponosa.” Више у књизи Мирјане Касаповић „Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i nestabilna država“, *Politička kultura*, Zagreb, 2005, 199 - 200.

⁵¹ Порта је 1853. године забранила објављивање књига и списа на српском језику те је било забрањено сматрати хришћане у БиХ засебним нацијама већ их сматрати за „грке“ или „католике“

босански језик добија статус „земаљског језика“ односно државног језика као дела шире политике према националном питању у БиХ и промоцији „босанске нације“ као противтеже тежњама ка уједињењу Јужних Словена у једну државну заједницу⁵². Промена власти, односно окупација БиХ од стране Аустро-Угарске означила је и промену односа према БиХ која је у Аустро-Угарској била предмет „европеизације“ прилагођене политичким потребама Монархије. Образовни систем тако постаје део државног апарата и примат губе верске школе док се број државних школа повећава. Образовни систем и питања језика су, поред државне администрације, постали предметом интервенција које су се огледале у забрани учења матерњих језика и садржаја који су се могли сматрати „националним“. Забрањена је употреба назива српски или хрватски за језик који се називао земаљски а потом и босански што је назив који је остао у потреби све до 1907. године. Образовни систем и језик су имали политичку намену јачања осећања припадности Монархији и сузбијања националних идентитета те подстицању свести о припадности Монархији⁵³ (Папић, 1972:8-9).

Развој језичке политике у Босни и Херцеговини карактеришу страни утицаји који су последица чињенице да је БиХ у својој новији историји била део више супранационалних, вишеетничких и вишејезичних држава у којима је вишејезичност на нивоу државе али и на нивоу појединца била пре правило него изузетак па је политичка природа оваквих држава одредила и однос према језику. Период отоманске а потом и аустроугарске владавине карактерисала је језичка политика усмерена на толерисање народних говора односно вернакулара које су користиле различите етничке групе различито називајући језике које су користили. У периоду отоманске и аустроугарске владавине заокружен је процес

у складу са верским опредељењем. Више у књизи Душана Батаковића, „*The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics*”, Paris: Dialogue, 1986.

⁵² Од 1882. до 19033. године Босном и Херцеговином управља министар финансија Аустро-Угарске, Бењамин фон Калај који настојећи да сузбије утицаје из Србије и Хрватске подстиче развој посебне босанске нације – Бошњаштва које се ослањало на средњевијековну босанску државу и идеју босанске аутономности и посебности. Политика коју је Калај спроводио наишла је на подршку једино међу босанским муслиманима јер је Аустро-Угарска, уз подстицање босанског идентитета, очувала и економске односе турског доба који су привилеговали становништво исламске вероисповести.

⁵³ Током прве половине 19. века, аустроугарска политика подстицала је старање посебних националних језика код свог словенског становништва како би умањила утицаје Русије на Балкану. Већ у другој половини 19. века, уочено је да оваква политика подстиче тежње за издвајањем из Хабзбуршке монархије па је убрзо напуштена.

изједначавања три различите верске заједнице са три различита етничка (и религијска) идентитета при чему су све три заједнице и даље делиле исти језик који је постао основом за заједнички стандардни језик дела јужнословенских народа након Бечког договора 1850. године⁵⁴ (Окука, 1998, Великоња, 2003, Greenberg, 2004, Stavrianos, 2010, Кордић, 2010).

Када се говори о развоју језика у БиХ и различитим културолошким и политичким утицајима на улогу и стандардизацију језика, често се користе и термини *Slavia romana* и *Slavia orthodoxa* (Picchio, 1984) како би се објаснили различити културни и религијски утицаји на етничку самоидентификацију Словена и формирање националних језика на тлу бивше Југославије на подручјима под надлежношћу католичке цркве и православних цркава. Ови појмови се не односе на конкретне административне или територијалне целине већ на сфере културног, религијског и језичког утицаја⁵⁵. Простор Босне и Херцеговине је представљао не само простор преклапања ове две сфере већ и простор на којем се појавила и *Slavia orientalis* или *Slavia Mahometana* као трећа и историјски најмлађа сфера утицаја обележена утицајем исламске вере и оријенталних култура које су на Балкан ступиле на сцену након турских освајања. Гринберг (Greenberg, 2004) је описујући језичке и етничке карактеристике муслиманског становништва Балкана употребио термин *Slavia Mahometana* како би означио онај део становништва који је преласком у ислам, у погледу културе и религије постао део посебне језичке, религијске и културолошке сфере утицаја која се преклапала и додиривала са друге две⁵⁶. Управо је на тлу БиХ

⁵⁴ Међу савременим бошњачким лингвистима постоји став по којем је народни језик Бошњака тадашње Босне и Херцеговине свесно отуђен и потом злоупотребљен Бечким договором између српских и хрватских језикословаца а у сврху државотворних пројеката Београда и Загреба. Чињеница је, међутим да тадашња БиХ није имала сличне народне покрете нити појединце који су се могли укључити у процесе стандардизације заједничког језика Срба и Хрвата те да се развијала у сасвим другачијим околностима у односу на тадашњу Србију и Хрватску.

⁵⁵ „У оквиру сваке од ове цивилизацијске области, самоидентификација Словена са одређеним културним и језичким системима је била под директним утицајем идеолошких и језичких модела које су црквене организације користиле у развоју своје духовне баштине“ (Picchio, 1984:3). Може се рећи да исто виђење важи и за Словене који су исламизирани на подручју *Slaviae orientalis* и чија је култура дошла под директни утицај Ислама а језик под утицај оријентализама и арапског писма кроз појаву „аребице“ као посебног писма.

⁵⁶О концепту *Slavia Mahometana*, више у чланку „Bosnian or Bosniac: Aspects of a Contemporary Slavic Language Question“, Н.Goldblatt and K.Stanchev, (2008). „*Slavia Orthodoxa and Slavia Romana: Essays Presented to Riccardo Picchio by His Students on the Occasion of His Eightieth*

становништво припадало свим трима културним сферама али је на тлу БиХ знатнији део становништва словенског порекла пре преласка у зону *Slavia Islamica* био део друге две сфере утицаја.

Основна специфичности односа идентитета и језичке политике у БиХ јесте да је током историје језичка политика у БиХ планирана и спровођена примарно под спољним утицајима односно као део шире културне политике коју су водиле супранационалне државне творевине: Отоманско царство, Аустро-Угарска монархија, државне заједнице Јужних Словена (Краљевина Срба Хрвата и Словенаца, Краљевина Југославија, Демократска Федеративна Југосавија, Федеративна Народна Република Југославија и Социјалистичка Федеративна Република Југославија) или апстрактни концепт „међународне заједнице“ у данашњој БиХ. Овакве наднационалне државне заједнице су са више или мање успеха градиле наднационалне идентитете и маргинализовале језичке, етничке и религијске разлике између народа у БиХ и успеле да залече и очувају старе националистичке идеологије које су се показале сасвим очуваним крајем 20. века и почетком 21. века. Процес заокруживања дугог историјског процеса између етнице и нације је по такозваној „теорији хладњака“ (Rupnik, 1994) , након периода комунизма који је охладдио овај процес, настављен крајем 20. века па су три народа у БиХ оживели старе националистичке идеологије које су постале средство окупљања нација⁵⁷.

Birthday“, New Haven: The MacMillan Center for International and Area Studies at Yale University, 149-161.

⁵⁷ Метафору хладњака којим је комунизам „заледио“ старе националистичке идеологије које су остале сасвим очуване и које су поново обновљене крајем 20. века први је употребио Jacques Rupnik у чланку „After Communism: What?“, *Daedalus*, Summer, 1994, 91-114.

4. Историјски и правни оквир савремене језичке политике у БиХ

Језичку политику у данашњој Босни и Херцеговини карактеришу процеси разградње заједничког језичког стандарда, односно његове замене националним језицима у случају српског и хрватског језика те процеса конструисања националног језика у случају босанског језика. Сваки процес стварања националног језика је процес у којој друштвене елите унапређују и мењају облик дијалекта једног језика како би га претворили у средство којим се изражава осећај припадности нацији као политичкој конструкцији (Safran, 1999:82). Процес стварања националног језика је процес који се одвија у више фаза, најчешће подељених у три основне фазе (Hroch, 1985: 23). Прва фаза је период у којем се статусом језика као националног језика баве научници чији је задатак да идентификују материјалну културу етничке заједнице. Следећа фаза је фаза у којој друштвене, културне и научне елите анализирају дијалекте који чине основу избора будућег стандардизованог језика нације. Последња, трећа фаза је период у којој етничка група постаје нација и у којој процес стандардизације и елаборације националног језика воде институције чији је задатак ширење одређене језичке норме.

Хауген (Haugen, 1966: 922-935) разликује четири фазе у процесу изградње националних језика у Европи. У првој фази, „селекције језичке норме“ владајући слој или друштвена елита врше селекцију дијалекта који постаје стандардизовани језик у другој фази, „фази кодификације норме језика“ у којој се стварају речници, граматике и приручници језика који затим, у трећој фази „елаборације функције језика“ стиче широки дијапазон друштвених функција језика у етничкој заједници. У последњој фази језик постаје правно и законски институционализован као званични или национални језик чија је употреба обавезна у медијима и образовном систему. Сличан процес у БиХ текао паралелно са одбацивањем пређашњег заједничког језичког српскохрватског стандарда и његовим потпуним потискивањем из употребе. Истовремено, владајуће елите су процесу кодификације и институционализације језика дале знатну пажњу језику као средству које је требало послужити истовремено и етничкој хомогенизацији и етничкој диференцијацији.

Ово поглавље ће размотрити правни оквир језичке политике и статуса језика у БиХ од 1992. године уз осврт на језичку политику у СРБиХ која је од седамдесетих година XX века покушавала да успостави политику засновану на језичкој толеранцији све до почетка конфликта те дати осврт на законска решења из ратног и поратног периода уз посебан осврт на Дејтонски и Париски мировни споразум као документе из којих је проистекао данашњи Устав БиХ. Уставни оквир је учврстио тројезичну језичку политику у БиХ и тиме дао основ политичким елитама да директно и далекосежно утичу на образовну језичку политику у БиХ. Поглавље ће анализирати улогу тзв. међународне заједнице као битног фактора у језичком планирању и језичкој образовној политици која је директним интервенцијама и законским решењима постала и део решења али и део проблема. Такође у овом поглављу ће бити обрађени и последњи проблеми у провођењу тројне језичке политике у БиХ а који су директан резултат примене концепта језичких људских права у држави чији је оквир заснован на принципу етничке конститутивности. Концепти језичких права и права на матерњи језик у образовању тако су у друштву у којем је улога језика примарно симболичка довели до својеврсне језичке блокаде, појаве „етноглосије“ те де факто сегрегације у образовању под плаштом права на националну групу предмета. Овај осврт је битан како би се боље разумели политички процеси у БиХ којима доминирају етнички идентитет и етничка припадност те понекада контроверзни потези које је међународна заједница повлачила у покушају креирања функционалнијег и толерантнијег државног уређења и система образовања који би омогућио и повратак расељених лица и интеграцију заједница у БиХ. Истовремено, многи аспекти употребе језика су у БиХ, као друштву у којем су питања припадности нацији и однос према идентитету још увек нејасно одређени, још увек спорни па се тако језици концептуализују не као средства комуникације већ симболи који носе историјска, културна и политичка значења.

4.1. Од заједничког ка политичким језицима

Потпуно разумевање садашње етничке поделе језика и улоге језика у стварању националних идентитета у БиХ може се разумети уколико се садашња социолингвистичка ситуација упореди са историјским околностима разградње заједничког стандардног српскохрватског језика на подручју бивше Југославије и СРБиХ.

Током периода трајања друге, социјалистичке Југославије, политика успостављања заједничког језика као центрифугална лингвистичка тенденција постепено је замењена центрипеталним процесима стварања одвојених језичких стандарда и варијетета који су послужили као основа за коначни процес разградње заједничког језика. Центрифугалне силе се деловале на нивоу заједничке федералне државе док су центрипеталне, разграђујуће силе деловале са нивоа федералних република које су тежиле већој аутономији тиме постепено слабећи јединство заједничког језика стварањем четири стандардна варијетета (Greenberg, 2004:17).

Процес нестанка српскохрватског језика није био класичан пример смрти језика и његовог потпуног нестанка јер овај језик још увек постоји као феномен свакодневне комуникације и са социолингвистичког аспекта можемо још увек говорити о једном, полицентричном језику⁵⁸ (Kordić, 2009:85) док се о одвојеним језицима може говорити као о „политичким језицима“ (Бугарски, 2012:73). Тако су новонастали језици као именовани друштвени конструкти (Бугарски, 2012:68) настали из потребе да се сопствени идентитет обликује наспрам других идентитета. С друге стране, српскохрватски језик није нестао због нестанка својих говорника (Crystal, 2001:1-2) већ се радило о процесу номиналне језичке рестандардизације и трансформације који траје и данас и који не обухвата све говорнике језика у исто време и на исти начин (Mufwene, 2004:204).

⁵⁸ „Iz definicije se vidi da je svaki policentrični jezik standardni jezik, da su njegove varijante standardne, da su vezane za nacije i da između varijanata postoje razlike ali ne tolike da bi se moglo govoriti o različitim jezicima.“ Кордић, С. (2009). „Полицентрични стандардни језик“, *Језички варијетети и национални идентитети*, Загреб: Диспут, 83-108.

Језичка политика бивше Југославије била је пандан укупне друштвене политике и она се може поделити на два периода која одликују различите језичке тенденције. У првој фази након 1945. године и стварања заједничке, друге, социјалистичке Југославије, дошло је до приближавања двају тадашњих најбитнијих језичких и културних центара, Београда и Загреба, и јачања тежњи ка језичком и политичком јединству. Језичка и културолошка основа која је омогућила процес формирања заједничке државе била је заснована на заједничком језику као симболу јединства државне федерације на чијој се нормативизацији и стандардизацији активно радило⁵⁹. Овај период развијања заједничког језика трајао је све до првих политичких иницијатива за изменама у структури федералне Југославије и већ током 60-тих година двадесетог века долази до појаве докумената који се залажу за децентрализовану језичку политику која би у први план ставила републичке (односно етничке) језичке варијетете наглашавајући њихове особености и специфичности. За разлику од првог периода језичке политике у којем су и уставна решења федералних република⁶⁰ наглашавала заједништво језика, у другој половини 60-тих година долази до озбиљних размимоилажења око имена, статуса и положаја заједничког језика те начина његове употребе у образовном систему и медијима. Први такав корак била је „Декларација о називу и положају хрватскога књижевног језика“ из марта 1967. године којом се, по први пут званично, тражи увођење еквивалентног

⁵⁹ Типичан документ језичке политике овог периода био тзв. Новосадски споразум из децембра 1954. године као документ којим је још једном потврђено језичко заједништво уз прихватање да се књижевни језик развио око два главна средишта, Београда и Загреба у два равноправна изговора, ијекавском и екавском.

Новосадски споразум био је резултат тродневне конференције одржане у Матици Српској која је требала дати смернице даљем развоју заједничког језика трију тада признатих народа: Срба, Хрвата и Црногораца. Овако дефинисана језичка политика прихваћена је и у тадашњој СРБиХ чији је Устав из 1963. године као званични језик одредио српскохрватски језик ијекавског изговора док је већ крајем 60-тих година име језика у настави било српскохрватски-хрваткосрпски језик.

⁶⁰ Након доношења новог савезног Устава у априлу 1963. године, југословенске републике су такође донеле нове уставе у којима је име званичног језика било „српскохрватски језик“ (СРБиХ, СР Србија и СР Црна Гора) или „хрваткосрпски језик“ (СР Хрватска). Следећи Устав СФРЈ из 1974. године као и републички уставни ће означити промену лингвонима у неким републикама, првенствено у СР Хрватској у складу са етничким критеријумима. Тако се у уставима из 1974. године језик назива српскохрватским (у СР Србији), српскохрватским језиком ијекавског изговора (СР Црна Гора), хрватским језиком ијекавског изговора (СР Хрватска) и српскохрватским односно хрваткосрпским језиком ијекавског изговора (СР БиХ).

односа између имена народа и имена језика којим народ говори⁶¹ те се подржава промена имена званичног језика у четири књижевна језика (српски, хрватски, македонски и словеначки језик) која би одговарала именима четири тада званично призната народа. Убрзо након Декларације, у априлу 1967. године уследио је „Предлог за размишљање“ групе српских писаца и лингвиста у којем се сматра да су претходни језички договори поништени те да ће се хрватски и српски језик развијати у пуној самосталности и равноправности⁶².

Иако су оба документа одбачена од стране централних федералних власти као директно подривање концепта „братства и јединства“, њихов утицај на језичку политику у Југославији а нарочито у СРБиХ био је далекосежан. Оба документа су по први пут уводила одвојена имена за националне језике уз захтеве да се језици самостално развијају и примењују и у сфери културе, медија и образовања и увели су етнички критеријум у дефинисању језика за разлику од територијалног који је до тада био доминантан.

Политички утицај у креирању језичке политике у БиХ и регулисању јавне употребе језика није нова појава јер су у дефинисању језичке политике и доношењу мера које се тичу језичког планирања у БиХ већ били укључени политички фактори, партијска, републичка и савезна тела, као и касније посебно основани Институт за језик у Сарајеву⁶³. Низ документа, извештаја и препорука је донесен током 70-тих и 80-тих година ХХ века у жељи да се утврде норме употребе заједничког језичког стандарда у образовању, култури, медијима и да се умање утицаји сепаратних језичких политика из СР Хрватске и СР Србије.

⁶¹ „Међу тим атрибутима одсудно важну улогу има vlastito nacionalno ime jezika kojim se hrvatski narod služi, jer je neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom“, „Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика“ објављена у листу „Telegram- Jugoslavenske novine за друштвена и културна питања“, бр. 359, 1967.

⁶² „Предлог за размишљање“ је објављен у дневном листу „Борба“, 2. октобра 1967. године. Група српских књижевника из Удружења књижевника Србије је између осталог „Предлогом“ тражила и да се свим Хрватима и Србима да право на „школовање на свом језику и писму и по својим националним програмима као и право на службену употребу језика у свим јавним сферама као и право на неговање националне културе.

⁶³ Институт за језик у Сарајеву је основан 1972. године као део широког лингвистичког и друштвеног покушаја да се ублаже негативни лингвистички утицаји из суседних република те да се покуша дати потпора концепту „језичке толеранције“ који се развијао у БиХ у овом периоду.

4.1.1. Године језичке толеранције

У Социјалистичкој републици Босни и Херцеговини је, као реакција на новонастале језичке поделе, уследило доношење неколико документа од стране представника републичке власти и академских институција у којима су формулисани политички и језички ставови који су требали да доведу до успостављања „језичке толеранције“ као основе језичке политике у БиХ којом би се превазишао све дубљи јаз између академских и лингвистичких кругова Загреба и Београда. Прве реакције на „Декларацију“ и „Предлог“ уследиле су већ током марта и априла 1967. године од стране тадашњих власт у СРБиХ кроз оцене дате од стране Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста БиХ у којима су оба документа одбачена као националистички памфлети којима се подрива „братство и јединство, равноправност и социјалистички патриотизам народа Југославије“ (Шипка, 1999:130). У истом документу Савеза комуниста БиХ тврди се да је право грађана у БиХ да се користе богатством језика по принципу језичке равноправности што и „Декларација“ и „Предлог“ негирају својом искључивошћу (Закључци Извршног комитета централног комитета Савеза Комуниста БиХ од 27.марта 1967, Шипка, 1999: 130). Двоваријантска или двојезичка подела заједничког језика сматрана је неприхватљивом за народе тадашње БиХ јер би варијантска поларизација уместо „широког јединства разноликости“ водила дезинтеграцији Босне и Херцеговине дуж етничких линија (Шипка, 1975:25) док би школство „морало бити раздвојено: са два програма, двије стручне терминологије, са различитим уџбеницима“ (Закључци Симпозијума о језичкој толеранцији, 1970, Шипка, 1999:13). Извршни комитет Централног комитета Савеза Комуниста БиХ је у процесу дефинисања језичких питања у БиХ током шездесетих година 20. века постао примарно тело задужено за опште смернице језичке политике. У једном од низа саопштења Извршног комитета из марта 1968. године се наводи да је „питање језика у Босни и Херцеговини осјетљиво и због тога што су мала подручја на којима живи становништво искључиво једне националности. Народи Босне и Херцеговине, Срби, Хрвати и Муслимани, равноправно се и слободно служе и једном и другом варијантом хрватско-српског, односно српско-хрватског језика, мијешајући њихова варијантна обиљежја“. У истом документу се одбацује фаворизовање и наметање

само једне језичке варијанте јер би таква политика у ствари представљала повреду „права сваког човјека на слободан избор и употребу језичних изражајних могућности, његових облика, наречја и писма (латинице и ћирилице) како у свакодневној употреби, тако и у науци, публицистици и средствима јавног комуницирања“ (Шипка, 1999:136)⁶⁴. Документи Савеза комуниста БиХ који су анализирали тенденције у језичкој политици у СФРЈ истицали су да погрешно разумевање језичке слободе може довести до језичке нетолеранције што би на примеру БиХ имало погубне последице.

Коначна реакција на језичке поделе из касних шездесетих и на националистичке политичке покрете у СР Хрватској раних 70-тих година, у БиХ је формулисана у фебруару 1971. године усвајањем документа „Књижевни језик и књижевнојезичка политика у БиХ“ од стране тела и комисија ЦК СК БиХ⁶⁵ у којем су садржана основна начела језичке политике у БиХ. Међу начелима на којима се заснивала књижевнојезичка политика наведени су прихватање српскохрватског-хрватскохрватског језика као једног, јединственог језика са два равноправна писма и свим својим варијантним разликама уз прихватање слободе избора индивидуалних варијанти на нивоу говорника, отвореност према позитивним вањским језичким утицајима из других средина и република заједничке државе али и неговање аутохтоног књижевнојезичког израза типичног за БиХ чија је основна карактеристика отвореност и толеранција према двоваријантности израза говорника. Сам документ ⁶⁶у тачки 6. истиче потребу за јасним утврђивањем „босанскохерцеговачког књижевнојезичког стандардног израза“ који је требао бити утврђен на основу друштвеног консензуса и социолингвистичких испитивања.

Следећи документ који се овај пут бавио језичком образовном политиком усвојен је у јулу 1971. године од стране Скупштине СР БиХ под називом

⁶⁴ Делови записника седнице Извршног комитета ЦК СКБиХ су објављени у дневном листу „Ослобођење“, 20. марта 1968. године.

⁶⁵ Делови документа су објављени и у дневном листу „Ослобођење“, 24. марта 1971. године.

⁶⁶ Документ којим је практично одређена толерантна језичка политика која се требала спроводити у БиХ био је усвојен 11. фебруара 1971. године а потом ј објављен и у књизи посвећеној каснијем „Мостарском саветовању“. Више о овом документу у трећем делу књиге „Мостарско саветовање о књижевном језику“ коју је 1974. године издао Институт за језик у Сарајеву.

„Закључци о књижевнојезичкој политици у васпитно-образовној дјелатности“⁶⁷. Употреба књижевног језика у области образовања одређена је са неколико основних начела којима је поново наглашена потреба за конзистентним именовањем језика по његовом двочланог назива, равноправна примена два писма у уџбеницима и у настави свих предмета како би се сви ученици оспособили за подједнаку употребу оба писма. Наглашено је да наставници свих предмета а не само матерњег језика морају подстицати равноправност оба писма и употребљавати у настави и уџбеницима „двојну терминологију“ из оба термилошка система у циљу унапређења нивоа знања ученика⁶⁸. У документу се такође истиче и потребама за наставом културе изражавања са основама стандардног језика за све студенте свих универзитета у БиХ. У стварности је пак провођење декларисане званичне језичке политике било непотпуно јер је доследна настава на оба писма била углавном везана за наставу матерњег језика и књижевности док су остали наставни предмети и садржаји предавани на латиници. Слична је ситуација била и у административном делу наставе где је педагошка и школска документација по правилу била на латиници. Истовремено, у жељи да се принцип језичке толеранције и равноправности спроведе што доследније, само име предмета матерњег језика у образовном систему је било двочлано, „српскохрватски- хрваткосрпски језик“ са обавезним навођењем оба дела назива⁶⁹. Оквир за језичку политику било је схватање стандардног српскохрватског/хрваткосрпског језика као једног језика док су варијанте сматране обележјима културних и друштвених специфичности средина и народа који су их користили. Као такве, варијанте заједничког језика су биле

⁶⁷ Документ под називом „Закључци о књижевнојезичкој политици у васпитно-образовној дјелатности“ је усвојило Просвјетно-културно вијеће Скупштине СР БиХ као документ који је представљао експлицитну језичку политику у образовном систему. Више о самом документу у књизи „Стандардни језик у Босни и Херцеговини у документима језичке политике“, Милана Шипке, Open Society Institute, Budapest из 1999 године као и у трећем делу књиге „Мостарско савјетовање о књижевном језику“ коју је 1974. године издао Институт за језик у Сарајеву.

⁶⁸ У пракси ово је значило давање слободе у избору варијанти, па су се у лексцици напоредо употребљавале обе терминологије и одговарајуће им лексеме, као што су фабрика и творница, фудбал и ногомет, телеграм и брзојав, општи и опћи.

⁶⁹ Закључцима о језичкој толеранцији двојни назив језика је експлицитно наведен: „Званични назив нашег језика у СР БиХ обавезно је двочлан: српскохрватски – хрваткосрпски.“

прихватљиве у стандардном језичком изразу али је њихово одвајање у виду посебних језичких стандарда било неприхватљиво⁷⁰.

Наставак рада на језичкој политици у СР БиХ било је „Мостарско савјетовање о књижевном језику“ одржано током октобра 1973. године, на којем су просветни, научни и културни радници потврдили принципе језичке толеранције и књижевнојезичке политике засноване на принципу „српскохрватског језичког и књижевнојезичког заједништва“⁷¹. Учесници саветовања су такође прихватили и принцип аутохтоности босанскохерцеговачке књижевности те принцип индивидуалне слободе у избору језичких варијетета, изговора и писама и подржали оснивање Института за језик у Сарајеву који би се бавио спровођењем књижевнојезичке политике. Институт за језик је представљао посебну установу која је језичку политику требало да развија у блиском контакту са телима Савеза комуниста БиХ и политичким институцијама и организацијама. У односу на језичку образовну политику, закључци саветовања су истицали потребу даљег рада на примени двочланог назива језика (српскохрватски и хрватскосрпски) и остваривању равноправности два писма, уз даљи рад на развоју индивидуалне слободе избора језика и правилног схватања „принципа језичке толеранције у нашој средини“. Истовремено, учесници Саветовања су истакли потребу за одржавањем сличних саветовања о језичкој политици на нивоима општина, за просветни и образовни сектор, медије и органе општинских власти а у организацији Института за језик (Шипка, 1999: 164, 199: 200, 218)⁷².

Закључујем да је језичка политика у СР БиХ након мостарског Саветовања требало да пронађе начине примене помоћу којих би се помириле две

⁷⁰ Оваква језичка политика је требала омогућити неговање специфичности стандарднојезичког израза и његових варијетета у оквирима једног језика и истовремено елиминисати разлоге за одвајањем било које варијанте.

⁷¹ Закључци Саветовања су доступни у оригиналном облику у књизи „Стандардни језик у Босни и Херцеговини у документима језичке политике“, Милан Шипка, Open Society Institute, Budapest из 1999. године као и у трећем делу књиге „Мостарско савјетовање о књижевном језику“ коју је 1974. године издао Институт за језик у Сарајеву.

⁷² Документ са закључцима са Саветовања и његови делови су објављивани и у дневној штампи те на радију и телевизији, углавном у најчитанијем „Ослобођењу“. Поред тога у том дневном листу је постојала посебна рубрика „Наш језик у пракси“ која је требало да пружи одговоре на конкретна питања примене концепта језичке толеранције у свакодневном животу (Баотић, 2012:399). Очигледно се радило о сложеној и планираној интервенцији у језику и покушају да се језичка политика учини широко доступном како би се спречила језичка и национална фрагментација и подела друштва на језичкој основи која би представљала претњу и по стабилност СРБиХ.

супротстављене тежње: прве која је водила ка развијању босанскохерцеговачког стандардног језичког израза у оквиру српскохрватског-хрватскосрпског језика као специфичног израза у заједничкој држави и друге која је подразумевала истовремену примену индивидуалне и колективне језичке толеранције при избору стандардног варијетета говорника на тлу Босне и Херцеговине. Поред овога, Институт за језик, органи СК БиХ и републичких власти су били принуђени да у периоду изразите поларизације српско-хрватских односа спрече преливање политичких трвења на БиХ и њену дестабилизацију⁷³. Тако је сам језик постао једно од средстава којим би се потврдила специфичност политичких и националних односа у БиХ у односу на идеје о националној аутономији или либерализацији које су долазиле из СР Хрватске и из СР Србије.

4.1.2. Ка примени босанскохерцеговачког књижевног израза током седамдесетих и осамдесетих година XX века

Идеја о формулисању стандардног босанскохерцеговачког књижевног израза није била усмерена на стварање новог, посебног језика већ на утврђивање особених карактеристика језика становника БиХ. Тако је примена ијекавског изговора у образовном систему постала обавезна као „педагошки норматив а не политички чин“ (Monnesland, 2004:138) и поред декларисаног принципа језичке толеранције и права појединаца на индивидуални избор језичког варијетета⁷⁴.

Присталице постојања босанскохерцеговачког стандардног књижевнојезичког израза су током осамдесетих година тврдили да је овај варијетет адаптација једног језика на прилике, традицију и тадашње потребе

⁷³ Политичка криза која је у СФРЈ трајала од половине 60-тих година кулминирала је у периоду у којем се појавила књижевнојезичка политика у СР БиХ. Већ 1971. године у Хрватској се појавио националистички покрет МАСПОК док се у СР Србији појавила тзв. либерална струја у оквиру СК СР Србије. Оба покрета су представљала претњу по унутрашњу стабилност тадашње СФРЈ и доминанту улогу СКЈ и убрзо су политичким и судским мерама угушена. Више у књизи Trbovich, Ana (2008), *A Legal Geography of Yugoslavia's Disintegration*, Oxford University Press.

⁷⁴ Интересантно је да је у другој половини 80-тих година сличан предлог принципа језичке политике дао и хрватски лингвиста Далибор Брозовић који је у листу „Danas“ дао предлог језичке политике која би, по њему, била примењива у СФРЈ. Међу принципима истичу се „pravo na slobodu privatne komunikacije.... s potpunom slobodom izbora bilo kojeg idioma, a oni su u toj komunikaciji svi ravnopravni“. Предлог наводи и да би сви језици били равноправни у читавој држави: „U javnoj su komunikaciji svi standardni jezici jugoslavenskih jezičnih zajednica ravnopravni na cijelom teritoriju SFRJ. Pravo na javnu komunikaciju neprikosnoveno je i ne može se, ni u izboru standardnog idioma, ničime ograničiti bez izričitog pristanka sudionika u njoj.“ *Danas*, Zagreb, 11.10. 1988, 34.

Босне и Херцеговине. Језички израз у БиХ је представљао посебну „употребну норму“ (Dunatov, 1987:3) која није у потпуности успостављена па се стога и говорило о варијетету а не о језику али је за говорнике у БиХ и ова форма варијетета испуњавала исте функције као и западна и источна норма српскохрватског језика. Истовремено, варијантна форма босанскохерцеговачког стандардног књижевнојезичког израза била је свеобухватнија од источне и западне варијанте пошто је обухватала више елемената из обе варијанте пре него што их је искључивала.

На нивоу образовних установа, provedба препорука и закључака документа језичке политике суочавала се са бројним практичним проблемима. Један од проблема била је појава да су школе обавезу употребе оба писма ограничавале само на наставнике (и то углавном наставнике језика) док су истовремено сматрале да ученици нису обавезни да користе оба писма равномерно. Примена принципа језичке толеранције је у великој мери зависила и од дела БиХ па су тако ћирилица и источна варијанта српскохрватског језика биле примењиване у западној Херцеговини у знатно мањој мери него у другим деловима БиХ због израженог утицаја језичке политике из суседне Социјалистичке Републике Хрватске. Педагошке институције и просветна инспекција су ову недоумицу покушале решити тако што су обавезале школе да осигурају да сви наставници и сви ученици у основним школама наизменично и равномерно користе оба писма (принцип употребе је био да се на часовима српскохрватског-хрватскосрпског језика користи током једне седмице латиница а током следеће ћирилица) док су се у средњој школи оба писма користила од стране наставника и ученика само на часовима српскохрватског језика.

Системски рад на увођењу концепта толерантне језичке политике и подршка коју су овом приступу у језичкој политици дале институције републике и органи владајућег Савеза Комуниста СР БиХ су јасни показатељи да се језичкој политици приступало са озбиљношћу јер је језичка политика имала улогу потпоре тадашњој политици нове генерације политичара у СР БиХ која је активно радила на изједначавању положаја БиХ са осталим републикама федерације. Током 70-тих и раних 80-тих на политичкој сцени у СР БиХ се појавила такозвана

постпартизанска генерација политичара која је првенствено радила на економском развоју БиХ (Anđelić, 2003:30) и на покушајима да БиХ као мала и неразвијена република СФРЈ унапреди свој положај нарочито у односу на СР Србију и СР Хрватску. Ова генерација руководилаца, чији је статус и углед у централним институцијама СФРЈ нарочито дошао до изражаја у периоду политичких криза у СР Хрватској и СР Србији, активно је промовисала политику која је била најсличнија политици централних органа власти СФРЈ. Док су руководства других република губила углед код Јосипа Броза и представника савезних власти, руководство СР БиХ је стицало растући углед и подршку. Економски напредак БиХ током овог периода и убрзана индустријализација СР БиХ су имали свој пандан и у промоцији концепта босанскохерцеговачке културе али и у појави специфичне језичке политике. Положај и статус језика је зато добио прворазредан значај у планирању језика и у образовању јер је и језиком требало показати да се не одустаје од југословенског пута и да је БиХ за разлику од Србије и Хрватске и даље „Југославија у малом“⁷⁵.

4.1.3. Етнополитике раних деведесетих и последице по језик

Распадом СФРЈ и нестанком заједничког језика (Greenberg, 2004) питање статуса званичног језика и имена језика у употреби у БиХ добило је прворазредни статус у политичком животу. Још је у периоду пред распад СФРЈ, питање статуса и имена језика у БиХ постало етнополитичко питање⁷⁶ на којем су се градила три одвојена етничка идентитета уз свесрдну подршку трију етничких политичких партија које су освојиле власт на изборима 1990. године. Први демократски, вишепартијски избори у БиХ нису били избори између различитих политичких

⁷⁵ Политички дискурс непоколебљивости идеје у Југославију и све заједничке институције њеног постојања настављен је и током 80-тих. Више о економској и политичкој ситуацији у СР БиХ током овог периода у књизи Anđelić, N. (2003). *Bosnia and Herzegovina – The End of Legacy*, London, Frank Cass.

⁷⁶ *Етнополитика* у Босни и Херцеговини је посебан облик политичке нарација и праксе која служи да оправдава етнички утемељене друштвене односе. Истовремено, *етнополисом* у Босни и Херцеговини аутори називају „заједницу коју карактеризира политички приоритет етничке групности над индивидуализмом, приоритет који је проведени кроз процес демократске самолегислације, заједницу коју карактеризира политички приоритет етнички групног права на самоодређење над правом грађанина на самоодређење, при чему је чланство грађанина у политичкој заједници предодређено њеним или његовим чланством у етничкој заједници“ (Мујкић, 2006:66). Више у књизи Мујкић, А. (2006). *Етно-политички дискурс Етнополиса*, Сарајево: Годишњак ФПН-а.

опција, програмских опредељења или политичких алтернатива. У околностима растуће економске и политичке неизвесности у СРБиХ и пораста национализма као политичког модела, три народа у БиХ су изборе схватили као могућност да отворено декларишу своју националну и верску припадност стога и саме политичке партије и кандидати нису били схваћени као облик политичког организовања чије платформе треба подржати, већ су прихваћене као део борбе различитих идентитета којима су се повлачиле разлике између три етничке групе. Појава етнонационалних партија је била последица поларизације босанскохерцеговачког друштва по етничким линијама која је економском и политичком кризом у СФРЈ поново оживљена (Anđelić, 2003:180).

Власт коју су у БиХ формирале три победничке националне странке почетком деведесетих функционисала је по моделу националистичког партнерства које је деловало једино и само по принципу „етничког кључа“ и јасне поделе функција и улога на свим нивоима власти и у свим сферама живота, искључиво по етничкој и партијској подели. Изражене етничке поделе, растућа и обновљена улога верских заједница, употреба историјских митова и политички процеси у осталим републикама СФРЈ довели су до низа апсурдних проблема у функционисању нове власти. Уместо демократије, на сцену политичких односа је ступила *етнократија* која је веома брзо довела до парализе рада државне администрације⁷⁷. Већ на првим седницама нових власти на локалним, општинским нивоима и републичком нивоу појавили су се проблеми са текстовима заклетви, писмом и званичним језиком на којем су писани као и захтеви за „превођењем“ са језика на језик. Пример језичког апсурда је и инаугурациона седница Скупштине БиХ 1990. године на којој су посланици хрватске националности из Хрватске Демократске Заједнице инсистирали на преводу заклетве на хрватски језик (једина разлика у преводу била је у једној речи „демократија“ уместо „демократија“) а посланици српске националности из

⁷⁷ Невен Анђелић у књизи „Bosnia and Herzegovina – The End of Legacy“ наводи да је све до избора 1990. године хаос који је претио Босни и Херцеговини долазио споља, из Србије или Хрватске. После избора 1990. године, националисти су створили хаос изнутра.

Српске Демократске Странке инсистирали да текст заклетве буде, за њих, штампан ћирилицом⁷⁸ (Anđelić, 2003:188).

Политички систем у Босни и Херцеговини почетком 90-тих је окарактерисала етничка политика у којој су националне политичке партије, препознајући да не могу рачунати на подршку припадника других етничких група, активно радиле на учвршћивању доминације у сопственој етничкој групи. Овакав развој догађаја је имао погубан ефекат по продубљивање политичке поделе и кризе која је довела до оружаног конфликта.

Низ политичких, економских и друштвених фактора је током 90-тих у БиХ негативно утицао на етничке односе и подстакао националне поделе. Хрох (Hroch, 1996:42) је уочио 6 фактора који доводе до пораста национализма а потом и сукоба. Свих шест фактора су сасвим примењиви на БиХ са почетка деведесетих година 20. века. Први је „вакум на врху“ власти који се манифестовао националним поделама функција власти које су често доводиле до парализе државних органа или успостављања етничког баланса у одлучивању, затим општи пад стандарда и економска криза уз узајамна оптуживања за узроке кризе, постојање религијских разлика које су биле важније него језичке разлике, неразвијена политичка култура и демократска свест, промењен положај раније доминантне етничке групе која је постала мањина (под овим подразумевам Југословене и идеју југословенства) и снажан утицај традиције и митова о жртви коју појединац и нација морају поднети за добро нације. Овим Хроховим факторима можемо додати и посебан, седми фактор инсистирања на језику, књижевности и култури као етничким маркерима који су важни за традицију и формирање митова о нацији који су се огледали у бесмисленом симболичком инсистирању на имену језика или одређеном писму чак и у ситуацијама у којима су комуникација и међусобна разумљивост биле сасвим очуване. Заједнички, српскохрватски језик у БиХ је тако постао симбол превазиђене политике, пропалог политичког и економског система, неуспеле политичке идеје и нестајуће

⁷⁸ Један од посланика СДС је тврдио да посланичку заклетву може поднети само „српском народу, са руком на Светом писму“ док су посланици СДА су увели праксу прекидања седница Скупштине ради одласка на молитве а у низу градова у БиХ формирање локалних власти било је праћено различитим манифестацијама „националне освештености“. Више примера у Anđelić, N. (2003). *Bosnia and Herzegovina – The End of Legacy*, London: Frank Cass.

етничке групе (Југословена) која је изгубила симболички доминантан положај у економском и политичком животу заједнице. Процес разградње језика и процес стварања језика су се паралелно дешавали и у кратком временском року језик је добио улогу допунског маркера (поред религије и националних митова) којим се потврђивала национална посебност. Уместо *језичких заједница комуникације*, створене су *језичке заједнице идентификације* које су се језиком и писмом реификовале.

Већ 1990. године појављују се и први радови којима се наглашава потреба за идентификовањем босанског језичког стандарда као језика босанских Муслимана⁷⁹. Следеће године, појављује се и прве књиге на ову тему „Језик босанских Муслимана“ Џевада Јахића и „Босански језик“ Сенахида Халиловића⁸⁰. У Халиловићевом делу се истиче историјска основаност коришћења термина „босански“ за језик Бошњака у БиХ позивањем на примере употребе назива „босански језик“⁸¹. Основни циљ Халиловићеве књиге био је да

⁷⁹ Чланак Џевада Јахића „О народном и књижевном језику босанских Муслимана“ објављен у часопису „Преглед“ (мај-јун 1990. године) говори о босанском односно бошњачком језику као језику који најдуже традицију има код Муслимана у БиХ и који је основа народне лирске и епске поезије и усмене књижевне традиције Муслимана у БиХ.

⁸⁰ Сенахид Халиловић у предговору своје књиге „Босански језик“ наводи да је њена намена појашњавање назива босански језик, његове употребе и историјског континуитета. Иако он наводи да се заједнички језик на подручју бивше Југославије може назвати новим именом „стандардна новоштокавштина“ у истој књизи он закључује да и Срби и Хрвати користе национално маркиране називе језика те се у таквој ситуацији подразумева да ће „Муслимани вратити у употребу име босански језик“. Халиловић истовремено наводи да је говорна форма језика босанских Муслимана посебна те у својој књизи наводи две најистакнутије особине босанског језика, широку употребу турцизама и употребу гласова х и ф.

⁸¹ Халиловић (и у другом издању исте књиге из 1998. године) наводи податак о 300 бошњачких писаца који су писали босанским језиком и 37 историјских примера употребе назива „босански језик“ који су се појављивали у различитим историјским изворима од почетка 14. века па до 20. века. Халиловић анализира етимологију имена Босна и језика изведеног из овог назива, босанског језика желећи да покаже континуитет употребе лингвонима „босански језик“ и имена „Босна“ и правдајући, у суштини, политичку одлуку враћања назива босански језик. Истовремено, Халиловић истиче да треба „*njegovati i razvijati ljubav prema svojoj zemlji, svome narodu i svome jeziku*“ трудећи се да покаже да босански језик као и босанска држава имају историјску традицију од неколико векова која је старија и од заједничког, српскохрватског језика. Халиловић се у резимеу књиге обраћа читаоцу: „*Knjiga koju Ti nudim govori o jeziku, što su ga stari Bošnjani, Bošnjaci, Bosanci, nazvali bosanskim, bošnjackim, davši mu svoje ime, ujedno ime najdraže, svoje, zemlje, Bosne. Ona je dijelom posvećena onome što se događalo sa bosanskim jezikom i oko njega, a djelomično zbivanjima u njemu samome - dakle kako vanjskoj, tako i unutarnjoj historiji njegovoj.*“ Истовремено, он у овој књизи даје и (по њему) релевантан зборник радова о босанском језику који требају дати додатни легитимитет посебности босанског језика у који су уврштени следеће публикације и чланци:

1. Ватрослав Јагић: *Назив „босански“, Бошњак*, Сарајево, 1896.
2. *Свачије поштујемо, а својим се дичимо, Бошњак*, Сарајево, 1891.

се да историјска потка увођењу назива „босански“ за језик Муслимана у БиХ док за назив заједничког језика аутор предлаже термин „стандардна новоштокавштина“ уместо назива српскохрватски језик који су по њему у свакодневној употреби Срби и Хрвати у Југославији сводили на наионално - маркиране називе, „српски“ односно „хрватски“. Као посебне карактеристике босанског језика, Халиловић је истакао две говорне карактеристике босанских Муслимана као најизраженије особине њиховог језика: изражену употребу турцизама као прву карактеристику и чување гласова *x* у неким речима . Говорећи о турцизмима, Халиловић истиче да су они најоригиналнија особина босанског језика јер за разлику од других језика, турцизми у босанском језику нису посуђенице већ лингвистички феномен који је саставни део лексике босанског језика и као такав потпуно интегрисан у њу. Халиловић чување гласа *x* код Муслимана сматра другом битном карактеристиком која је последица процеса исламизације. Наиме, чување гласа *x* као јединствене карактеристике босанског језика Халиловић повезује са процесом преласка на исламску веру те тврди да је становништво које је прешло у ислам сачувало глас *x* због језичког контакта са арапским језиком као језиком вере. С друге стране, процес потпуног нестанка гласа *x* код остатка становништва у БиХ десио се по Халиловићу само код оних заједница које нису примиле ислам.

Током 1991. године питање босанског језика и његовог односа према српском и хрватском језику (који су већ постајали службени језици у Хрватској и Србији) разматрано је и у новинском додатку за културу, уметност и науку

-
3. Салихага: *Чувајмо матерински језик, Бошњак*, Сарајево, 1891
 4. *Одговор на „Бачванинову“ посланицу, бајаги из босанске Крајине (сиц)*, Бошњак, Сарајево, 1892
 5. Томислав Краљачић: *Калајева језичка политика у Босни и Херцеговини, Књижевни језик*, Сарајево, 1982.
 6. Цевад Јахић: *Улога босанскога језика у процесима српскохрватске стандардизације Преглед*, Сарајево, 1987.
 7. Мак Диздар: *Маргиналије о језику и око њега, Живот*, Сарајево, 1970.
 8. Алија Исаковић: *Варијанте на поправном испиту, Живот*, Сарајево, 1970.
 9. Алија Исаковић: *Босански језик, Огледало*, Сарајево, 1991.
 10. Алија Исаковић: *Службени језик трокомпонентног имена, Ослобођење*, Сарајево, 1991.
 11. Рагиб Лубовац: *Босански језик је мит, Ослобођење*, Сарајево, 1991.
 12. Жељко Пуратић: *Посебност (босанског) језика – и у називу и у изрицају, Ослобођење*, 1991.
 13. Амира Идризбеговић: *У прилог босанском језику, Ослобођење*, Сарајево, 1991.
 14. Зилхад Кључанин: *Говорите ли босански?, Књижевна ревија*, Сарајево, 1991.
 15. Сенахид Халиловић: *Говорим и пишем босански, Ослобођење*, 1991.

„КУН“ дневног листа „Ослобођење“. У рубрици „Језик у БиХ, традиција, теорија и пракса“ најважнији лингвисти у БиХ су говорили о националним односима у БиХ, тежњама да се језик искористи у сврхе националистичких политика и подела међу народима у БиХ али и о могућности постојања једног националног језика у БиХ. Алија Исаковић је у броју од 19. јануара 1991. године, објавио текст „Службени језик трокомпонентног система“ у којем је тврдио да поред постојања хрватског и српског у тадашњој Југославији, постоји и трећа језичка компонента – српскохрватски/хрваткосрпски језик који се користи само у БиХ. Сенахид Халиловић се такође бавио трећим језиком у БиХ у чланку „Говорим и пишем босански“ објављеном 16. фебруара 1991. године у листу „Ослобођење“ наводећи да у СФРЈ постоје четири одвојена језичка стандарда (у Србији, Хрватској, БиХ и Црној Гори) те да у БиХ постоји и трећа локална језичка варијанта поред српске и хрватске. У истом чланку Халиловић наводи да је у БиХ потребан договор присутних и компетентних лингвиста који би требали радити на нормирању босанскохерцеговачког варијетета. Други аутори су такође писали у прилог заједничком језику трију народа у БиХ, као на пример Рагиб Лубовац који је у тексту „Босански језик је мит“ од 9. фебруара 1991. године изнео став по којем је српски језик ијекавског изговора у ствари босански језик који он сматра заједничким језиком сва три народа у БиХ.

Наредне, 1992. године појављује се и „Рјечник карактеристичне лексику у босанскоме језику“ аутора Алије Исаковића који је састављен на основу књижевних дела писаца из реда Бошњака и као такав је садржавао знатан број оријентализама и турцизама. У предговору овом Речнику, аутор наводи да је босански језик самосталан језик у односу на српски и хрватски језик те да није изведен из њих већ да је имао свој одвојени развојни пут све до почетка 20. века када су политички фактори утицали на промену његовог статуса⁸². По Исаковићу, нација одређује језик и право на назив језика је предмет очувања идентитета и етничитета те негација имена националног језика представља неправду која треба

⁸² „Bosanski jezik nije nastao ni u okrilju srpskoga ni u okrilju hrvatskoga jezika, nije njihova izvedenica, već jedna od objektivnih naporednosti. Bosanski jezik imao je i vlastiti tok do početka XX vijeka, kada su političke prilike izmjenile njegov javni status.“ Из књиге Исаковић, А. (1992), *Рјечник карактеристичне лексику у босанскоме језику*, Сарајево, Свјетлост.

бити исправљена⁸³. Нестанак босанског језика био је узрокован нелингвистичким разлозима, историјским неправдама и неравноправним положајем босанских Муслимана у заједничким јужнословенским државама те је, по аутору, босански језик био жртва „политичких игара“ али и свесног и намерног занемаривања од стране српских и хрватских лингвиста у процесу стандардизације српскохрватског језика.

Свејн Монсленд (Monnesland, 2005:484), један од водећих страних лингвиста који су се бавили стандардизацијом босанског језика, сматра да су ове три публикације („Језик босанских Муслимана“, „Босански језик“ и „Рјечник карактеристичне лексике“) удариле темељ даљем развоју босанског језика поред осталог и због историјског периода у којем су се појавиле. Он наводи да су ове књиге омогућиле и политичко деловање које је водило ка проглашавању босанског језика као посебног језика. Све три књиге су објављене годину дана пре рата, у периоду владавине националних странака и биле су од суштинске важности за формирање укупног бошњачког идентитета у предратном периоду.

Слично овим тврдњама, Гринберг (Greenberg, 2004) истиче да је појава босанског језика процес који нема пандана међу другим стандардним језицима у Европи. За разлику од језика који су се развијали током дужих временских периода, босански језик се појавио изненада и неочекивано праћен појавом новог бошњачког националног идентитета. Назив „босански“ су иницијално прихватили само Бошњаци док су Срби и Хрвати у БиХ свој језик идентификовали са српским и хрватским језицима. Процес нормативизације и стандардизације босанског језика је стога био посебно комплексан јер се овим процесом требало и потврдити да се не ради о језику који је мешавина српског и хрватског већ о језику којим има сопствену структуру и особен историјски развој (Greenberg, 2004:7).

⁸³ „Narod koji je u prvotnoj geopolitičkoj zajednici spontano imenovao svoj jezik, kako to čine svi samosvojni narodi i najveći i najmanji, u bilo kome historijskom trenutku, nije iščezao, nije izumro, nije se raselio, nije se pretopio u druge narode. Potomci davnih Bošnjana i danas žive u bosanskom jeziku koji je ostavio intenzivan trag, bezmalo savršen kontinuitet, ostavio u svome jeziku kazivana i pisana djela neosporne književne i znanstvene vrijednosti, dostojne svekolikog poštovanja i modernoga lingvističkog elaboriranja.“ Више у књизи Исаковић, А. (1992). *Рјечник карактеристичне лексике у босанскоме језику*. Сарајево, Свјетлост.

Релативно велики број публикација о босанском језику објављених у кратком временском периоду те политичка подршка водеће националне партије Бошњака, Странке Демократске Акције, увођењу посебног босанског језика као националног језика Муслимана у БиХ, показали су резултат већ током пописа становништва у БиХ одржаног током 1991. године када се 37% пописаних становника БиХ изјаснило као говорници босанског језика уз 26,6 % говорника српскохрватског, 18,8% говорника српског и 13,5 % говорника хрватског језика. Упоредивањем ових података са подацима о националној припадности може се закључити да је већи део Муслимана у БиХ прихватио лингвоним „босански“ за свој матерњи језик⁸⁴.

4.1.4. Језичка политика у периоду рата у БиХ

Почетком ратног конфликта у априлу 1992. године све три етничке заједнице покушале су да активном језичком политиком одреде име и статус сопственог званичног језика те да дефинисањем статуса језика повуку јасну границу између територија, народа и језика у складу са хердеровском теоријом (Herder, 1793) о језику као есенцији народа и језику као предуслову постојања националне државе.

Иако је током марта 1993. године у допуњеном тексту Устава Републике БиХ који је донела влада на челу са Алијом Изетбеговићем, остао ранији назив језика односно „српскохрватски или хрватскосрпски језик ијекавског изговора“ током септембра 1993. године власти у Сарајеву доносе „Уредбу о називу језика у службеној употреби у БиХ“ којом се језик именује једним од три назива босански, српски, хрватски“ уз равноправну употребу оба писма (Шипка, 1999:21). Оваква одлука и промена у именима језика последица је деловања четири главна фактора: утицаја бошњачких интелектуалних кругова, утицаја оружаног конфликта између три етничке заједнице који се током 1993. године распламсао у општи ратни сукоб⁸⁵, политичке потребе за етничком хомогенизацијом саме

⁸⁴ Монесланд (Monnesland, 2005) наводи да је 90% Муслимана изабрало назив „босански језик“ за свој матерњи језик током пописа становништва 1991. године.

⁸⁵ Ратни сукоб је током 1993. године достигао врхунац и прерастао у рат између сва три народа на територији целе БиХ. У тој години започео је и оружани сукоб између Бошњака и Хрвата у БиХ као и оружани сукоб између самих Бошњака после формирања Аутономне покрајине Западна

бошњачке етничке заједнице и ставова о језику који су износили представници Министарства образовања у Сарајеву говорећи о потреби промене двојног назива језика у називу школског предмета⁸⁶. Наиме, као претходница овим променама, већ крајем 1992. године, група од 105 бошњачких интелектуалаца послала је отворено писмо ратном Предсједништву БиХ у којем тражи увођење назива „босански језик“ као „аутохтоног језичког израза босанских Муслимана“⁸⁷. Писмо наводи да су у претходним државним заједницама, Муслимани изгубили право на „именовање свог језика у образовању и јавном животу“, те да су термини „српскохрватски и хрваткосрпски“ наметнути и дискриминаторски. У писму се наводи да је босански језик и данас жив и да се њиме говори у „Санцаку, Црној Гори, Косову, Албанији, Македонији, Турској и другдје“⁸⁸. Потписници писма су навели да се мора поштовати „елементарно право народа на слободно именовање свог језика“ уз захтев за променом Устава РБиХ, и изношење ставова потписника писма по којој овакав назив језика не негира право других народа у БиХ на назив својих језика, нормирање својих језика и њихову јавну употребу. Писмо је пратио и „Проглас о босанском језику“ донесен 22. децембра 1992. године у којем се босански назива „националним језиком босанских Муслимана“ као „израз целокупног живота нашег народа“ те да је име језика од 19. века носилац „укупне

Босна под вођством Фикрета Абдића. Политичка и војна ситуација је у исти мах и тражила и подстицала националну хомогенизацију код сва три народа а овакви спољни фактори су утицали и на статус националних језика кроз појаву босанског језика код Бошњака и увођење екавице у Републици Српској.

⁸⁶ Тадашњи помоћник министра образовања, науке, културе и спорта у Влади РБиХ, Сребрен Диздар наводи да је питање назива школског предмета језика разматрано у неколико наврата на седницама колегијума Министарства. Министарство просвете владе у Сарајеву је предлагало да се члан 4. Устава који се бавио именом језика промени на начин да гласи „у службеној употреби је стандардни књижевни језик штокавског изговора који се именује босански, хрватски или српски језик“.

Оваква формулација је у једну руку истицала заједничку штокавску основу али је била и неодређена јер се говорило о „језику“ а не о трима језицима. Циљ Министарства је био да се осигура принцип „једнакоправности сваког ученика да језик којим говори назове онако како то и осјећа“

(Диздар, 2014).

⁸⁷ Писмо је објављено у листу „Ослобођење“, 13.12.1992. године. Писмо „За равноправност босанских Муслимана у језику“ је објављено као јавни захтев за променом Устава тадашње РБиХ.

⁸⁸ Слична је тврдња Цевада Јахића да „говор Горанаца заузима посебно мјесто међу дијалектима босанског језика, јер је он најистуренија југоисточна тачка тога језика“ (Јахић, Халиловић, Палић, 2010:39).

језичке активности у прошлости и данас“⁸⁹. Језик је у Прогласу у блиској вези са националним идентитетом Бошњака као „аутохтоног европског народа“ којем је „босански (бошњачки) језик битна конститутивна компонента бића“. Име језика употребљено у „Прогласу“ било је нарочито важно јер се користио термин „босански (бошњачки) језик“ чиме су бошњачке ратне политичке и интелектуалне елите дале превагу регионалном атрибуту у имену језика наспрам етничком. У каснијем периоду, двојност термина језика је нестала и код Бошњака је у употреби остао само термин „босански“.

Јасно је да су овакви потези језичке политике имали двојну намену, с једне стране да хомогенизују Бошњаке, одреде и подцртају разлике у односу на остале народе у БиХ те да се истовремено остане у оквиру неуспелог концепта „грађанске, демократске и мултиетничке РБиХ“ за коју су се залагале тадашње власти у Сарајеву. Интересантно је и да се и у Уредби о називу језика говори о стандардном књижевном *језику* а не о *језицима* чиме се имплицитно признаје лингвистичка основа заједничког језичког стандарда док је на симболичкој равни тај језик признат у три назива која користе народи у БиХ. Овим су се, чини се, хтели помирити и захтеви за посебним националним језиком Бошњака али и истаћи политика језичке толеранције која би била наставак и продужетак прокламоване (али и нереализоване) политике грађанске опције у БиХ коју је влада у Сарајеву покушавала да покаже међународној заједници наспрам етноцентричних политика Срба и Хрвата у БиХ. Још једна политичка одлука из овог периода имаће далекосежне последице на статус и име језика у БиХ. Наиме, 27. и 28. септембра 1993. године одржан је Први бошњачки сабор⁹⁰ на којем се окупила политичка елита Муслимана/Бошњака у БиХ и на којем је донесена одлука о „враћању у употребу старог босанско-муслиманског народног имена –

⁸⁹ Иначе је у прогласу употребљен двојни назив језика „босански (бошњачки)“ иако ће свега пар година касније назив „бошњачки“ постати неприхватљив за Бошњаке а с друге стране остати у употреби код Срба и Хрвата као лингвоним за језик Бошњака.

⁹⁰ Снимци отвореног дела Сабора доступни су на интернет адресама <http://www.youtube.com/watch?v=-tekPJMQefU> (приступљено 14. јуна 2015. године) као и снимак уводног говора Алије Исаковића на адреси http://www.youtube.com/watch?v=Qhlf_W0ibYQ (приступљено 14. јуна 2015. године). Тако су учесници овог Сабора заспали као Муслимани а пробудили се као Бошњаци.

Бошњак⁹¹“. Ово име је на Сабору једногласно прихваћено те је годину дана касније и Скупштина Републике Босне и Херцеговине усвојила Амандман на Устав РБиХ и озваничила називе Бошњак / Бошњаци као званични термин за један од трију конститутивних народа у БиХ. Неспорним прихватањем дихотомије имена Бошњака као народа и имена босанског језика као националног језика отворило се, до данас нерешено, питање имена босанског језика односно његовог (не)прихватања од стране српских и хрватских политичких и интелектуалних елита, односно прихватања овог назива само и једино под називом бошњачки језик.

О имену језика Бошњака расправљало се и ван граница БиХ међу бошњачком дијаспором која је подржала именовање језика у „босански“. У књизи из марта 1993. године „Босна, Бошњаштво, босански језик“, објављеној у „Босанском институту“ бошњачког емигранта Адила Зулфикарпашића у Цириху, говори се о лингвониму „босански“ као природном наставку имена земље и народа. Назив „Босна“ је изведен из имена реке Босне, из имена земље Босне изведени су етноним „Бошњак- Бошњо-Босанац“ а из етнонима је изведено име језика – босански⁹². Следеће године, у Вуперталу је објављен репринт књиге

⁹¹ Један од учесника је био и аутор предратног „Рјечника карактеристичне лексике у босанскоме језику“ Алија Исаковић који наводи у свом уводном говору да је „наше традиционално име Бошњак, име нашег језика босанског и имена наше земље Босне и Херцеговине. Ја га само промовирам као природно право на традицију“. Сличан став о имену нације и језика износи и књижевник Мухсин Ризвић у књизи „Босна и Бошњаци језик и писмо“ из 1996. године која се бави историјским развојем босанског језика и народне књижевности. По њему, оба назива, Бошњак и босански, су искључиво везани за босанске Муслимане и њихов језик и као такви су употребљавани су од средњевековне босанске државе до почетка 20. века. Други утицајни бошњачки лингвисти су сматрали овај етноним неадекватним. Лингвиста Мидхат Риђановић сматра да назив Бошњак није одговарајући јер је „...архаичан...нетачан јер су се прије половине 19. вијека Бошњацима звали сви становници Босне.....и најважније, зато што људи који би требали бити Бошњаци не воле и не желе тај назив“. Истовремено професор Риђановић сматра да је босански језик, са српским и хрватским, подјезик једног језика те да је бошњачко инсистирање на називу босански непромишљено јер је тиме изгубљена могућност постизања договора о заједничком оквирном називу језичког израза у Босни и Херцеговини.

⁹² Овај прилог је читан и на Оснивачкој скупштини Матице Бошњака у Цириху. „У многим случајевима име земље и народа -прелазило је и на њихов језик . О имену земље БОСНЕ нема много података. Међутим, име БОСНА дагира, можда, и из предславенског периода. То се може закључити из чињенице да све притоке САВЕ носе своја имена из предславенског времена, па тако и БОСУТ који је носио предславенско име BOSANTE, па вјероватно тако и ријека БОСНА. Тај хидроним су, засигурно, преузели Славени и дали име земљи око ријеке. Из тог имена су, касније, изведени и многи етници као: БОШЊАК- БОШЊО-БОСАНАЦ... А кад смо већ код имена, треба напоменути а је име БОШЊАК историјско, хиљадугодишње име, а да је појам БОСАНАЦ из новијег времена , мислим - не много старије од времена ВУКА КАРАЏИЋА“. Из: „Босна,

„Граматика босанскога језика за средње школе Дио I и II: наука о гласовима и облицима“ из 1890. године, аутора Фране Вулетића (који је првобитно повукао своје име са насловнице јер је сматрао да се ради о српскохрватском а не босанском језику)⁹³. Радило се о књизи која је настала у периоду аустроугарске управе у БиХ као школски приручник у државним, интерконфесионалним школама и коју су аустроугарске власти користиле као уџбеник који је настао из језичке политике „босанства“, односно успостављања заједничког идентитета трију народа у БиХ чиме би се елиминисале тадашње панјугословенске идеје и умањио утицај који су Србија и Хрватска имале на стање у БиХ. „Граматика“ из 1890. године је била у употреби као грамика босанског језика до 1907. године када је преименована у „Граматику српско-хрватског језика“. Поновљено издање објављено у току рата првенствено је имало намену да ојача историцитет назива босански језик али и да покаже да се не ради о новом језику већ о враћању на стандардни босански језик који је већ постојао као посебан и стандардизовани језик. Књига је истовремено имала намену да послужи као доказ имена босанског језика и традиције његове употребе и код самих Бошњака те да учврсти нови назив језика и код Бошњака у дијаспори. Друга функција коју је поменута књига имала била је њена примена у школама како у самој БиХ тако и у бошњачкој дијаспори током 90-тих година⁹⁴.

Одлука о службеном језику из 1993. године и прокламована тројезична језичка политика формално су признале језичку равноправност и вишејезичност у јавном животу али је стварна, практична језичка политика била далеко од прокламоване⁹⁵. Оваква одлука је имала директне последице на образовни систем

Бошњаштво и Босански језик: зборник реферата са Оснивачке скупштине матице Бошњака“, Цирих, 1993.

⁹³ Књига је доступна на адреси http://www.camo.ch/PDFO/Gramatika_bosanskoga_jezika.pdf (приступљено 23. децембра 2014. године).

⁹⁴ Назив „босански језик“ као назив предмета признат је од стране Министарства образовања и Министарства унутрашњих послова Данске већ августа 1994. године као назив предмета у школама и школским дипломама за децу расељених лица из БиХ. Исте године, назив „босански језик“ и уџбеници на босанском језику признати су и уведени у наставу и у Аустрији и Турској.

⁹⁵ Извештај UNICEF-а из новембра 1994. године који је анализирао образовни систем у новоформираној Федерацији БиХ наводи да је званична образовна политика тадашњих власти у Сарајеву односно Федерацији БиХ требала да понуди „босански, хрватски и српски језик и књижевност“ с тим да би школе имале право да изаберу рад на једном или више језика. „У наставном плану и програму, предмет језик се наводи под именом босански језик и књижевности. Током новембра 1994. године званична политика је требала бити да ће као предмет бити уведен

на територијама под контролом сарајевских власти па се већ током следеће школске године у наставни план и програм за основну школу уводи се као предмет „Босански језик и књижевност“ уз напомену да се у основној школи настава изводи на босанском језику, док друга два језика, српски и хрватски, остају изостављени и без икакве могућности да буду проучавани у основном образовном систему који је био под административном управом владе у Сарајеву⁹⁶. С друге стране, у плановима и програмима за средње стручне школе се користи тројни термин „босански, српски, хрватски језик“ али сви уџбеници носе назив „Босански језик“. Како би се оваква хаотична ситуација у образовном систему донекле ублажила, министарство образовања у Сарајеву је у додатном допису од 18. септембра 1993. године дало упутства за провођење нове тројезична политика у пракси. Уместо термина „српскохрватски/хрваткосрпски језик и књижевност“ школе су требале користити у „школској документацији у основним и средњим школама (распоред часова, школски протокол)“ назив „босански, српски, хрватски језик и књижевност“ док су наставници језика у настави и у интеракцији са ученицима требали користити исти тројни назив језика. Упутство је такође наводило да се у школске дипломе и сведочанства, назив језика уписује на основу ученичких преференција као један језик, односно као „босански“, „српски“ или „хрватски“ језик и књижевност. Симптоматично у свим плановима и одлукама министарства је и потпуно одсуство помињања проучавања оба писма у основној школи као и чињеница да су сви уџбеници у употреби у овом периоду писани латиничним писмом⁹⁷.

„босански, хрватски и српски језик и књижевност“ у свим школама, с тим што ће школе имати право избора једног или више од три језика. Нацрт Наставног план и програма завршен крајем 1993. године и почетком 1994. године није одразио ову најављену промену. Покушаји ка вишејезичној језичкој политици су доказ покушаја владе БиХ да охрабри различите језичке групе да подрже идеју успостављања Федерације“.

⁹⁶ Наставни План и Програм за школску 1994/1995. годину за основну школу, основну музичку школу и основну балетску школу издат од стране ратног Министарства образовања, науке, културе и спорта у Сарајеву тако предвиђа извођење наставе „на језицима народности“ за припаднике народности док се као страни језици у основној школи изучавају: енглески, француски, немачки, руски, арапски, шпански, турски и италијански.

⁹⁷ О овоме говори и поменути извештај UNICEF-а у којем се истиче да се настава одвија уз употребу латиничног писма, односно босанског (у школама у Босни) и хрватског језика (у школама у Херцеговини) док се као страни језици проучавају: енглески, француски, немачки, руски, арапски, шпански, турски и италијански. Извештај наводи да се „у вртићима, основним и средњим школама у Босни користи се босански језик а у школама у Херцеговини, користи се хрватски језик. Оба се пишу латиничним писмом и у суштини су исти језик, иако се неке речи и

Као што је поменуто, наставни планови и програми за средњу школу као матерњи језик наводе предмет „босански, српски и хрватски језик и књижевност“ а међу циљевима и задацима наставе језика наводе се „проучавање босанског, српског и хрватског језика као система на свим разинама структуре“ те „одгој у духу језичке толеранције“. Оваква неуједначена образовна политика те нејасно дефинисани циљеви и задаци наставе матерњег језика захтевали су од сарајевског Министарства образовања, културе, науке и спорта да у посебном Упутству из 1995. године наведе да су школе „дужне да у школским документима“ уписују назив језика за који се ученик односно родитељ определи на почетку школске године те да су наставници дужни да у настави негују принцип „језичке толеранције“ уз наглашавање трочланог назива предмета у свакодневной настави. И поред формалног стремљења ка језичкој толеранцији⁹⁸ последице оружаног конфликта и стање у школама које су углавном биле моноетничке у великој мери су обесмислиле концепт „језичке толеранције“ у периоду рата.

Након рата, рад на систематизацији босанског језика и на његовом одвајању од српског и хрватског језика настављен је појавом правописних приручника и разликовних језичких приручника са речницима првенствено намењених ученицима основних школа. Сенахид Халиловић је 1996. године објавио „Правопис босанског језика“ у издању Бошњачке Заједнице Културе „Препород“ и већ на првим страницама књиге је нагласио да је реч о првом правопису босанског језика који је намењен Бошњацима „којима је босански језик матерњи“ (Халиловић, 1996:6). Он признаје да је босански језик језик чија је норма у обликовању али да се он природно развијао док су разлози његовог касног нормирања друштвене природе. Посебно је интересантно да се дуго неговани принцип језичке толеранције у БиХ који је подразумевао и употребу језичких дублета те карактеристика и источне и западне варијанте српскохрватског језика, овим Правописом критикује, те се наводи да су двострука

изрази могу разликовати. За друге етничке групе, настава се може организовати и на другим језицима. У основним и средњим школама, правило је да ученик може да бира и учи један од следећих страних језика: енглески, француски, немачки, руски, арапски, шпански, турски и италијански“.

⁹⁸ У овом случају радило се о остатку концепта језичке толеранције у СРБиХ који је уведен након Савјетовања о језику из 1967. године одржаног у Мостару на којем је принцип језичке толеранције и уважавања особености у употреби језика у БиХ добио значајно место.

правописна решења аутори настојали свести на што мању могућу меру као и да ће „двоструких решења убудуће бивати све мање, јер ће с развојем босанског језика и његових норми ишчезавати непотребне вишеструкости и колебања“ (Халиловић, 1996:7). Правопис је, ипак, задржао многе дотадашње правописне стандарде из заједничког језика па се тако употребљавају оба писма, али са напоменом да се латиница користи чешће. У готово свим осталим правописним правилима нема одступања од норме српскохрватског-хрватскосрпског језика који се у БиХ користио до 1992. године. Посебан део Правописа, којим се наглашава посебан карактер босанског језика односно његовог писма, је „Додатак из историје писма“ у којем се, уз транслитерације арапског писма и табеле са босанчицом, говори о историјату појаве и употребе аребице и босанчице као аутохтоних и специфичних писама која су се користила на тлу БиХ односно показује се да се „током минулих десет стољећа писмености босански језик користио и другим писмима“ (Халиловић, 1996:148).

Исти аутор, Сенахид Халиловић, је 1996. године објавио књигу „Гнијездо лијепих ријечи (правилно-неправилно у босанском језику)“ првенствено намењену као језички приручник и подсетник за ученике основне школе али и све остале говорнике босанског језика којима је требала помоћ за језичке недоумице и питања која су се тичала разлика између босанског језика и других, сродних језика⁹⁹. Књига је подељена на три дела, у првом делу постоји 19 „гнезда“ у којима се говори о историјату босанског језика, језику као средству комуникације, пореклу и значењу личних имена Бошњака преузетих из арапског и турског језика¹⁰⁰ и пореклу топонима у Босни и Херцеговини. Посебан део обухвата

⁹⁹ У уводу књиге аутор наводи да „Dok govorimo ili pišemo, svi mi manje ili više griješimo. Da bismo što manje griješli treba da se naviknemo imati pri ruci knjige iz kojih ćemo se obavijestiti o tome kako napisati i izgovoriti pojedine riječi svoga jezika. Od tebe se očekuje da poznaješ i njeguješ maternji jezik. Ova knjiga nudi osnovne upute u maternji jezik i najprije je namijenjena učenicima osnovne škole. U njoj nećeš naći sve što te zanima o jeziku. Ona te želi uputiti na druge knjige.....Nadamo se da će "Gnijezdo lijepih riječi" pripomoći podizanju opće jezičke kulture ne samo u osnovnoj nego i u srednjoj školi, te da će biti koristan priručnik učiteljici, nastavniku, studentu - svima kojima je stalo do svoga jezika, do toga kako govore ili pišu.“ (Халиловић, 1996)

¹⁰⁰ Пример тумачења имена је рубрика „Ime mi je....Esmā. Iz arapskoga je jezika i znači: biti visoka, uzvišena. Kada me pitaju kako se moje ime "ponaša" u vokativu – ili treba reći: Esmā, srce! ili: Esmo, dušo! - odgovaram da mi je ugodno uhu i jedno i drugo.“ (Халиловић, 1996).

списак правилних и неправилних облика „најчешћих“ речи у босанском језику¹⁰¹ као и основе правилног писања у босанском језику.

Кључни догађај у процесу језичког планирања и стандардизације босанског језика био је Симпозијум о босанском језику одржан септембра 1998. године у Бихаћу. Симпозијум се бавио низом питања стандардизације босанског језика, односа нације и језика те улоге језика у образовању. Симпозијум је одржан уз учешће представника најзначајнијих институција које су се бавиле босанским језиком као што су Институт за језик из Сарајева и Министарство образовања, науке и културе ФБиХ¹⁰². По први пут су овим скупом одређени најважнији задаци афирмације и нормирања босанског језика и сам симпозијум је означио нову фазу, фазу стандардизације босанског језика. Током Симпозијума поново се дискутовало о имену језика који је дефинитивно именован као босански језик уз одбацивање назива бошњачки. Изнесен је став у радовима лингвиста који су приказани на Симпозијуму по којем је босански језик у ствари потомак језика који је у средњем веку називан „славенски“ или „илирски“ и који је у 19. веку добио нови назив „српско-хрватски“. Исти језик је у 20. веку је добио „три различита стандардна имена: босански, хрватски и српски језик“ (Хебиб-Ваљевац, 1998). Значај употребе лингвонима босански на Симпозијуму је изједначено са националним идентитетом бошњачког народа јер Бошњаци су „босанским језиком постали и народ, и нација“ и са босанским језиком су се „идентификовали као чувари ове земље и ове државе.“ (Хебиб-Ваљевац, 1998). Босански језик је тако и дефинитивно постао симбол јер је „за Бошњаке више од пуког назива њиховог и стандардног језика једне државе. Оно је данас Бошњаку симбол Бошњаштва“ (Хебиб-Ваљевац, 1998). Јединство језика, народа и државе је експлицитно наведено у документима и радовима са Симпозијума и истакнуто је да је „судбина нашег језика неодвојиво везана са судбином државе“. Истовремено

¹⁰¹ Списак обухвата списак речи које су у складу са босанским језичким наспрам речи неправилних облика. Неки од примера су „abdest – avdest“, „ajvar – hajvar“, „Allah – Alah“, „aluminij – aluminijum“, „august/kolovoz – avgust“, „aždaha – aždaja“, „hrvati se - rvati se“. Углавном се ради о оријентализмима или речима које треба да послуже за разликовање од српског и хрватског језика.

¹⁰² Симпозијум је одржан 7 и 8. септембра 1998. године у Бихаћу у организацији Института за језик из Сарајева и Владе Унско-санског кантона. На симпозијум је представљено 27 радова уз учешће десетак лингвиста „босниакиста“, књижевника и неколико десетина лектора, наставника и професора босанског језика из основних и средњих школа.

језик је по мишљењима кључних бошњачких лингвиста представљен као предуслов постојања државе и народа јер „без стабилног и снажног језика нема ни народа ни његове државе“ (Хебиб-Ваљевац, 1998). Поред ових питања, Симпозијум је предложио неколико мера које су требале помоћи истраживању и нормирању босанског језика те његовом учвршћивању као посебног националног језика: јачање Института за језик у Сарајеву, преименовање Одсека за јужнословенске језике Филозофског факултета у Сарајеву у Одсек за босански, хрватски и српски језик, обезбеђивање међународног кода за босански језик, израда нормативне школске граматике, речника и правописних приручника за образовне и универзитетске институције као и тематских језичких приручника за потребе наставе и медија и унапређивање педагошког и саветодавног рада у настави босанског језика у образовном систему¹⁰³.

Истовремено, Симпозијум је означио почетак рада на стандардизацији босанског језика која је праћена низом публикација и књига које су нормативно проscribeовале употребу босанског језика, његову граматику, речник и правопис. Након Симпозијума, 1999. године је уследило објављивање „Школског речника“ Џевада Јахића као и његове полемичне књиге „Босански језик у 100 питања и 100

¹⁰³ „Zaključci „Simpozija o bosanskom jeziku“ održanog u Bihaću 07. i 08.09.1998. Učesnici „Simpozija o bosanskom jeziku“ nepodeljenog su mišljenja da je bosanski jezik standardni jezik koji u zajednici slavenskih jezika stoji naporedo sa srpskim i hrvatskim jezikom. Da bi bosanski jezik mogao udovoljiti civilizacijskim potrebama, neophodno je uraditi slijedeće:

1. Kadrovski osnažiti Institut za jezik u Sarajevu, redefinirati njegove zadatke i preimenovati ga u Institut za bosanski jezik.
2. Odsjek za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu preimenovati u Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik.
3. Bosanskom jeziku osigurati međunarodni status putem koda za jezik.
4. Kratkoročni zadatak izrade:
Gramatike bosanskog jezika za osnovnu i Gramatike za srednju školu
Školskog pravopisnog priručnika
Jednotomnog rječnika bosanskog standardnog jezika
5. Dugoročni zadatak izrade:
Gramatike bosanskog jezika
Velikog rječnika bosanskog jezika
Pravopisa bosanskog jezika
6. Izraditi priručnike bosanskog jezika za različite tematske i gramatičke-jezičke vidove nastave u osnovnoj i srednjoj školi, te priručnike za praktičnu upotrebu u javnim glasilima – štampi, radiju o televiziji.
7. U dogovoru sa ministarstvima pedagoški zavodi treba da iznađu novu formu rada, kako bi se prevladale teškoće koje se sada javljaju u nastavi maternjeg jezika.“

одговора¹⁰⁴ као двају публикација које су биле усмерене на даљу афирмацију босанског језика. Јахић као разлог за посебност босанског језика наводи право народа да језик назива својим именом и у књизи „Босански језик у 100 питања и 100 одговора“ поново наводи да је босански језик један од основних елемената бошњачког националног и културног идентитета¹⁰⁵. Следеће године објављена је „Граматика босанског језика“ Јахића, Халиловића и Палића¹⁰⁶ као прве граматике босанског језика након рата¹⁰⁷ чиме је у року од свега две године након Симпозија заокружена прва фаза стандардизације босанског језика¹⁰⁸. Ова граматика, као

¹⁰⁴Ова књига обилује низом контроверзних, националистичких ставова о вези језика и нације те посебности босанског језика као аутохтоног језика босанских Муслимана који је систематски потискиван у двама Југославијама. Јахић о вези народа и језика наводи да: „Jedno bez drugog ne ide, ako je narod, on ima svoj jezik i ima puno pravo da ga naziva svojim nacionalnim imenom“. У делу који говори о категорији матерњег језика и проблему његовог именовања, Јахић тврди да: „Ако је нпр. отац Вошњак, а мајка „bosanska Hrvatica“, како ће дијете из таквог мijeшаног брака називати свој матерњи језик? Ноће ли га звати босанским (и неовисно од тога да ли ће га у школи учити као босански или хрватски)? Кад би се буквално примјенило правило „maternjeg“ језика, то дијете би за матерњи имало хрватски, јер му је мајка Hrvatica, без обзира што се тај „hrватски“ не би много разликовао од „bosanskog“ (у конкретном случају можда се не би уопће разликовао). (Јахић, 1999:65.)

¹⁰⁵ „Bošnjačka nacionalna svijest mora se okrenuti nekim od svojih baznih vrijednosti, među kojima bosanski jezik zauzima najvažnije mjesto. Ako ni zbog čega drugog, a ono zbog jedne proste činjenice, općepoznate: bez svega narod može ostati, bez države, bez ekonomske baze i zajedničkog interesa, bez političke organiziranosti, jer sve to se da vratiti i obnoviti. Samo bez jednog ne može opstati, bez jezika.....Bošnjaci, kao i svaki drugi narod, postoje dotle dok postoji njihov kulturni razvoj. A glavni iskaz tog razvoja je jezik.....Dakle, bosanski jezik i bošnjačka književnost dva su glavna kulturna temelja na kojima se gradi bošnjačka nacionalna individualnost.“ (Јахић, 1999:199)

¹⁰⁶ Сенахид Халиловић, Џевад Јахић, Исмаил Палић „Граматика босанског језика“, Дом штампе, Зеница, 2000.

¹⁰⁷ У току рата, 1994. године, објављена је граматика босанског језика за гимназије: Ханка Вајзовић, Хусеин Зврк, „Граматика босанског језика од 1-4 разреда гимназије“, Министарство образовања, науке и културе, Сарајево. Радило се о уџбенику који је био направљен у специфичним околностима и није одговарао потребама даље нормативизације босанског језика. раматика босанског језика од 1-4 разреда гимназије“, Министарство образовања, науке и културе, Сарајево. Радило се о уџбенику који је био направљен у специфичним околностима и није одговарао потребама даље нормативизације босанског језика.

¹⁰⁸ Већ 2004. године појављује се и књига „Основи граматике босанског језика: Приручник за основну школу“, Ибрахим Чедић, Босна лексика, Сарајево. Уследили су једнотомни „Рјечник босанског језика“, Институт за језик Сарајево, 2007. године, „Рјечник правописних, обличких и акценатских недоумица у стандардноме босанскоме језику“, Рефик Булић, Босанска ријеч, Тузла, 2009. и „Рјечник босанскога језика“, Сенахид Халиловић, Исмаил Палић, Амела Шеховић, Филозофски факултет, Сарајево, 2010. Последњи је тротомни (од планираних 10 томова) „Енциклопедијски рјечник босанскога језика“, Џевад Јахић, Бошњачка асоцијација 33, Сарајево, 2011. Један од упечатљивијих речника овог активног периода нормативизације и стандардизације босанског језика је „Рјечник медицинских назива у босанскоме језику“, Коњхоџић, Ф., АНУБиХ, Клинички центар Универзитета у Сарајеву, 1999. У њему је низ уобичајених медицинских термина, позајмљеница и интернационализма у лексици босанског језика између осталих замењен архаичним терминима, оријентализмима чије је значење мало познато данашњим становницима БиХ као што су „istihana“ (болница), „isindija“ (болест), „marizluk“ (хронична болест), „sandžija“ (бол), „iladž“ (лек). „džerrah, džero“ (хирург). Босански језик је у експанзији процеса стандардизације добио четири речника за четири године (иначе су ови речници били предмет

обавезни уџбеник у средњој школи и на факултетима, је наставила традицију „политике у језику“ па се у њеном поглављу о дијалектима босанског језика у период 1992 - 1995. година уводе појмови „лингвоцида“ (Јахић, Халиловић, Палић, 2010:43) над босанским језиком и народом односно „урбанолингвицида“ над језиком и његовим говорницима¹⁰⁹. Овим се гради представа о угрожености језика, потреби његове заштите и појачаној бризи за језик од стране сваког говорника те потреби да говорници препознају и очувају свој посебни, национални језика како се не би десили будући „лингвоциди“.

Kertis Ford (Ford, 2002) у својој анализи бихаћког симпозијума као дела језичког планирања у БиХ, користећи Хаугенов модел четири фазе планирања језика, истиче да је селекција језичке варијанте као прва фаза језичког планирања била и најједноставнија. Планери босанског језика су одабрали штокавски дијалект српскохрватског језика за основу босанског језика док су се у следећој фази, сложенијој фази кодификације усредсредили на карактеристике говорног језика босанских муслимана као дистинктивне особине босанског језика (фонема *x* и употреба оријентализама). Најкомплекснију фазу у планирању босанског језика, фазу имплементације резултата језичког планирања карактерисали су израда и штампање низа прескриптивних публикација, правописа, речника и језичких приручника након које је уследила последња фаза, фаза разраде језика. Иако је Форд (Ford) сматрао да је у време његове анализе било рано говорити о елаборацији босанског језика, данас након више од 10 година, може се уочити да је босански језик доживео елаборацију и даљу разраду кроз образовни систем, медије, академске институције, правни и законски статус и прихватање босанског језика као засебног језика и у међународним оквирима. Ова елаборација

озбиљних сукоба између бошњачких лингвиста у односу на норму босанског језика, језички стандард и однос према српском и хрватском језику) прилично различитог садржаја и квалитета. У случају босанског језика у питању није само стандардизација језика већ се ради о једном виду неостандардизације (Тошовић, 2011:52) и неонормативизације којом босански језик треба да стекне довољно првенствено лексичких карактеристика и норми које би га чиниле структурно удаљеним од српског и хрватског.

¹⁰⁹ „Riječ je o pojavi *lingvocida* nad bošnjačkim narodom i njegovim jezikom (*lingvovid*=uništavanje, „čišćenje“ dijelova prostora teritorij nekog jezika, fizičkim uništavanjem ili preseljavanjem govornika tog jezika)....Tu se radi i o nekoj vrsti *urbanolingvicida* tj. uništavanja čitave jedne polovine (oko 35) tih čaršija, protjerivanjem ili likvidiranjem autohtonog bošnjačkog stanovništva u njima....Primjer Srebrenice predstavlja unikatan primjer „lingvističke Atlantide“. To je pojava masovnog fizičkog uništavanja, odnosno nestajanja govornika dijalekta i jezika kojem taj dijalekat pripada.“ (Јахић, Халиловић, Палић, 2010:43)

босанског језика међутим сводила се на форсирање имена и правно-формалног положаја језика пре него на примену свих језичких норми које су језички планери увели тако да у говорној норми говорника босанског језика није дошло до драматичних промена. Бугарски (2005:139) подвлачи да се у говорном језику становника Сарајева ништа драматично није променило, мада се значајне промене могу првенствено приметити у начину на који језик користе нове елите које у формалном и политичком језику и писму издвајају и наглашавају специфична етничка обележја. Закључак који се намеће је да језичко планирање код Бошњака и није имало једино језичку сврху већ се радило о екстралингвистичкој намени јачања националног идентитета. Са лингвистичког аспекта језичко планирање и језичка политика нису у потпуности одвојиле језички стандард Бошњака од језичког стандарда Срба и Хрвата али уколико језичко планирање посматрамо са екстралингвистичке и политичке тачке гледишта, онда је овај процес био више него успешан.

Процес језичког планирања и стандардизације босанског језика је од стране бошњачких лингвиста повезан са својеврсним процесом ревитализације и обнове босанског језика као језика староседелаца Босне који као такав поседује историцитет и традицију. Стандардизација босанског језика је тако представљена као својеврсно враћање босанском језику из 18. и 19. века пре него као политички процес успостављања националног (касније и службеног односно државног) језика. Водећи лингвисти су тврдили да је босански језик¹¹⁰ односно наречја босанског језика био основа стварања заједничког језика Срба и Хрвата те да босански језик има јасан историјски континуитет и развој који га чине равноправном српском и хрватском језику¹¹¹. Неки лингвисти иду далеко у

¹¹⁰Ставови бошњачких лингвиста с краја 20. и почетка 21. века показују велику сличност са ставовима бошњачких интелектуалаца са краја 19. века који су били окупљени око листа „Бошњак“, часописа који је имао велику улогу у дефинисању етничке припадности бошњачкој нацији али и индиректној потпори аустроугарској политици „босанства“. У листу „Бошњак“ из 1892. године се истиче да не само да је кроз историју постојала босанска средњевијековна држава већ и босански језик, босански народ и његово писмо босанчица. Иако часопис истиче јужнословенску припадност Бошњака, он истовремено истиче етничку посебност и аутохтоност Бошњака као и различитости у односу на Србе и Хрвате.

¹¹¹ Алија Исаковић иде и корак даље тврдећи да је неименовање босанског језика било последица политичких одлука и да „bosanski jezik postoji u narodu i literaturi koliko hrvatski i srpski jezik. Ako je to manje poznato širokoj javnosti, razlozi su političke a ne lingvističke naravi. S obzirom da je na ovim balkanskim prostorima politika mjera stvari, u svim oblicima fizičkog i duhovnog života, to je

тврдњама да босански језик поседује устаљеност језичке норме и хомогеност на целом простору употребе те да за разлику од других блиских му језика, у оквиру босанског језика није било језичких и правописних реформи. Користећи „право на именовање језика“¹¹², лингвисти су само вратили „име језика које је 1907. забрањено“¹¹³. Аутори језичке политике Бошњака у Босни и Херцеговини су очигледно сматрали језик феноменом који је могуће конзервирати и једноставно обновити пуким враћањем назива кроз својеврсну ревитализацију лингвонима. Друга специфичност бошњачке лингвистике овог периода је у позивању на *право народа на именовање језика* које је непознаница чак и у документима који се баве људским језичким правима у којима се говори искључиво о *праву на (матерњи) језик* односно правима на мањинске језике, њихово учење, употребу и очување. Нејасно одређено право народа на именовање језика отвара врата стварању политичких језика у процесима који имају мало везе са лингвистиком али су зато у блиској вези са етнополитикама и процесима грађења нације¹¹⁴. Формално је наглашавањем традиционалног назива језика као трајне историјске датости и права народа на именовање језика уместо права на употребу језика и сама комуникативна улога језика замењена симболичком односно националистичком улогом језика. Бошњачка језичка политика сматра лингвоним босански вековном номинацијом језика¹¹⁵ којим Бошњаци (и други) говоре уз тврдњу да народ има

(ne)imenovanje i (ne)priznavanje bosanskog jezika bilo u korelaciji sa političkim (ne)imenovanjem bosanske nacije, posebno bosanskih Muslimana (Bošnjaka).“ Тошовић Б., Wonisch, A. (2009).

Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika, Грац, 15-19.

¹¹² Алија Исаковић, Интервју радију WDR, Келн, 29.10.1994, У: Тошовић Б., Wonisch, A. (2009).

Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika, Грац, 17-18.

¹¹³ Алија Исаковић, Интервју радију WDR, Келн, 29.10.1994, У: Тошовић Б., Wonisch, A. (2009).

Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika, Грац, 17-18.

¹¹⁴ „Kriterij imenovanja jezika prema imenu naroda stoji u koliziji s pravom naroda da svako svoj jezik naziva kako hoće. Konkretno za bosanski jezik kao zvaničan je, u stvari, proglašen naziv koji je oduvijek postojao u narodu.“ Ибрахим Чедић, „Bosanskohercegovački standardnojezički izraz – bosanski jezik“, У: Тошовић Б., Wonisch, A. (2009). *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika*, Грац, 41-50.

¹¹⁵ Званично увођење етнолингвонима Бошњак и лингвонима босански су у радовима бошњачких интелектуалаца приказани као враћање имена нације које је било у употреби током 18. и 19. века и које се у употреби учестало појавило у периоду националног буђења крајем 19. века након аустроугарске окупације Босне и Херцеговине. Позивање на лист „Бошњак“ објављиван од 1891. године до 1910. године који је национално-полемичким текстовима о језику и нацији било је у служби језичке политике односно избора имена језика. Теорије бошњачких лингвиста о утемељености и традицији употребе назива босански за језик Бошњака темељиле су се и на тврдњама из листа „Бошњак“ о историји назива босански, примарности босанског језика у односу на српски и хрватски те његовој употреби као дипломатског *lingua franca* турског доба. Босански језик је у документима језичке политике Бошњака истовремено и језик жртва јер је као последица

право да именује свој језик, иако сам назив босански није производ некаквог народног духа и стваралаштва већ свесне политичке одлуке Калајевог периода аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини¹¹⁶. У исти мах, лингвисти укључени у процес стандардизације босанског језика након 1995. године су наводили да босански језик представља наследника и потомка босанскохерцеговачког стандардног књижевнојезичког израза из СФРЈ као што су наследници српскохрватског језика, српски и хрватски језик. По њима не можемо говорити о процесу креирања стандардног босанског језика већ пре о стабилизацији и прилагођавању односно делимичној ревитализацији језика који је до 1995. године био ограничен на сферу приватне употребе код босанских Муслимана.

Овакво прилагођавање језика је својеврсна *обнова језика путем рестандардизације* слична ономе што Купер (Cooper, 1989:154) у планирању корпуса језика назива покушајем да се промени већ постојећи језик „у сврху ефикасности језика, естетике или националне или политичке идеологије“. *Рестандардизовано-ревитализовани језик* не врши никакве нове и другачије комуникативне функције али омогућава нову симболичку функцију језика којом он служи старим функцијама на нови начин. Појава босанског језика није служила никаквим новим комуникативним функцијама сем примарног симболичког циља разликовања од језичког стандарда Срба и Хрвата. Нормативизација и

Бечког договора назив босански језик истиснут из научне и лингвистичке употребе док је „*učešće jezika i književnosti Bosanskih Muslimana eliminirano iz dvonacionalnog lingvističkog korpusa.*“ (Ризвић, 1996:46). Лингвистички споразум Срба и Хрвата из 1850. године је тако елиминисао босански језик и бошњачку књижевност јер „*iz Bosne tom sporazumu niko nije prisustvovao*“ (Ризвић, 1996:45), иако се све у Бечком договору „*saglašavalo sa govorima Hercegovine i Bosne i proizilazi iz njih*“ (Ризвић, 1996:45). Неки бошњачки лингвисти у потрази за потврдом историцитета босанског језика, наводе пример граматике босанског језика из 1890. године која преферира „*naziv bosanski a ne bošnjački jezik. Današnje nametanje naziva bošnjački jezik, u čemu su uporni i srpski i hrvatski lingvisti, značilo bi negiranje višestoljetne nominacije jezika imenom bosanskim*“ (Šator, 2008).

¹¹⁶ Аустроугарски намесник у Босни и Херцеговини, Бењамин Калај, је увео назив босански језик у званичну употребу у БиХ као део шире политике креирања „босанске“ нације а све у циљу боље интеграције окупираних територија Босне и Херцеговине у Аустроугарску монархију и борбе против идеје уједињења јужнословенских народа. Бошњачки лингвисти занемарују чињеницу да назив босански језик није уведен због лингвистичких разлога и комуникацијских побуда већ као део политичког програма стварања „босанске нације“ и сузбијања јачања националне свести код Срба, Хрвата и босанских Муслимана. Сам назив босански језик није био дугог века у Аустроугарској монархији и иако је назив био у званичној употреби од 1879. године, у различитим облицима, на крају је у званичној употреби напуштен 1907. године одлуком Земаљске владе у Сарајеву којом је уместо назива босански уведен назив српско-хрватски језик.

стандардизација босанског језика тако је вршена у периоду непосредно пре, током и после ратног сукоба у БиХ кроз већ постојећи српскохрватски стандардни језик ради екстралингвистичких циљева. Овакав рестандардизовани језик је требало очувати живим употребом од стране његових говорника те је стога знатан део језичке политике и планирања језика од стране бошњачких елита и лингвиста био усмерен на статус босанског језика, његов историјски значај за Бошњаке и улогу који је имао у очувању националног идентитета.

Истовремено одбацујући сваку могућност постојања и даље употребе заједничког српскохрватског језика као полицентричног језика, бошњачки лингвисти се у исти мах не либе да претпоставе могућност заједничког босанског језика са три идиома „сличног статусу српскохрватског-хрватско српског језика у бившој СФРЈ“ односно употреби „једног стандардног језика са еластичном језичком нормом“ (Караца, 1999:43). Истовремено, друга два народа у БиХ су потенцијалну заједничку босанску језичку норму одбацили јер је процес нормирања босанског језика окарактерисан тежњом да се језик кодификује на начин којим би се у што већој мери диференцирао у односу на српски и хрватски језик. Нормирање босанског језика и истицање његове симболичке функције је у великој мери постигло два етнолингвистичка циља: језичку хомогенизацију бошњачке нације која примарно употребљава босански језик и етничку и језичку хетерогенизацију Бошњака наспрам друга два народа у БиХ. Одлука да се као лингвоним употреби назив „босански“ пре него „бошњачки“ превагнула је међу бошњачким лингвистима због три разлога: првог, јер назив „босански“ има одређену историјску традицију употребе назива (и, мада временски кратак, статус званичног језика током периода аустроугарске владавине Босном и Херцеговином). Други разлог је имплицитни став по којем овај назив језика омогућава симболичку везу између територије Босне и Херцеговине и бошњачког народа који је по овом тумачењу аутохтони народ те територије за разлику од друга два народа чији језици територијално припадају другим државама. Последњи, трећи, разлог употребе лингвонима босански језик је уској вези са политичким тежњама ка унутрашњој реорганизацији државе у централизовану државу у којој би се српски и хрватски етнички идентитет утопио у босански национални и културни идентитет. У истицању употребе назива „босански“ за

језик Бошњака, првобитни послератни ставови бошњачких лингвиста по којима је босански језик, језик не само Бошњака већ и свих оних који га прихватају као матерњи су у последњем периоду после 2002. године и уставних промена, замењени су ставовима по којима је босански језик национални језик Бошњака. Инсистирање на оријентализмима, исламским утицајима и руралном говору Бошњака, бошњачки лингвисти Палић, Јахић и Халиловић правдају одустајањем друга два народа од заједничког стандарда на нивоу БиХ као државе. По бошњачким лингвистима Срби и Хрвати су одустали од заједничког босанског стандардног језика и као „готов производ“ прихватили стандардни српски и стандардни хрватски језик (Palić, 2010:316) који се у БиХ „извозе од стране лингвополитичара“ из Загреба и Београда¹¹⁷. Управо овакви ставови о српском и хрватском језику као увезеним продуктима политике и „дневнополитичке манипулације“ (Palić, 2010:316) дају материјал тврдњама српских и хрватских лингвиста и политичара о босанском језику као пројекту чија је намена централизација БиХ као државе и доминација Бошњака као најбројнијег народа. Паралелно са захтевима за признање сопственог националног стандарда, неки бошњачки лингвисти истовремено негирају исто такво право другим двама народима изнесеним тврдњама да се ради о увезеним језицима односно тврдњама да су Срби и Хрвати одустали од босанског идентитета и језика што имплицира одустајање и од Босне као државе.

У исто време, језичка политика на територији Републике Српске и на територијама под контролом босанских Хрвата у некадашњој хрватској заједници Херцег-Босна била је мање изложена нормативизацији и стандардизацији језика али су елементи језичког инжењеринга били присутни првенствено у законским решењима у Републици Српској и прихватању језичког пуризма и рестандардизације језика на етничким хрватским територијама које су током рата

¹¹⁷ Палић (Palić, 1999: 309-310) тако индиректно негира право на језик Србима и Хрватима, тврдећи да је језик којим они говоре у ствари босански језик. Он наводи да „bosanski Srbi i Hrvati i dalje u praksi koriste svojim bosanskim jezičkim standardom (zovući ga pod utjecajem politike srpskim i hrvatskim, što im nikako ne sporim), koji je dovoljno širok da pokrije sve jezičke različitosti u Bosni i Hercegovini i istovremeno dovoljno uzak i monolitan da se jasno razlikuje od susjednih jezičkih standarda. A “rigidni” elementi srpskog i hrvatskog standarda – oni, dakle, koji se oblikuju Beogradu i Zagrebu – postaju u Bosni i Hercegovini sredstva dnevnoполитичке манипулације људима и националним заједницама.....Ако постојећом нормом било која заједница у Bosni i Hercegovini nije zadovoljna то је искључиво зато што њезини политички и лингвистички представници нису показали никакав интерес за нормирање босанског језика.“

у БиХ припадале Херцег-Босни. Слично територији под контролом бошњачких власти, и на осталим етничким територијама у БиХ језичка политика је имала намену етничке хомогенизације и успостављања лингвистичких и етничких граница. За разлику од Бошњака, језичка политика у Српској Републици Босни и Херцеговини односно касније Републици Српској није имала нормативни и рестандардизацијски карактер изузев по питању улоге ћириличног писма али је с друге стране такође била у служби политике повлачења граница и етничке хомогенизације. Језичка политика у Републици Српској током деведесетих није била продуктивна по броју докумената, речника и граматика као што је то била бошњачка језичка политика јер се у великој мери ослањала на језичку политику у Републици Србији. Основна карактеристика језичке политике у Републици Српској је тежња ка унификацији језичког израза у медијима, администрацији и образовном систему са тадашњом Савезном Републиком Југославијом уз истицање језичких разлика у односу на Бошњаке и Хрвате нарочито наглашавањем на употреби ћириличног писма.

У Републици Српској је 1992. године на радном састанку представника образовних институција и неколико књижевника српске националности одржаном у Бања Луци одлучено да у тадашњој „Српској Републици Босни и Херцеговини“ званични језик буде српски језик ијекавског изговора уз равноправност екавице и ијекавице те да предност у настави буде дата уџбеницима из тадашње Савезне Републике Југославије. Ћирилично писмо је добило статус „обавезног“ писма уз могућност да латиница у школама буде присутна у задовољавајућој мери. Оваква одлука је формализована објављивањем првог Устава Републике Српске 1992. године којим је дефинисано да у „Републици је у службеној употреби српски језик ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо на начин одређен законом”¹¹⁸. Уочљиво је да је овакво решење у Републици Српској било у складу са решењима из Устава Савезне Републике Југославије из априла 1992. године у којем је у члану 15. одређено да је у „Савезној Републици Југославији у службеној употреби

¹¹⁸ „Службени гласник Републике Српске број 3/92“. Члан 7. Устава из децембра 1992. године је уредио употребу језика док је сам Устав Републику Српску одредио као „државу српског народа“ чиме је српски језик практично добио статус државног, службеног језика у Р.Српској.

је српски језик екавског и ијекавског изговора и ћирилично писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби у складу са уставом и законом.“

Политичка тежња одвајања територије Републике Српске од остатка БиХ и жеља за политичко-територијалним, економским и друштвеним уједињењем са Савезном Републиком Југославијом одраз су добили и у језичкој политици која већ током 1993. године бива формализована одлуком власти у Р. Српској да се уместо традиционалног ијекавског изговора у употребу уведе екавски изговор у Р. Српској¹¹⁹. Тако је екавски изговор постао обавезан у свим електронским и штампаним медијима¹²⁰ док се његова примена охрабривала и у школама уз штампање уџбеника екавицом и на обавезној ћирилици или коришћење уџбеника из Републике Србије. Одлука је званично објашњена потребом да се „екавски врати народу којем припада, а којег су туђини вековима настојали да отргну од матице на најразличитије начине, па и одрођавањем од властитог језика и писма“¹²¹. Језичка политика је тако постала оруђе у језичком и симболичком обједињавању Срба али и потреби да се одбаце језичка обележја других народа. Оваква језичка политика донесена политичким декретом више је била мотивисана политичким циљевима руководства Р. Српске који су ијекавицу видели као средство којим се Срби закључавају у унитарну БиХ и језички и културолошки одвајају од Србије¹²². Последица овакве језичке политике била је

¹¹⁹ Одлуку је подржао низ лингвиста и историчара који су је сматрали суштинским кораком у уједињењу српског народа и стварању јединственог српског говорног, језичког и културног подручја. Тако Павле Ивић 1995. године наводи да је међу „позитивним последицама рата у БиХ“ растућа свест о потреби српског јединства и то не само на политичког јединства већ и привредног, културног, *језичког* јединства те да се ради о јединственој историјској шанси.

¹²⁰ Примена екавске варијанте српског језика и обавезна употреба ћирилице нарочито је била изражена у медијима односно на Српској Радио Телевизији и у дневним новинама „Ослобођење“ и „Јавност“. Предратни сарајевски лист „Ослобођење“ тако је током ратног периода излазио у две етничке и језичке верзије, латиничној, босанској/бошњачкој на територији под контролом Бошњака и ћириличној, српској језичкој верзији на територији под контролом Срба. Симболички је судбина „Ослобођења“ показала како се језичка политика мењала у БиХ. „Ослобођење“ је пре рата излазило на оба писма, ћирилицом и латиницом, док је почетком рата подељено на два етничка и језичка издања штампана само на латиници односно ћирилици.

¹²¹ Један од заговорника лингвистичког уједињења Срба, историчар Милорад Екмечић наводи да је „прихватање екавске основе крупан фактор у уједињењу српског народа“ те да се „прекодринским Србима жури да са себе збаце видљиво обележје другог народа“ јер по њему „ијекавски глас у београдском градском аутобусу звучи као дозивање нас брђана из даљине, као нека мутна самооптужба рођака што је у згужваном оделу и непозван дошао на славу.“

¹²² Према Гринбергу (Greenberg, 2004) одлука о увођењу ћирилице и јесте била политичка одлука која је потекла од политичког руководства Републике Српске односно Момчила Крајишника. Исту информацију наводи и Брборић у књизи „С језика на језик“, истичући да је ратно руководство

продубљивање подела по питању будућности стандардног српског језика, улоге ћирилице и равноправности два изговора и као таква никада није у потпуности прихваћена у Р. Српској. Исхитрена политичка одлука којом се језички стандард требао променити у политичке сврхе довела је и до озбиљних полемика међу српским лингвистима и у Србији. Док је једна лингвистичка струја овакав потез сматрала позитивним кораком ка унификацији српског језичког стандарда¹²³ други су лингвисти овакав потез сматрали својеврсним „етничким чишћењем језика“ (Бугарски, 1993) чиме су Срби у БиХ створили својеврсно стање „језичке шизофреније“ у којој се, налик на диглосијска стања језика, ијекавска варијанта српског језика користила у говорном облику језика а екавска варијанта српског језика се користила у званичним документима, медијима, образовном систему и правном систему. Други српски лингвисти из БиХ, као Милорад Телебак, су увођење екавице подржали сматрајући да се овим процесом уједначава „располућени“ српски стандардни језик првенствено на нивоу службене употребе језика док би у другим сферама остала ијекавица. По присталицама овакве одлуке, циљ интервенција у језику и законима је био стварање јединственог стандардног српског језика чиме би се превазишла „подељеност“ стандардног језика.

И поред неуспеха овакве ратне језичке политике донесене политичким декретом, од језичко уједињења увођењем екавице није се одустало ни након престанка оружаних сукоба. Већ у јуну 1996. године у Р. Српској се доноси „Закон о службеној употреби језика и писма“ који детаљније дефинише употребу језика и писма у јавној сфери, медијима, образовном систему и администрацији¹²⁴. И овај закон је као и претходна одлука био политички мотивисан од стране руководства Републике Српске које је сматрало да политичко, економско и територијално

Срба у БиХ овакав потез сматрало последњом приликом да „постанемо модерна нација, европска“ (Брборић, 2000). Ово је у отвореном писму из 2009. године индиректно и потврдио један од некадашњих политичких вођа у Р. Српској, Момчило Крајишник. Он наводи да је „одбрана ијекавице од (насилне) екавизације Пирова победа“ те да је основни циљ увођења екавице 1993. и 1996. године био увођење стандарда земље матице и језичког повезивања јединствене српске нације. Као неуспехе ове језичке политике он наводи одвајање српског језика у БиХ од српског језика у Србији и давање основе за стварање „босанске нације“ јачањем културне и језичке везе Срба у БиХ са друга два народа.

¹²³ Павле Ивић, у изјави датој дневном листу „Борба“ 23. априла 1994. године, увођење екавице је сматрао јединим одрживим решењем за „превазилажење језичких разлика и подела међу Србима уколико овакво решење прихвати већина српског становништва у Републици Српској, Крајини и Црној Гори“.

¹²⁴ „Службени гласник Републике Српске“, број 15, 8. јул 1996. године.

повезивање са Србијом треба бити праћено и у области културе, језика и образовања¹²⁵. Овим Законом је ћирилица дата предност у јавној употреби а екавски изговор српског језика је постао законски обавезан у настави и васпитном раду у предшколском и основном образовању док је ијекавијски изговор, уз екавицу, остао у употреби у средњем и високом образовању. Екавски изговор српског језика и ћирилично писмо постали су једини службени језици у јавној управи, судству и издавачкој делатности а сам Закон је одредио и казнене одредбе које су се кретале од новчаних казни у члану 12. до санкција разрешења одговорних лица у јавним институцијама у члану 13. Спровођење Закона и стручни надзор су били у надлежности Министарства образовања, науке и културе Републике Српске те других надлежних министарстава у зависности од установа и институција у питању¹²⁶. Овакав Закон остаће у примени скоро две године све до одлуке Уставног Суда Републике Српске у фебруару 1998. године који је Закон дефинитивно ставио ван примене у марту 1998. године¹²⁷. Језички експеримент увођења екавице имао је последице у образовном систему тиме што је знатно смањен број часова посвећених учењу латиничног писма које је у овом периоду изучавано од другог разреда са једним часом седмично. Након промене

¹²⁵ Нацрт Закона је први пут разматран на 58. седници Народне скупштине Републике Српске, одржаној 1 и 2. априла 1996. године. Тадашњи председник РС, Радован Караџић, објаснио је један од разлога увођења Закона о Језику којим је екавица поново враћена у јавну, службену употребу следећим речима „ Сви знамо, трудимо се, да, и ја се надам да ћемо вечерас усвојити и закон о језику, ми хоћемо да постанемо Србија и да постанемо једна нација...“ (Izvodi iz govora u Skupštini Republike Srpske 1991 – 1996, Svedočenje veštaka pred MKSJ, mart 2008. godine)

¹²⁶ Пример како се овај Закон спроводио је допис који је медијима упутила Министарство информисања у име Владе Републике Српске 19. фебруара 1997. године у којем се медији подсећају на обавезу да „јавност обавештавају на српском језику, екавским књижевним изговором“ уз упозорење да се медији морају придржавати текста Закона или се суочити са „применом предвиђених санкција“. Бранислав Брборић у књизи „С језика на језик“ предлаже да се уставна одредба о језику у тадашњој Републици Српској употпуни и измени на следећи начин (како би се обухватили и екавски и ијекавски изговори и у исти мах дала предност ћириличном писму):

„У Српској је у службеној употреби српски језик, с ћириличким писмом.

Положај латиничког писма, онога који се користи у српској језичкој култури или којег другог, уређује се законом. Под српским

језиком у службеној употреби разум(иј)е се српски језички стандард,

чија се норма утврђује у складу с потребама јединственог српског културног,

просв(ј)етног и научног простора, односно у складу

с интересима ц(ј)еловитог српског духовног живота. Положај бошњачког и хрватског језика подл(иј)еже стриктној заштити мањинских права у складу с највишим европским стандардима и прим(ј)ени начела реципроцитета са сус(ј)едним ентитетом и сус(ј)едним државама.“

¹²⁷ Уставни суд Републике Српске је 26. фебруара 1998. године прогласио неуставним чланове 4, 5, 11. и 13. „Закон о службеној употреби језика и писма“.

власти у Републици Српској, смене Српске демократске странке и доласка на власт Странке независних социјалдемократа, дошло је и до промене језичке политике укључујући и стављање ван снаге Закона о језику¹²⁸.

Језичка политика у Републици Српској бавила се и избором писма па је поред екавице, статус готово јединог писма добила ћирилица. Избор писма је такође требао да послужи као маркер близине и повезаности са другим говорним заједницама (односно са Србијом) уз истовремено јачање дистанце према другим језицима у БиХ увођењем и визуелне разлике између језика. Јачање статуса и положаја ћирилице у Републици Српској је најуспешнији елемент језичке политике и планирања јер је од деведесетих латинично писмо сведено на употребу у приватној сфери док је ћирилица данас у БиХ изједначена са српским језиком у толикој мери да је општеприхваћен став да је писана форма српског језика једино прихватљива на ћирилици. О тенденцији изједначавања ћирилице и српског језика најбоље говоре јавни документи институција у БиХ, одлуке органа власти, уџбеници, медији и натписи на јавним објектима који су по правилу писани ћириличним писмом које једино представља „правилни“ српски језик. Латинично писмо у српском језику је у Републици Српској готово нестало са јавних институција, медија и школских уџбеника и данас је резервисано за босански и хрватски језик. За разлику од фијаска са увођењем екавице коју су говорници одбацили, ћирилица је добила улогу етничког маркера па се данас српски језик изједначава са ћириличним писмом не само код његових говорника већ и код друге две етничке заједнице и код институција међународне заједнице у БиХ.

¹²⁸ Тадашњи министар информисања у Републици Српској и дугогодишњи генерални секретар СНСД-а Рајко Васић у писму „Независним новинама“ из маја 1998. године говори о последицама „екавизације“: „Остаје туžна чињеница да се први пут у историји неко усудио да сам себи одузме матерњи језик. Да нам у маниру најбољег и најплеменитијег завојевача, окупатора, тиранина и расисте одузме матерњи језик, а натури нематерњи. Не знам да ли у историји и на свијету постоји такав народ који сам себи одузима језик, сам себи сјеће језика на којем почива, али знам да се овдје на овим просторима, никада није говорио екавски.....Последице су такође катастрофалне. Наша дјеча су већ искварила свој матерњи ијекавски, а сад и кваре, као и одрасли, и екавски изговор. Јер неко ко је родјен у ијекавштини никада не може научити и у своје језичке гене примити мелодiku, ритмику, акценат и осјећај за екавски изговор. Наши телевизијски и радио новинари кукумавче, лелечу, цијучу, завијају и мучају—све само не изговарају екавским изговором.“ Исти аутор повратак ијекавице изједначава са националним интересом у другом новинском тексту из јула 1998. године под насловом „Повратак ијекавице национални интерес“ из дневних новина „Глас Српски“ од 21. јула 1998. године.

Делимично је Закон о употреби језика у Републици Српској био и реакција на законска и уставна решења у другом делу територије БиХ, Федерацији Босне и Херцеговине која је је српски језик практично ставила ван званичне употребе. Наиме, паралелно са законским решењима о службеним језицима и областима употребе језика, уставна решења у БиХ фаворизовала су етничку и територијалну поделу државе и језика. Формирањем ентитета Федерације Босне и Херцеговине после потписивања Вашингтонског споразума 1994. године између политичких представника Бошњака и Хрвата, и доношењем Устава ФБиХ у марту 1994. године, српски језик и ћирилица се укидају као службени језик и писмо. Члан 6. Устава ФБиХ тако одређује да су у ФБиХ у употреби босански и хрватски језик и латиница као писмо док се „остали језици“ могу користити као „средства комуникације и наставе“¹²⁹.

Језичка политика на хрватским територијама у БиХ може се разумети уколико се осврнемо на националну језичку политику и доминацију језичког пуризма у Републици Хрватској током деведесетих година. Језичка политика Хрвата у БиХ дефинисана је језичком политиком Хрватске и у великој мери је промовисана и спровођена и као део политике политичке партије ХДЗ БиХ која је у БиХ одржавала блиске везе са ХДЗ-ом Хрватске. Положај и политички ставови Хрвата у БиХ су већ почетком деведесетих били под снажним утицајем Хрватске и један од првих потеза хрватске политике у односу на БиХ било је давање хрватског држављанства свим Хрватима у БиХ али и давање права на директно учешће на изборима у Републици Хрватској што су босанскохерцеговачки Хрвати искористили и у стварности јер је хрватски Сабор одвојио посебна заступничка места за представнике хрватске дијаспоре¹³⁰. Тиме су босанскохерцеговачки

¹²⁹ Службене новине Федерације БиХ, година 1, број 1, јул 1994. године. Овако дефинисана употреба језика остала је нејасна јер је формулацијом „босански и хрватски језик“ остало нејасно да ли се ради о два језика или једном језичком систему који чине босански и хрватски језик. Истовремено Вашингтонски споразум те формирање Федерације БиХ су требали окончати рат између Бошњака и Хрвата у БиХ те формирати заједницу која би била прихваћена од оба народа и стога се може претпоставити да је формулација статуса језика свесно остављена нејасном како би се помирили супротстављени политички ставови о будућности ове заједнице.

¹³⁰ Првобитно се радило о 12 а касније о 3 заступничка мјеста у Сабору Р. Хрватске на такозваној листи за дијаспору коју су због своје бројности и хомогености али и политичког интереса Хрватске углавном заузели представници Хрвата из БиХ на парламентарним изборима 1992, 1995. и 2000. године. На изборима 2003, 2007. и 2011 године овај број је смањен на три заступника након измена законског оквира. Овим је остварен директан утицај на политичке односе у

Хрвати постали битан политички фактор у политичком животу Хрватске али и чинилац на који се морало рачунати у хрватском Сабору. Однос према језичкој политици Хрвата у БиХ карактеришу три специфичности у односу на остале народе у БиХ. Прва је малобројност Хрвата у БиХ који као најмањи конститутивни народ често говоре о хрватском језику као угроженом, мањинском језику чији је статус и положај у опасности и поред статуса званичног језика и поред готово потпуне међусобне разумљивости са друга два језика у БиХ.

Друга карактеристика језичке политике код босанскохерцеговачких Хрвата је веза коју образовни систем на хрватском језику и учење матерњег језика имају са институцијама Републике Хрватске. Тако државна Агенција за одгој и образовање наставника Републике Хрватске организује стручне конференције за наставнике хрватског језика у дијаспори, укључујући и Хрвате у БиХ на којима се постулати званичне језичке политике Републике Хрватске преносе и наставницима језика ван Хрватске¹³¹.

Трећа особина језичке политике на хрватским етничким територијама у БиХ током и после оружаног сукоба јесте да је језичка политика експлицитно дефинисала употребу хрватског језика у његовој пурификованом облику који је одредила језичка политика Републике Хрватске¹³². У образовању и администрацији пратила се језичка политика Хрватске која је активно радила на диференцијацији хрватског језичког стандарда у односу на друга два и која је, као и код Срба у БиХ, требала омогућити непрекинуту везу са матицом и омогућити интеграцију Херцег-Босне са матицом. Нарочито је код Хрвата у БиХ постојала

Републици Хрватској од стране хрватске заједнице у БиХ као најорганизованије заједнице дијаспоре а уједно је омогућен и директан утицај Р.Хрватске на политику Хрвата у БиХ.

¹³¹ Једно од таквих саветовања одржано је и 2012. године. Више у тексту 'Održan stručni skup za odgojitelje, učitelje i nastavnike pripadnika hrvatske nacionalne manjine, iseljenika i Hrvata u BiH'. http://www.azoo.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=3809:odran-struni-skupza-odgojitelje-uitelje-i-nastavnike-pripadnika-hrvatske-nacionalne-manjineiseljenika-i-hrvata-u-bih&catid=95:struno-usavravanje&Itemid=318 . (приступљено 14 .јуна 2015. године)

¹³² „Ako Bošnjaci žele izgrađivati svoj vlastiti standardni jezik, to je njihovo pravo, ali nitko nema prava nametati taj jezik bosanskohercegovačkim Hrvatima. Hrvatski jezik već postoji, on je standardni jezik za sve Hrvate i bosanskohercegovački dio hrvatskog naroda ne će ga ni pod koju cijenu napustiti kako bi prihvatio drugi jezik.....Postoji dakle samo jeda n hrvatski jezik i ne može biti jedan za Hrvate u Republici Hrvatskoj i drugi za Hrvate u Bosni i Hercegovini. Nisu neprihvatljivi samo pokušaji da se bošnjački jezik nametne bosanskohercegovačkim Hrvatima, bezuvjetno su neprihvatljive i eventualne tendencije da se ostvari nekakav autonomni bosanskohercegovački hrvatski standardni jezik“ (Брозовић, 1999:13-16).

развијена представа о угрожености језика који је требало очувати као суштински елемент идентитета и етничке припадности. Након Дејтонског мировног споразума, управо су хрватски лингвисти и политичке елите биле најгласније у одбрани права на извођење целокупне наставе на матерњем језику те потребе за креирањем одвојених образовних система. Угроженост хрватског језика и опасност од њиховог утапања у *босанскохерцеговачки језички израз* наглашавани су од стране водећих хрватских лингвиста али и у формалним документима- смерницама језичке политике Хрвата у БиХ каква је Декларација о уставном и правном положају Хрвата у БиХ усвојена 2005. године у Неуму а која је један од експлицитнијих документа када се говори о језичкој политици и хрватском језику у БиХ¹³³. Хрватске политичке елите у БиХ уз подршку лингвиста коју су се залагали за пуризам у хрватском језику инсистирале су на одвојеним просветним, научним и образовним институцијама на хрватском језику и латиничном писму „у цјелини свог одгојно-образовног састава“ (Nikić, 2005). Остваривање права на матерњи језик, културу и медије покушава се спровести механичким копирањем језичке политике, језика у образовном систему и медијима који су у употреби у Републици Хрватској, занемарујући језичке специфичности Хрвата у БиХ (Lovrenović, 2002:39).

Положај хрватског језика у БиХ био је предмет и прокламација „Хрватске академије знаности и наука“ која је 2005. године објавила „Изјаву ХАЗУ о положају хрватског језика“ у којој се академија бави положајем хрватског језика у БиХ, наводећи разлоге за посебност хрватског језика у односу на друге сродне језике и истичући његову јединственост са хрватским језиком у Републици

¹³³ Тако између осталог текст Декларације наводи да: „Hrvati u BiH rabe, prihvataju, čuvaju i razvijaju hrvatski standardni jezik, pismo latinicu kao jedinstvenu i samosvojnu tečevinu Hrvata uz ostale kulturne i duhovne značajke svoga identiteta. Hrvatski jezik u BiH ima prirodnu i povijesnu utemeljenost kao i ustavno-pravnu, zakonsku nominiranost, teorijsku i praktičnu osnovicu. U svim područjima- kulturnim, obrazovnim, znanstvenim, političkim ustanovama i medijima- gdje su Hrvati u većini, ili gdje uopće sudjeluju, zajamčena je uporaba hrvatskog jezika. Poglavitno u školama u BiH i na Sveučilištu u Mostaru gdje u većinskom broju djeluju Hrvati treba dati osobitu znanstvenu-teorijsku pozornost, kao što i praktičnu uporabu hrvatskog jezika treba stalno pratiti, njegovati i usavršavati uz poštivanje znanja i njegovanja osjećaja prema nacionalnoj kulturi i identitetu uopće..Na Sveučilištu i školama, napose, treba izvoditi nastavni proces po vlastitim programima i na hrvatskom jeziku gdje god za to ima mogućnosti s obzirom na učeničku i nastavničku populaciju. Ocjenjujući kako je u BiH na djelu potiskivanje, zaobilazanje pa i negiranje službene i javne uporabe hrvatskog jezika, u administraciji, prosvjeti, kulturi, medijima i drugim javnim krugovima ustanovama, odlučno se protivimo svim pokušajima nasilništva kao i svakog oblika unitarizacije jezične politike „bh standarda“, bez obzira na njihov oblik i izvorišta“.

Хрватској¹³⁴. Питањима односа хрватског наспрам српског и босанског језика бави се и „Документ ХАЗУ о повијести и устројству хрватског језика“ из 2007. године у којој се истиче да се ради о три различита језика и да хрватски језик поседује другачију „цивилизацијско-језичну надградњу“ у односу на остале њему сродне језике¹³⁵ те да се не може говорити о постојању полицентричног језичког стандарда налик на српскохрватски језик. Хрватски лингвиста Брозовић (Brozović, 1999:13-16) иде и корак даље наводећи да се „бошњачки и хрватски дијалекти“ као аутохтони дијалекти у БиХ знатно разликују од „досељеничких говора“ српских дијалеката. Његови ставови о имену босанског односно бошњачког језика типични су за хрватске лингвисте. Истичући право народа да именује свој језик, он тврди да је назив „босански“ показатељ претензије Бошњака ка успостављању новог „земаљског језика“ као домаћег језика док би хрватски и српски језици били суштински страни језици у БиХ¹³⁶.

Делимично су разлози за инсистирање на праву на наставу и праву на медије на матерњем језику екстралингвистички односно политолингвистички.

¹³⁴ „Iako Hrvati govore različitim narječjima i govorima, kao i drugi narodi, hrvatski je književni i/ili standardni jezik jedan i jedinstven. Hrvati u Hrvatskoj i Hrvati u Bosni i Hercegovini nemaju drugog jezika. Štoviše, Hrvati u Hrvatskoj ne bi imali ovakav standardni jezik da mu nisu bitnim dijelom osnove bili govori Hrvata u Bosni i Hercegovini. Drugo, iako je hrvatski jezik genetski srodan sa srpskim, bosanskim (bošnjačkim) i crnogorskim (štoviše, standardizirani su na bliskim dijalektima), te iako su oni dalekosežno razumljivi, hrvatski je književni ili standardni jezik, a redovito se samo za standardni jezik uspostavlja pravna regulativa, poseban jezik i neovisan o srpskome i drugim srodnim standardnim jezicima (u mjeri u kojoj su se standardizirali)“. У документу се наводи да је недопустиво ускраћивање права хрватском народу у Босни и Херцеговини на употребу језика за „stjecanje svih stupnjeva naobrazbe na njem i služenje njime u zakonodavstvu i radu tijela vlastite države“ те да би се радило о кршењу људских права и дискриминацији најмањег народа и језичке заједнице у БиХ. Више у „Изјави ХАЗУ о положају хрватског језика“, ХАЗУ, 2005.

¹³⁵ „Zato se u slučaju nekih južnoslavenskih standardnih jezika (hrvatski, srpski itd.) *ne može govoriti o policentričnom jeziku*. Elementi jednoga od tih standardnih jezika redovito se ne mogu upotrebljavati u drugome, čak ni onda kada su razumljivi. Razmjerno visok stupanj međusobnoga razumijevanja među govornicima tih jezika može za sve njih biti samo prednost, ali svaki govornik hrvatskoga jezika nepogrješivo prepoznaje govori li ili ne govori njegov sugovornik hrvatskim jezikom“. Из „Документа ХАЗУ о повијести и устројству хрватског језика“, ХАЗУ, 2007.

¹³⁶ „Svaki narod ujedno ima pravo da svoj jezik naziva kako hoće. Prema tome, Bošnjaci imaju pravo nazivati svoj jezik bosanskim ako im to iz bilo kakva razloga odgovara. Ali i mi imamo pravo da mi sami u svojoj društvenoj i znanstvenoj praksi ne prihvatimo takav naziv za objekt koji inače priznajemo. Govorimo li otvoreno, a nema smisla da lisičimo i okolišamo, prilično je jasno zašto Bošnjaci žele svoj jezik oblikovati i izgrađivati onako kako to njima odgovara po vlastitoj tradiciji i ukusu, što je njihovo nesumnjivo pravo, ali ako taj jezik nazovu ne bošnjačkim nego bosanskim, onda iz toga proizlazi da je to domaći, zemaljski jezik, a hrvatski i srpski da su uvozni i da bi bosanskohercegovački Hrvati i bosanskohercegovački Srbi zapravo trebali prihvatiti bošnjački jezik pod bosanskim imenom kao svoj i kao opći jezik za Bosnu i Hercegovinu. Ta je pretenzija savršeno jasna.“

Наиме, Хрвати су као најмање бројан народ у БиХ након успостављања Федерације БиХ и потписивања Дејтонског споразума остали без засебне територијалне јединице¹³⁷ што је представљало својеврсну политичку фрустрацију свих политичких представника Хрвата у БиХ након Дејтонског споразума. После неуспелог покушаја да се оснује трећи, хрватски ентитет, у марту 2001. године Високи представник међународне заједнице сменио је тадашњег хрватског члана Председништва БиХ због противуставног деловања¹³⁸. Ова смена након које је уследило одустајање од политичких потеза ка формирању трећег, хрватског ентитета као и избори за члана Председништва БиХ одржани 2006. и 2010. године током којих је позицију хрватског члана добио хрватски политичар без стварне подршке хрватског гласачког тела¹³⁹ променили су политички дискурс хрватских политичара у БиХ. Наиме, тумачећи ове потезе као прегласавање воље једног конститутивног народа, хрватске политичке елите су одустале од реформи у образовном систему и ојачале ставове о потреби да се хрватски етнички идентитет ојача кроз образовни систем и статус хрватског језика¹⁴⁰ иако су идеје о потреби формирања хрватске административне јединице у БиХ и даље остале¹⁴¹.

¹³⁷ На самом почетку рата у БиХ, Хрвати су формирали хрватску заједницу (касније Републику) Херцег-Босну као територијални облик организације општина и градова са хрватском већином. Потписивањем Вашингтонског споразума, 1994. године, Херцег Босна је престала постојати.

¹³⁸ Током 2000. и 2001. године хрватски политичари у БиХ су покушали да успоставе Хрватски народни сабор као тело чији и задатак био „*stalno praćenje i trajna skrb nad ostvarivanjem pune suverenosti, konstitutivnosti i jednakopravnosti hrvatskog naroda u BiH*“ („*Odluka o utemeljenju i konstituiranju HNS-a, Нови Травник, октобар 2000.*“) На другој седници ХНС-а у марту 2001. године, усвојене су и одлуке о формирању Привремене хрватске самоуправе са седиштем у Мостару која је требала имати елементе државности, грб, заставу, систем финансија, администрацију. Интересантно је да су као *службени језик наведени хрватски а писмо латиница*. Одлуке су садржавале све битне елементе државности и као такве су значиле промену структуре ФБиХ и БиХ. После ове седнице Хрватског народног сабора, 3. марта 2001. године, Високи представник као политички представник међународне заједнице је сменио Анту Јелавића, хрватског члана трочланог БиХ председништва. Након овог покушаја хрватске политичке елите нису отворено политички деловале на успостављању трећег, хрватског ентитета, али је то питање остало присутно у свим разговорима и преговорима о будућим уставним реформама у БиХ.

¹³⁹ На изборима 2006. и 2010. године за члана Председништва БиХ изабран је кандидат Социјалдемократске партије БиХ, Жељко Комшић, захваљујући подршци коју је добио међу бошњачким гласачима док су кандидати ХДЗ за које су гласали хрватски гласачи у Херцеговини добили мањи број гласова. Овакав исход је довео до политичке кризе али и обновљених захтева за трећим ентитетом.

¹⁴⁰ Питање језика је од почетка било у блиској вези са питањем образовања. Ставови о језику у образовању најбоље одсликава став председника Хрватског интелектуалног збора у БиХ и продекана Свеучилишта у Мостару: „*Osnivanjem Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne na početku Domovinskog rata, a kasnije Hrvatske Republike Herceg-Bosne, na područjima na kojima su Hrvati u*

Право на употребу хрватског језика у образовном систему чини једно од темељних елемената језичке политике босанскохерцеговачких Хрвата који незадовољни постојећим уставним и територијалним решењима у БиХ и непостојањем сопствене територијалне јединице, хрватски језик користе као средство политичке борбе и начина за очување свести о припадности посебној етничкој и територијалној заједници¹⁴². Данас хрватске политичке и интелектуалне елите у БиХ инсистирају на примереној и правилној употреби хрватског језика у медијима у БиХ те је један од главних захтева Хрвата у БиХ (поред давања неког облика територијалне организације у БиХ) отварање телевизијског канала на хрватском језику и адекватна заступљеност хрватског језика у академским институцијама у БиХ¹⁴³. Поред статуса језика у медијима,

većini organizira se nastava u osnovnim i srednjim školama po hrvatskim nastavnim planovima i programima, uz dominantno korištenje udžbenika iz Republike Hrvatske. Poslije se prišlo izradi udžbenika za hrvatske nastavne planove i programe u Bosni i Hercegovini koristeći stručnjake iz Hrvatske i iz Bosne i Hercegovine na zajedničkim projektima. Kad govorim o hrvatskim nastavnim planovima i programima, to nisu nastavni planovi i programi Republike Hrvatske nego hrvatski nastavni planovi i programi u Bosni i Hercegovini, gdje korištenje iskustava i rješenja Republike Hrvatske nije isključeno. Učenicima drugih nacionalnosti omogućavao se odgoj i obrazovanje po nastavnim planovima i programima nacionalnostima kojima pripadaju. To se ostvarivalo različim organizacijskim oblicima, ovisno o broju učenika za koje se takva nastava organizirala“ (Pavlović, 2008).

¹⁴¹ Хрватске политичке елите у БиХ и дјелимично у Хрватској и даље истичу нужност реформи структуре БиХ у циљу стварања територијалне јединице хрватског народа која би гарантовала равноправност Хрвата као малобројног народа у БиХ. „Prvi uvjet stvaranja (BiH kao) samoodržive demokratske države jest slobodno teritorijalno-političko organiziranje triju glavnih nacionalnih zajednica....Etničke zajednice sada su uglavnom jasno zemljopisno koncentrirane i među njima nije više teško povući teritorijalne granice.“ (Kasapović, 2005:197-198).

¹⁴² Дискурс политичких права и борбе за једнакоправност хрватског народа у БиХ одсликава чланак Винка Ђотле „Једини начин побједе над дејтонском сегрегацијом“ објављен у листу „Хрватски фокус“ 14. јуна 2014. године: „U ropској obespravljenosti u kojoj su im pogažena sva temeljna ljudska i nacionalna prava i slobode, pa sloboda djece na školovanje i učenje na maternjem jeziku, jedini način, kakve takve obrane istih, u toj nepravdi okupatorsko porobljivačkih dimenzija, je odvojena škola na hrvatskom programu i hrvatskom jeziku...Kako drukčije i na koji drugi način u federalnom bošnjačkom entitetu diktatorskog unitarizma i prisilne otomanizacije, gdje prijeti potpuni gubitak hrvatskog i vjerskog identiteta zaštititi i njegovati temeljno ljudsko pravo na jezik, školu, povijest i kulturu. Nema drugog puta u bespućima Bosne i Hercegovine za zaštitu hrvatskog jezika od škola na hrvatskom jeziku i programu.“

¹⁴³ У септембру 2014. године донесено је неколико закључака о положају хрватског језика у медијима на округлом столу одржаном у организацији Свеучилишта у Мостару а на тему "Телевизијски канал на хрватском језику као дио јавног РТВ система у Босни и Херцеговини – фикција или стварност?".

Закључено је да три језика нису равноправна у медијима те да дејтонски устав „televizijske sustave nije prilagodio jednoj stvarnosti koja se naziva konstitutivnost tri naroda u BiH“. Готово сви закључци у први план стављају питање језика:

„Hrvatski predstavnici u tijelima vlasti Bosne i Hercegovine trebaju kontinuiranim naporima ustrajati u zahtjevu za izmjenama Zakona o Javnom RTV sustavu Bosne i Hercegovine, što podrazumijeva osnivanje RTV kanala na hrvatskom jeziku....izmjenama Zakona o javnom RTV sustavu u Bosni i Hercegovini potrebno je osigurati standarde koji su predviđeni dokumentima UN-a, Vijeća Europe i Europske unije o uporabi službenih jezika s ciljem osiguranja slobode izražavanja.....javni RTV sustav u

хрватски лингвисти у БиХ истичу неколико претњи по хрватски језик и његову будућност у БиХ као што су непостојање катедри за проучавање хрватског језика на високошколским установама, изузев Универзитета у Мостару, статус и положај хрватског језика у образовном систему и спорне одлуке Уставног суда БиХ којима је забрањена употреба термина и израза типичних за хрватски језик (Musa, 2007:129). Символички утицај хрватске пуристичке и националистичке језичке политике из деведесетих година се види и у називима кантоналних министарстава образовања у кантонима са хрватским становништвом у БиХ. Ова министарства по правилу носе назив „Министарство просвјете/образовања, зnanости, културе и спорта“ што је назив који је био у употреби у Републици Хрватској од 1992. године до политичких промена у Хрватској након избора 2011. године када је име министарства у Хрватској промењено у „Министарство зnanости, образовања и спорта“.

Посебан феномен ратног периода језичке политике у БиХ био је и употреба језика као средства разграничења, симболичког али и буквалног повлачења граница и дефинисања територијалне и географске припадности. Бугарски (2004:30) уочава склоност ка употреби језика да би се обезбедила и означила „етничка чистоћа“ територија кроз употребу нових топонима којима су се мењала имена насеља како би се промениле и „етноисторијске асоцијације“. Језик је тако постао и средство етничког „пречишћавања“ историје и географије¹⁴⁴.

Распад Југославије и грађански рат у БиХ утицали су на етничке односе и на питања језика на више начина. У току рата је окончан процес формирања

Bosni i Hercegovini treba urediti tako da svi konstitutivni narodi imaju RTV servis koji se sastoji od najmanje jednog kanala na njihovu jeziku i sa sjedištem u mjestu koje predstavnici svakog od naroda smatraju najprihvatljivijim za organizaciju svog RTV servisa. Истиче се да „RTV servis na hrvatskom jeziku unutar Javnog RTV sustava Bosne i Hercegovine treba, sukladno pravilima struke i profesije, slobodno oblikovati i odašiljati program. U informativnom, obrazovnom i zabavnom programu emitirat će se sadržaji u kojima se promiču kulturne, povijesne, umjetničke i druge vrijednosti hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, što isključuje svaki vid diskriminacije drugih građana.“ Детаљније на страници <http://www.hdz.hr/vijest/hrvati-izvan-rh/video-hrvati-u-bih-moraju-dobiti-svoj-tv-kanal> и http://rtv-hb.com/?action=show_article&id=97 (приступљено 15. јуна 2015. године)

¹⁴⁴ Низ градова и насеља је променио имена током рата како би називи одсликавали „урбицитет“ па је тако град Фоча у Републици Српској постала Србиње, село Нова Касаба близу Власенице је постало Обилићево (по историјској личности Милошу Обилићу) а град Дувно у Херцеговини – Томиславград, по средњовековном хрватском краљу. Слично се десило и са именима улица у градовима широм БиХ које су добиле јасан етнички предзнак по правилу оног народа који на том подручју чини бројчану већину.

бошњачког националног идентитета односно изградња атрибута бошњачке нације наспрам муслиманског националног идентитета. Током рата, босански муслимани су одабрали националну одредницу „Бошњак“ која је заменила етнорелигијску одредницу „Муслимани“ која је била у употреби пре рата док је за име језика одабран лингвоним „босански“ у складу са називом државе. Овај процес је значајно утицао и на остала два народа у БиХ тиме што је термин „босански“ постао еквивалент за бошњачку нацију, језик и културу па је и „босански“ идентитет код Срба и Хрвата у БиХ поистовећен са бошњаштвом. За разлику од Бошњака односно Муслимана који су прихватили идеју самосталности босанске државе и босанског идентитета, већина Срба и Хрвата су уз одбацивање идеје босанске државе одбацили и концепт босанског језика, развијајући сопствени етнички и језички идентитет.

У све три етничке заједнице у Босни и Херцеговини, матерњи језик је током деведесетих година постао моћно средство формирања и артикулације замишљеног националног заједништва (Anderson, 1983) помоћу процеса поновног дефинисања језичке и националне историје. У процесу рестандардизације националног језика, изабрани језички варијетет и његови говорници су позиционирани као централни елементи настајуће националне државе а свакодневна употреба језика постаје индикатор етничких, политичких и националних припадности.

5. Језичка политика или политика у језику – језик у постдејтонској БиХ

Језик у Босни и Херцеговини има централну улогу у процесу формирања етнолингвистичких разлика. Националистички принцип „један народ, једна култура, један језик“ је значио у пракси два процеса: озакоњење језичке политике и институционализацију језичке политике. Озакоњење језичке политике подразумева у случају БиХ формално признање језика као званичног језика односно процес којим језик постаје продужена рука државе. Институционализација језичке политике је други процес којим језик постаје

прихваћен у употреби у широком спектру друштвених, политичких, културних и образовних домена.

У овој тези језичка политика и планирање се посматрају као два блиско повезана процеса пошто је експлицитна језичка политика у БиХ јасно одредила постојање три одвојена језика док је процес језичког планирања нарочито био значајан за један од њих¹⁴⁵. Пошто у БиХ не постоји проблем у комуникацији између три конститутивна народа, основни мотив језичког планирања и језичке политике јесте потреба за очувањем посебног и одвојеног етничког идентитета и посебних и одвојених етничких језичких стандарда. Разлике које су постојале у језичком континууму српскохрватског језика искоришћене су у националистичким дискурсима који су наглашавали источну или западну варијанту, или речи турског порекла, у складу са перципираним етничким или верским припадностима и у складу са идејом лингвистичког чишћења (Chilton 1998:5).

На примеру Босне и Херцеговине и њених званичних језика јасно је да се језици веома мало разликују по својој језичкој структури и суштини. Зато су политичке елите градиле језичке разлике у формалној употреби имена језика као етнички дефинишућих лингвонима чија је намена да омогуће „контрастивну самоидентификацију путем језика“ (Fishman, 1972). Подвлачењем разлика између језика чланови етничких заједница нису само постајали уједињени употребом једног језика већ се једним, диференцираним језиком прави и разлика у односу на друге етничке заједнице. Тако „измишљене заједнице“ (Anderson, 1982)¹⁴⁶ постају чвршће повезане заједничким језиком и језик постаје веза којом се остварује веза са метафизичком припадношћу заједници (Kelman, 1971:31) јер управо језик успоставља спону између садашњег осећања припадности са

¹⁴⁵ Језичко планирање је најизраженије у случају босанског језика чија је стандардизација и нормативизација још увек у току. Лингвисти и говорници босанског језика су предузели низ активности на пољу планирања статуса и планирања корпуса језика док су говорници друга два народа у далеко мањој мери деловали на планирање корпуса својих језика уз повремено планирање статуса језика.

¹⁴⁶ У оригиналу Андерсон их назива „imagined communities“ и наводи да је сваки облик људске заједнице имагинаран јер члан и најмање етничке заједнице неће бити у прилици да упозна све остале чланове заједнице али ће ипак прихватити да буде део заједнице и живети у имагинарној заједници те прихватити концепт заједнице и у својој сопственој представи о њој.

историјском припадношћу претходним генерацијама или члановима заједнице. Уколико у главне циљеве језичке политике и језичког планирања поставимо језик као (Eastman, 1983:116)

1. Језик као маркер етничког идентитета,
2. Језик као маркер друштвене и класне припадности и
3. Језик као маркер статуса у вишејезичним срединама

јасно је да је улога језика у БиХ првенствено симболичка односно улога етничког маркера док је комуникативна улога језика у другом плану¹⁴⁷. Управо зато је за разумевање улоге језика у образовној политици у БиХ суштински важна улога језика као маркера етничког идентитета односно улога језика који је поред религије, основни фактора етничког идентитета.

Језици у БиХ и као службени језици и као језици образовања служе грађењу и потврђивању разлика на којима се гради идентитет. За разлику од националног идентитета који се односи на државу у којој појединац живи и који је политичка и правна категорија, етнички идентитет подразумева конструисани идентитет који се заснива на снажном осећају припадности заједници са којом појединац дели заједничке културне елементе, нарочито језик (Fine, 2006)¹⁴⁸.

Устав БиХ који је ступио на снагу 14. децембра 1995. године потписивањем Париског споразума који је уследио након потписивања Општег Оквирног Споразума о миру новембра 1995. године (познатијег као „Дејтонски споразум“) не дефинише статус језика нити наводи који су језици у употреби у

¹⁴⁷ Уго Влаисављевић (Vlaisavljević, 2007:114) у одбацивању комуникативне улоге језика у послератној БиХ и негирању лингвистичке сродности службених језика у БиХ види одбацивање заједничког јужнословенског сродства. „...unutar ‘zajedničkog jezika’ se novi ‘nacionalni jezici’ mogu govoriti kao toliko etnički različiti jezici, naime kao jezici sastavljeni od vlastitih kvazi-imenâ. Управо толико оскудна база диференцијације чини ове идиоме изразито етничким (као што је етничка блискост Другог учинила ове етничке идентитете ultraetničким). Bitan momenat etničke rekonstitucije Bošnjaka, Hrvata i Srba, budući da se konstituiraju kao speech communities, predstavlja odbacivanje ili isključivanje ‘zajedničkog jezika’, čemu odgovara odbacivanje južnoslavenskog srodstva kao bliskog srodstva (njegovo odbacivanje kao nebitnog je postalo bitno za etnički identitet)... To je dovelo do neusporedivog osnaženja i potpune dominacije denotativne funkcije jezika, zahvaljujući kojoj se sa svakim jezičkim činom referira na ‘našu etničku stvarnost’ postavljenu naspram ‘njihove etničke stvarnosti.’“

¹⁴⁸ Фајн (Fine, 2006) анализира утицај верског, државног и етничког идентитета на примеру хрватских регија.

БиХ¹⁴⁹. Устав одређује територијалну организацију државе са два ентитета, Р.Српском и ФБиХ и посебном територијалном јединицом, Дистриктом Брчко као посебном територијалном јединицом. Колико је језику у заједничком Уставу посвећено пажње, са намером или без ње, говори и чињеница да је Устав БиХ службено потписан само на енглеском језику и да се само у задњој реченици члана 11. Општег Оквирног Споразума о миру наводи да је тај споразум потписан на босанском, хрватском, енглеском и српском језику уз пуну равноправност свих језичких верзија. Овим су потписници Дејтонског споразума званично (и на међународном нивоу) озваничили вишејезичност у БиХ¹⁵⁰. У самом тексту члана 11. имена језика су дата редоследом енглеског алфабета, искључујући тиме било какве спекулације о признавању „БХС језика“ као једне језичке форме и по први пут су стране потписнице признале статус и положај босанског језика тако узрокујући далекосежне последице за језичку политику у БиХ. Такође интересантно је да званични преводи Устава на службене језике БиХ не постоје те су у употреби незванични преводи¹⁵¹. И формално и практично језичка политика је пребачена на ниво ентитета и кантона као етнотериторијалних јединица и док се у ентитетским уставима посвећује велика пажња и простор статусу језика, у темељном документу какав је Устав државе језици су тек поменути. Посебан парадокс је чињеница да сва три конститутивна народа спремно прихватају постојање Устава на страном, енглеском језику те да се

¹⁴⁹ Сам Устав БиХ је у ствари део Општег Оквирног Споразума о миру односно његов Анекс 4. Његовом преамбулом је дефинисана конститутивност три народа у БиХ која је требала обезбедити једнака права свима грађанима БиХ. Текст Устава је доступан на адреси <https://www.parlament.ba/sadrzaj/about/ustav/Archive.aspx?pageIndex=1&langTag=sr-SP-Cyrl&pril=b> (приступљено 14. јуна 2015. године)

¹⁵⁰ Симултани превод на три језика (босански, хрватски и српски) је био обезбеђен током преговора вођених између три стране. Један од преводилаца, универзитетски професор и лингвиста, Мидхат Риђановић наводи да су симултани преводиоци имали „vrlo malo posla: State Department je platio velike pare, ali mi njih, zapravo, uopšte nismo zaradili. Prvo zato što su svi ti sugovornici s prostora bivše Jugoslavije govorili istim jezikom, iako su ga jedni zvali bosanskim, drugi srpskim, a treći hrvatskim. Ako je njihovim razgovorima trebao prisustvovati stranac, onda su redovno koristili usluge svojih ličnih prevodilaca. Sjećam se samo da sam u kabini bio prilikom svečanog otvaranja pregovora i njihovog završetka..... Na kabinama je pisalo bosanski/hrvatski/srpski, a na engleskom se to sada skraćeno zove B/C/S. Kosa crta u engleskom pravopisu znači apsolutnu ravnopravnost riječi i slova s obje strane crte, a abecedni poredak obezbjeđuje neutralnost“. Интервју са Мидхатом Риђановићем: „Jezik kojim ne govorimo“, 07.07.2010, доступан на адреси <http://bhsj.blogger.ba/arhiva/2010/07/07/2529934> (приступљено 14. јуна 2015. године)

¹⁵¹ Дејтонски мировни споразум и Устав БиХ никада нису објављени у службеним гласницима или службеним новинама државе или њених ентитета.

актери језичке политике више боје утицаја суседних локалних језика у БиХ него утицаја језички моћног и сасвим несродног енглеског језика.

Дејтонски споразум и Устав који је његов саставни део даје веома мало смерница о статусу језика па тако нема нити једног члана Устава који би одредио статус званичних језика те се може рећи да је он, заједно са Париским споразумом, у ствари документ којим се одређује једна од најкраћих језичких политика у Европи. Наиме, Париски споразум (потписан 14. децембра 1995. године) који допуњава Оквирни мировни споразум из Дејтона само на једном месту помиње језике у БиХ у делу текста који, на енглеском језику наводи да је споразум важећи и на босанском, хрватском и српском језику те да ће све стране превести споразум на своје језике и да ће споразум након ауторизације превода бити важећи и на ова три језика¹⁵². Неколико кратких реченица било је довољно да зацементира језичку политику трију посебних, националних језика која је касније постала и језичка политика у јавном животу, образовном систему, медијима и институцијама међународне заједнице¹⁵³. Мировни споразум је свим трима зараћеним странама дао права конститутивних народа на сопственим територијама на сличан начин на који су та права била гарантована и народима у бившој СФРЈ и тиме је имплицитно дао право сваком од три народа на свој језик као маркер посебног етничког идентитета¹⁵⁴. И поред тога што не постоји јасна и експлицитна одредба о статусу званичних језика, након потписивања мировног

¹⁵² У оригиналу на енглеском и француском језику, текст наводи да је споразум постигнут у Паризу: „Done at Paris, the 14th day of December, 1995, in Bosnian, Croatian, English and Serbian languages, each text being equally authentic.“

¹⁵³ Интересантно је да је ова подела на три посебна, национална језика била формализована и током самих преговора јер су представници трију страна током преговора имали преводице чија је националност одговарала језику на који се преводило. Такође поред преводилаца који су били ангажовани, све три делегације су имале своје преводиоце.

¹⁵⁴ Целокупна политика у Босни и Херцеговини постала је како је то Фуко дефинисао (изменом Клаузевицеве дефиниције рата) „вођење рата другим средствима“ у којој су територијално уређење државе, друштвене институције укључујући образовање, политичка структура и елементи културе и језика схваћени као средства за наставак ратних циљева. „...odnosi моћи, на начин на који функционирају у друштву као што је наше, у правилу за полазну тачку имају однос снага успостављен ратом, повјесно тачно, од рата и у рату. Истина је да политичка моћ задобивена у рату, која влада или настоји владати у миру у цивилном друштву, уопће не настоји зауставити учинке рата или neutralizirati neravnotežu насталу у послједњој бичи рата. По овој хипотези, политичка моћ има улогу да једном врстом тихог рата заувјек запечати овакав однос снага и да га угради у институције, економске nejednakosti, *jezik*, čak i у тјела једних и других. Текст превода предавања „О знанју и моћи“ је доступан на адреси <http://diskrepancija.org/michel-foucault-o-znanju-i-moci/> (приступљено 14. јуна 2015 године).

споразума у Дејтону, сама међународна заједница¹⁵⁵ је почела са применом праксе по којој су сви званични документи, закони или одлуке на нивоу државе као и саме одлуке међународних представника били „превођени“ на три званична језика¹⁵⁶.

Оквирни мировни споразум из Дејтона је практично био први корак у процесу грађења мира¹⁵⁷ док је државотворни процес грађења нове државне структуре био искључен из овог споразума. Структура постдејтонске БиХ је

¹⁵⁵ Иако се често користи аморфни термин „међународна заједница“, у стварности је она састављена од неколико организација које су биле задужене за различите аспекте спровођења мира и функционисања нове државе. Мир су одржавале међународне војне снаге (СФОР затим ИФОР под окриљем НАТО-а и данас под вођством ЕУ - ЕУФОР) док је цивилни део мировног споразума који се тичао повратка избеглица био под окриљем УН-а и његових агенција, а изборни процес, процесуирање ратних злочина, изградња владавине права и реформе образовног система под окриљем Организације за Европску Безбедност и Сарадњу. Кључно тело је био (неки би рекли још увек и јесте) Високи представник међународне заједнице односно канцеларија ОНР (Office of the High Representative) који практично има такве овласти да је БиХ дуго била у некој форми полупротектората. Истовремено целокупно спровођење споразума води Управни одбор Савета за спровођење мира (Peace Implementation Council) чије су чланице Канада, Француска, Италија, Јапан, Русија, САД, Велика Британија, представник ЕУ и Турска.

¹⁵⁶ Језичка политика међународне заједнице у БиХ подстакла је и подржала употребу три језика не само у политичкој и законодавној сфери већ и у комуникацији са БиХ политичарима и институцијама. Званична тројезичност није мимоишла ни војни аспект мировне операције па је иницијални контингент од 60,000 војника у оквиру мисије ИФОР-а у потпуности зависио од локалних преводилаца. Искуства са терена су показивала да иако су говорници босанског, српског и хрватског језика у вербалној комуникацији савршено разумевали једни друге, у писаној комуникацији војне и цивилне власти трију страна у БиХ су у првим годинама након Дејтонског споразума иниститирали на употреби одговарајућег језика и писма. По мишљењу официра британске војске ангажованог од 1993. до 1999. године у снагама UNPROFOR-а и потом ИФОР-а, питање језика и писма постало је далеко израженије након Дејтонског мировног споразума него у току самог ратног сукоба. Тако су стандардни делови документа или званичних дописа попут назива датума или назива војних чинова те употреба латинице односно ћирилице постали веома битни у првим годинама након рата јер се њима правила разлика између три језика. У каснијем периоду, нарочито након 2001. године су преводилачке службе међународних војних снага уочиле промене у односу према језику јер су представници локалних војних и цивилних власти почели да прихватају документа писана у било којој језичкој варијанти. Истовремено, обим превођења у међународним војним снагама се знатно смањио у овом периоду јер је уведено неписано правило превођења документа на један од три језика само уколико се радило о документу упућеном одређеном појединцу чија се етничка припадност знала. Уколико се радило о документима за ширу публику преводиоци су користили праксу „остајања у средини“ односно избегавања речи и граматичких конструкција које би биле типичне за босански, хрватски или српски језик производећи неку врсту међујезика који је подсећао на концепт „језичке толеранције“ у БиХ у периоду СФРЈ. Више у Kemble, I (2010). „Translating After War: Two Issues Particular to Post-Conflict Bosnia and Herzegovina“ *The Changing Face of Translation: Proceedings of the Ninth Annual Portsmouth Translation Conference held on 7 November 2009*, Portsmouth: University of Portsmouth, 40–47

¹⁵⁷ Дејтонски споразум је у суштини био мировни процес те је његов оквир одлично послужио у ту сврху. Међутим процес грађења одрживе државне структуре и административних функција државе нису били предметом Дејтонског споразума.

заснована на моделу консоцијацијске демократије¹⁵⁸ као моделу који је примењив у друштвима са израженим етничким или друштвеним поделама и као алтернатива подели државе коју међународна заједница желела избећи по сваку цену¹⁵⁹. Структура консоцијацијске демократије је уткана у све елементе и органе државе БиХ па тако Председништво, Парламент, ентитетске институције па чак и општинске и кантоналне скупштине функционишу на принципу паритетне заступљености или пропорционалности док је тзв. витални национални интерес сва три народа заштићен правом вета на вишим нивоима власти. Оваква структура је пренесена и на образовни систем па према дејтонском уставу БиХ нема једно, централизовано министарство образовања пошто је образовање стављено у надлежност ентитета и кантона. Образовањем се бави четрнаест различитих министарстава образовања, два на нивоу ентитета, десет на нивоу кантона, посебно Одељење за образовање Дистрикта Брчко и као последње, чија је улога координативна и посредничка, Министарство цивилних послова на нивоу БиХ. Сам Дејтонски споразум, Анексом 4¹⁶⁰, даје све надлежности, укључујући и образовање, ентитетима (Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине) а Устав ФБиХ даје кантонима надлежности над образовним политикама и нормативним одлукама које регулишу образовање. Тако у БиХ имамо два система образовања, један који је сасвим централизован у Р.Српској и други који је сасвим децентрализован у ФБиХ, чија неусклађеност представља и финансијски и административни проблем. Образовни систем не постоји на нивоу заједничке државе која практично нема никакве надлежности над образовним системом. Образовни систем у Републици Српској је централизован и има знатно

¹⁵⁸ Аренд Лијпхарт је консоцијацијски модел демократских држава дефинисао као владавину елита чија је сврха да се *фрагментацијска политичка култура* у демократском друштву преокрене у *стабилну демократију* (Lijphart, 1969:216). По њему суштински је важно да су елите које представљају делове друштва спремне да раде на превазилажењу подела али да истовремено постоје и механизми пропорционалне заступљености као и механизми заштите виталних интереса делова друштва помоћу права на вето. У питању је модел стабилизације друштвене заједнице и превазилажења политичких конфликта на основама компромиса и споразума који се постижу деполитизацијом проблема или уклањањем проблема са политичке агенде. Више информација у раду Lijphart, A. (1969), *Consociational Democracy*, *World Politics*, 21, 207-225.

¹⁵⁹ Најчешће се за примере држава консоцијацијске демократије узимају Холандија у периоду од 1917. до 1967. године, Белгија у периоду након Другог светског рата те Швајцарска након 1943. године.

¹⁶⁰ Анекс 4, који се бави питањима образовања и људских права, је доступан на страници <http://www1.umn.edu/humanrts/icty/dayton/daytonannex4.html> (Приступљено 20. јануара 2015 године).

интензивнију сарадњу са Републиком Србијом него са остатком БиХ док је у ФБиХ образовни систем у толикој мери децентрализован да се може говорити о десет „мини“ образовних система који су готово самостални у административном, техничком и финансијском смислу у односу на ентитетско министарство образовања у ФБиХ које има улогу координатора на нивоу ФБиХ. Трећи део БиХ, Дистрикт Брчко, има сасвим одвојену образовну политику која је у великој мери независна и посебна. Практично, на малом простору имамо различите образовне политике, концепције и образовне системе који функционишу без пуно координације и сарадње у оквиру различитих правних оквира, планова, програма и услова финансирања.

БиХ је заснована на концесији и компромису као основним нормама у политичком животу уз Устав који је тек нешто више од скелета (Bose, 2002:61) уз државну структуру чији су заједнички органи и институције засновани на једнакој заступљености представника колективних, етничких заједница¹⁶¹. Када говоримо о етничким заједницама, мисли се на три конститутивна народа чији је политички утицај суштински за функционисање државне заједнице. Три конститутивна народа су једини који имају право на избор представника у трочланом Председништву БиХ, с тим што се бошњачки и хрватски члан бирају са територије ФБиХ а српски члан Председништва са територије Р.Српске. Тако етнички прерогатив постаје основа у политичком животу, изборима а често и процесу одлучивања¹⁶². Послератни избори у БиХ су од 1996. године па до 2014. године показали да је утицај етнонационалних политичких партија и даље најважнији у политичком животу државе. Већ први избори после рата одржани 1996. године су показали да су убедљиву победу однеле партије које су се противиле промени политичког курса у БиХ. Покушаји међународне заједнице да

¹⁶¹ Централни односно тзв. заједнички органи власти како их у БиХ зову грађани и медији обухватају области спољне политике, међународне трговине, царине и пореске политике, одбрамбене и дела безбедносне политике, монетарне политике, међуентитетског саобраћаја и контроле ваздушног саобраћаја те питања положаја избеглица, повратника и расељених лица.

¹⁶² У децембру 2009. године Европски Суд за Људска права у Стразбуру донео је пресуду по којој одредбе Устава БиХ које се тичу права на избор члана Председништва из реда „осталих“ (односно у конкретном случају представника ромске и јеврејске заједнице у БиХ) нису у складу са Европском конвенцијом о људским правима те су у суштини дискриминаторска пракса коју је БиХ дужна исправити. Ово питање је постало прворазредно питање на којем се ломе копља политичких представника три конститутивна народа јер је ово питање постало основа за евентуалне уставне промене у БиХ.

„реформишу“ политичке партије или пак подрже „умереније“ политичаре и партије у БиХ нису довели до озбиљнијих промена у јавном дискурсу нити заокрета у политици у БиХ¹⁶³. Нова државна постдејтонска структура је практично учинила етничку припадност и национално опредељење доминантним политичким опредељењем. Структура власти је тако одређена да у потпуности зависи од етничке припадности групи а грађанска и људска права нису индивидуална права појединаца већ права која проистичу из припадности етничкој групи. Управо из ових разлога политичке елите и концепт људских права у која спадају и језичка људска права виде као права колективитета и то права оних заједница које спадају у тзв. конститутивне, већинске народе у БиХ. Дејтонским споразумом и Париским споразумом је практично створен регулативни оквир за јасно одређивање језика у БиХ као етничког маркера и тренд језичке политике двадесет година након Дејтона је у даљем јачању поделе и разлика међу језицима. На сцени је језички сепаратизам који је толико изражен данас у БиХ да би сваки покушај ка једном инклузивнијем моделу језичке политике у условима изражене етничке поделе био унапред осуђен на неуспех. Приступ језичкој политици и планирању је у БиХ условљен са два фактора: језичким ексклузивитетом којим свака етничка заједница и владајућа елита располаже посебним стандардним језиком те модерним схватањима о језичким људским правима која промовишу језички плурализам, постојање и очување посебних језика те језичких права чланова говорних/етничких заједница.

¹⁶³ О улози међународне заједнице у изборима и покушајима да се охрабре умереније политичке снаге у БиХ више у књизи Paris, R. (2004), „At War’s End: Building Peace After Civil Conflict”, New York: Cambridge University Press.

6. Експлицитна и имплицитна језичка политика у БиХ

Проучавање тренутне језичке политике у БиХ и њеног утицаја на статус матерњих језика у образовном систему нужно је посматрати са аспекта постојања „језичког режима“¹⁶⁴ (Coulmas, 2005:7) који се састоји од експлицитних и законски дефинисаних елемента језичке политике и имплицитних елемента какви су друштвени, политички и економски елементи језичке политике.

Циљеви образовне политике у БиХ су као и многи други аспекти функционисања власти на државном нивоу у великој мери одређени спољним деловањем односно свеприсутном улогом међународне заједнице чије су интервенције на пољу образовања требале допринети ефикаснијем и инклузивнијем образовном систему. Стога се може говорити о екстерној, по свему експлицитној образовној политици која је најбоље дефинисана низом докумената које су креирале, донеле или усвојиле локалне власти уз подршку међународне заједнице¹⁶⁵ у БиХ попут водеће и најутицајније Канцеларије Високог представника или Организације за европску безбедност и сарадњу. Тако је Канцеларија Високог представника у БиХ 10. маја 2000. године објавила документ под називом „Образовна политика у БиХ“¹⁶⁶ у којем се експлицитно наводе проблеми „интелектуалне реконструкције“ образовног система у БиХ као неоствареног изазова међународне заједнице након релативно успешне физичке обнове образовних установа и реконструкције капацитета образовних институција. У документу се наводи да је образовни систем круцијалан за будућност БиХ те да је приоритетна област за међународну заједницу у БиХ.

¹⁶⁴ Колмас (Coulmas, 2005:7) сматра да као што постоје политички и економски режими, постоји и језички режим који се манифестује као низ ограничења која ограничавају језички избор појединачних говорника. По њему и неформални елементи језичке политике који су се развили током времена у самој говорној заједници представљају утицајан елемент у језичком режиму једне државе баш као што је случај и са званичним или законски одређеним језичким политикама.

¹⁶⁵ Улога међународних организација у дефинисању образовних политика део је шире управљачке улоге коју има међународна заједница у БиХ. Иако ову „заједницу“ чине различите међународне владине и невладине организације, термин „међународна заједница“ користи се као генерички и кровни појам којим се „међународна заједница“ одређује као „квази-правни“ субјект који има заједнички дефинисан приступ у решавању проблема у БиХ.

¹⁶⁶ Оригинални документ на енглеском језику доступан је на страници http://www.ohr.int/ohr-dept/hr-rol/thedept/education/default.asp?content_id=3519. (приступљено 15. јуна 2015. године). Интересантно је да се на истој страни не могу наћи преведене верзије овог документа на босански, српски и хрватски језик.

Поред реформе уџбеника и отклањања неприхватљивих наставних садржаја, документ наводи да ће се у БиХ користити „швајцарски модел“ образовања по којем су наставни планови и програми требали интегрисати садржаје „културе, језика и књижевности конститутивних народа у БиХ“ док би се оба писма као и језичко-књижевно наслеђе сва три народа у БиХ изучавали у целој БиХ на садржајан, сврсисходан и уравнотежен начин. Документ је послужио као основа споразума којег су 10. маја 2000. године потписали министри образовања конститутивних јединица Р.Српске и ФБиХ као полазне основе шире реформе образовног система у складу са европским интеграционим процесима. Чињеница је да је овај документ једини експлицитно навео улогу језика те је понудио модел по којем би се образовне језичке политике спроводиле али је даљи ток догађаја и етнополитички утицај на реформе образовног система довео до драматичне промене иницијалних циљева образовне политике¹⁶⁷.

Наспрам екстерне, експлицитне образовне језичке политике чији су прокламовани циљеви вишејезичне равноправности и стварања језички толерантног друштва у великој мери остали неостварени, налазе се имплицитне, етнополитичке образовне политике у БиХ чији је утицај на образовни систем и питање језика у образовању био пресудан у дефинисању концепта три званична језика који је потом пренесен и у образовни систем. Комплексну социолингвистичку ситуацију у БиХ упечатљиво показује и правни оквир односно уредбе о службеним језицима које су као и једина експлицитно дефинисана образовна политика доношене под директним утицајем канцеларије Високог представника. Кључни проблем у одређивању статуса језика није био број језика или њихова лингвистичка посебност већ именовање језика (Katnić-Bakaršić, 2012:119). С друге стране, чини се да су и представници међународних институција били свесни улоге језика као физичке представе разлика између три

¹⁶⁷ Каснија језичка политика у образовању је у потпуности занемарила компоненту учења језика и култура других народа и постала искључиво етноцентрична. „Швајцарски“ модел никада није заживео јер се на њему није озбиљно ни радило.

народа те су тројезичну политику дефинисану у Дејтонском споразуму наставили да проводе и у пракси¹⁶⁸

Посебан феномен употребе језика у БиХ је улога коју је у постконфликтном друштву добио енглески језик као језик међународне заједнице. Језичку политику у Босни и Херцеговини у постконфликтном периоду означила је и свеприсутна улога енглеског језика као службеног језика у цивилној и војној компоненти мировне мисије, те низу хуманитарних организација и развојних агенција које су у БиХ биле присутне од 1995. године до данас. Присуство међународне заједнице у БиХ Колс (Coles, 2007:88) описује кроз три модела присуства њене улоге у БиХ друштву: апсолутног присуства (у оригиналу „sheer presence“) које се односи на бројност и улогу коју су странци имали у послератном периоду у свим аспектима спровођења цивилног и војног дела споразума, затим психолошког ефекта присуства међународне заједнице (у оригиналу „mere presence“) на успостављање мира и као последњи такозвано „присуство једнакости“ (у оригиналу „peer presence“) које подразумева свакодневну интеракцију локалног становништва и странаца те утицај који су ове интеракције имале на промену друштвених односа у БиХ и којима је процес стабилизације након рата требао бити преузет од стране локалних институција. Статус и положај енглеског језика се нагло и драматично променио крајем 90-тих у периоду када је енглески језик добио статус званичног језика међународне заједнице у БиХ. Економски престиж енглеског језика као радног језика свих институција међународне заједнице у БиХ значио је и нагли пораст интересовања за његово учења али и одлив кадрова из образовних институција.

¹⁶⁸ Један од вршилаца дужности Високог представника, лорд Paddy Ashdown изјавио је да језик за три народа у БиХ није био „безначајна ствар јер је утврђивао разлике. Знате, он је физичка репрезентација разлика, баш као некаква бодљикава жица између њих. Он је нешто до чега им је веома стало и баш зато га се држе још чвршће.“(Footit, Kelly, 2014:106)

6.1. Улога међународне заједнице у приступу образовној реформи

Током 2002. године, реформа образовног система је добила нови подстрек коначним уступањем мандата за реформу образовања Мисији ОЕБС-а у БиХ која је добила у задатак да промовише и подстиче политичке и законске промене како би БиХ развила модернији образовни систем који би поштовао основна људска права, омогућио европске интеграције БиХ као државе и довео до дугорочне стабилности и спречавања конфликта¹⁶⁹. У циљу свеобухватне реформе образовног система, ОЕБС је у сарадњи да министарствима образовања у БиХ развио Стратегију реформе образовног система (у оригиналу: *Education Reform Strategy*) која је као документ завршена током новембра 2002. године. Основни циљ стратегије био је деполитизовати образовање кроз пет обећања која су се бавила посебним аспектима стратегије¹⁷⁰ као што су пружање интегрисаног модела образовања у интегрисаним мултикултуралним школама, обезбеђивање квалитетног образовања на савременом наставном плану и програму уз обучене наставнике у савременим и опремљеним школама, унапређење стручног образовања као кључног елемента економског развоја, побољшање квалитета високог образовања и броја студената на високошколским установама и као последње обећање, успостављање финансијски и административно одрживог система образовања уз модеран правни оквир.

Стратегија је представљала први системски документ који је идентификовао кључне проблеме образовних система у БиХ али и поред начелне подршке домаћих власти, стратегија није имала кључне делове – јасан временски оквир provedбе, финансијски оквир и јасну поделу одговорности. Ипак и поред ових недостатака, Стратегија је представљала први позитиван искорак који је омогућио значајан напредак у реформи образовног система. Након њеног усвајања већ у јуну 2003. године усвојен је нови Оквирни закон о основном и средњем образовању и постигнут је начелни Споразум о заједничким наставним

¹⁶⁹ Мисија Организације за Европску Безбедност и Сарадњу у БиХ је једина мисија ове дипломатско-политичке организације која је добила реформу образовног система у задатак као једну од кључних програмских активности. образовање је уз одељење за људска права, одељење за демократизацију и одељење за безбедност и сарадњу чинило четврти стуб активности Мисије ОЕБС-а у БиХ од 2002. године до данас.

¹⁷⁰ Текст стратегије је доступан на адреси http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/edu-reform-agenda-in-bih-bih-bos-t05.pdf (приступљено 13. јуна 2015. године)

језграма. Потписници овог Споразума обавезали су се да ће обезбедити да се од почетка школске 2003./2004. године у свим школама у Босни и Херцеговини настава изводи на основу планова и програма у које је укључено Заједничко језгро наставних планова и програма¹⁷¹ које подразумева наставне јединице и области које су неспорне и заједничке у свим образовним системима у БиХ.

6.2. Национална или националистичка група школских предмета

Један од првих покушаја да се наставни садржаји али и уџбеници учине инклузивнијим и да се прилагоде етнички хетерогеној структури ученика и родитеља, појавили су се током 1998. године, наравно и овај пут под окриљем међународне заједнице. Радна група за образовање и уџбенике коју је Канцеларија високог представника основала током 1998. године је имала задатак да реформише уџбенике и наставне садржаје на подручју кантона Сарајево како би омогућила повратак и интеграцију првенствено српског становништва. Сам процес је вршен без учешћа медија и шире јавности јер се радило о питању које је још увек било контроверзно и веома осетљиво¹⁷². Један од закључака радне групе био је и да се из уџбеника у БиХ искључе она питања из новије историје док се не постигне договор о за све стране прихватљивом тумачењу историјских догађаја. Недовољна транспарентност у раду ове радне групе те негативни медијски извештаји довели су до тога да закључци радне групе буду одбачени од стране кантоналне владе. Међутим, рад на реформи садржаја уџбеника настављен је постизањем иницијалног споразума 18. маја 1998. године који се бавио уклањањем неприхватљивих садржаја и ревизијом уџбеника а који је потом потврђен споразумима из Мостара од 19. јула 1998. године и Бањалуке од 20. августа 1998. године када је потписан и план спровођења Споразума.

Надлежна министарства образовања су пристала да оснују Сталну Комисију за ревизију уџбеника која би била мешовитог састава и чији би задатак био да обави ревизију уџбеника и предложи измене. Краткорочни, приоритетни

¹⁷¹Заједничка језгра за основну школу и средњу школу су доступна на адресама http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/zajed-osn-hrv-bih-t06.pdf и http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/zajed-gimnazija-bos-bih-t06.pdf (приступљено 13. јуна 2015. године).

циљ Комисије био је да се одмах уклоне неприхватљиви, нетолерантни и пристрасни материјали из уџбеника да би се прихватљивији уџбеници почели примењивати што пре у читавој БиХ. Дугорочни циљ Комисије био је да се истисну уџбеници из Хрватске и Србије који су у великој мери кориштени на територијама са хрватским и српским становништвом. Комисија и министарства образовања су добили задатак да врше надзор над применом споразума док су међународне институције (ОХР-Канцеларија високог представника, Мониторинг мисија Европске комисије, ОЕБС и УНЕСКО) такође пратиле и контролисале провођење споразума. Провођење споразума у првим годинама било је неравномерно и често су неприхватљиви садржаји и делови текста у уџбеницима били прецртани маркерима или фломастерима чинећи их тако још уочљивијим док сам наставни процес и рад наставника нису били предмет одредби споразума¹⁷³. Ипак, као значајан успех навођено је повећање броја домаћих уџбеника, првенствено на српском и хрватском језику те смањење наставних садржаја који су били пренесени из планова и програма Хрватске и Србије.

Први значајан искорак у образовној реформи који је пратио одлуке Уставног суда о конститутивности народа и равноправности језика започет је током 2002. године. До тада је реформа наставних планова била сложено питање у БиХ јер су НПП-и и сами уџбеници након рата били пуни етничких стереотипа и садржаја који су сматрани увредљивим за неке етничке групе. Поред тога пошто се радило о сасвим некомпатибилним НПП-а у смислу мобилности

¹⁷³ Овај процес био је део тзв. „Сарајевске декларације“ која се бавила питањем повратка избеглих и расељених лица. Као и све иницијативе које ће уследити, и она је образовање и питање језика у образовању посматрала само као политичка средства у подршци повратку избеглих лица без детаљне анализе или реформе квалитета образовања. образовање је требало да буде део шире подршке одрживом повратку избеглих и расељених особа у Сарајево док су сва државна тела требала осигурати да сва деца буду образована на начин који подстиче толеранцију и разумевање међу припадницима различитих етничких група. Овај модел образовања је требало да послужи као модел за читаву земљу.

¹⁷³ Споразум је био неформално познат и под називом „Споразум о фломастерима“ пошто се, као прва послератна образовна реформа, бавио искључиво уклањањем увредљивих садржаја из уџбеника. Спровођење Споразума у кратком временском року да би се подржао процес повратка довело је до тога да се спорни садржаји једноставно прекрију фломастерима.

ученика и наставника као и по питању уџбеника и садржаја, они су постали и препрека процесу повратка расељених особа и избјеглица у БиХ¹⁷⁴.

Стога је током 2002 године усвојен Привремени Споразум о испуњавању посебних потреба и права дјете повратника који је послужио и као основа за повратак расељених лица. Споразум су потписали ентитетски министри образовања у марту 2002. године уз план имплементације споразума који је усаглашен и потписан од стране ентитетских и кантоналних министарстава у новембру 2002. године¹⁷⁵. Циљ споразума је био да се услови у школама унапреде у оним областима у којима се дешавао већи повратак расељених лица те да се подстакне повратак расељених у предратна места боравка али и да се деца повратника интегришу у школе. Споразум је био у суштини помоћно средство за остваривање „Плана провођења имовинских закона“ који је требало да омогући повратак узурпиране приватне имовине те подстакне повратак избеглица и обнову уништених стамбених јединица. Тако је образовање постало предметом интересовања међународне заједнице и добило на значају примарно као средство за подстицање повратка док се о квалитету и практичној организацији наставе мало водило рачуна. образовање је тек било средство у омогућавању повратка па су тако након 2002. године започеле и бројне активности на обнови школа те активности на подстицајима за запошљавање наставника из оних етничких група које су биле у мањинском положају у ентитетима. Истовремено, да би се омогућио масовнији повратак и дала могућност очувања етничког идентитета Привременим споразумом је уведена могућност учења тзв. *Националне групе предмета*.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Стањем у образовању у послератном периоду бави се и анализа Савјета Европе за потребе Свјетске Банке „Образовање у БиХ – управљање, финансирање, руковођење“ на адреси http://www.esiweb.org/pdf/bridges/bosnia/WBCoE_Obrzovanje.pdf (приступљено 13. јуна 2015. године)

¹⁷⁵ План провођења Споразума доступан је на адреси http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2002111311460518ser.pdf (приступљено 13. јуна 2015. године)

¹⁷⁶ Сви наставни планови и програми се тако деле на две широке категорије наставних предмета: прву категорију националне групе предмета коју чине матерњи језик и књижевност, историја/historija/povijest, географија/zemljopis, природа и друштво и другу општу групу предмета који немају такозване „националне“ садржаје и чији су садржаји у великој мери идентични у целој држави. Управо питања предмета „националне групе“ стварају стално, етнички засноване несугласице и конфликте око садржаја и примене ових предмета.

Зачеци успостављања Националне групе предмета почињу нешто раније односно током 2000. године. У фебруару 2000. године одржан је радни састанак министарстава образовања и представника међународне заједнице, образовних експерата и организација цивилног сектора са циљем хармонизације наставних планова. Као један од могућих модела за успостављање интегрисанијег наставног плана и програма, дат је пример Швајцарске по којем би БиХ модел подразумевао да сваки конститутивни народ припреми и понуди своје наставне модуле или садржаје који би потом били интегрисани у наставне планове и програме других конститутивних народа, нарочито за предмете који би се звали „култура“ и „језик и књижевност“. Првобитно позитивно замишљен концепт није спроведен али је механизам увођења сопствених наставних садржаја заживео кроз националну групу предмета која ће постати једна од тема образовне реформе током 2002. и 2003. године.

Привремени споразум из 2002. године је омогућио родитељима да изаберу да се настава "националне" групе предмета настави у складу са програмом ентитета односно кантона из ког се враћају у други ентитет односно предратно место становања. Тако су матерњи језик (босански, српски и хрватски језик), историја, географија и веронаука потврђени као национални предмети који су уско повезани са националним идентитетом и од 2002. године ови предмети су у БиХ део националне групе предмета. Ови су предмети сматрани битним за очување културног, верског и етничког идентитета па је Привремени споразум наложио школама да омогуће проучавање националне групе предмета у свим одељењима са 18 и више ученика из мањинских односно повратничких заједница. Привремени споразум је такође садржао и одредбе о запошљавању наставног кадра из реда повратника те обавезу усклађивања школских одбора са етничком структуром школе нарочито у односу на број ученика и локалну заједницу у којој школа ради. Национална група предмета је требала да елиминише политику образовне сегрегације која се у БиХ највише огледала у постојању сегрегацијске праксе одвојених школа („двје школе под једним кровом“) на подручју ФБиХ и феномену „bussing-a“ у Републици Српској то јест организованом превозењу ученика у крајевима који су близу међуентитетске границе чиме се омогућавао наставак школовања са припадницима исте етничке заједнице и након формалног

повратка расељених лица. Иако је првобитно била замишљена као средство увођења плурализма у образовни систем и механизам којим су се штитила људска права укључујући и она језичка, национална група предмета је у стварност водила ка симболичким али и буквалним физичким поделама ученика и родитеља¹⁷⁷.

Национална група предмета представља најосетљивије питање у реформи образовања и унапређивању НПП-а јер је у својој суштини у уској вези са начинима тумачења и виђења даље али и недавне политичке, културне и националне историје народа у БиХ. Национална група предмета је требала бити прелазно и привремено средство којим би се омогућило ученицима да похађају заједничке школе и имају део наставе заједно са крајњим циљем јачања друштвене кохезије, промоције толеранције и разумевања културолошких потреба ученика те грађења критичке свести и ставова код ученика (Stabback, 2004:53).

Како је национална група предмета уведена у сврху подршке повратку односно у сврху политичке стабилизације БиХ друштва, мало се водило рачуна о овој групи предмета у педагошком смислу па је тако деструктивно лице образовног система ове предмете превело у својеврсну националистичку групу предмета. Посебан проблем представљали су уџбеници јер након ревизије уџбеника крајем 1999.године и током 2000. године није било значајнијег рада на унапређењу квалитета уџбеника и њиховог усклађивања са Оквирним законом о основном и средњем образовању који је усвојен током 2003.године¹⁷⁸. Током 2006. године, након 4 године примене привременог споразума, Фонд за отворено друштво БиХ

¹⁷⁷ Као пример примене Споразума у пракси и примене националне групе предмета, ученици српске и бошњачке националности у „Првој основној школи“ у Сребреници од 2011. године имају наставу заједно изузев када се ради о часовима матерњег језика, историје, географије и веронауке када се деца деле у две одвојене учионице у којима им наставу по правилу предају наставници њихове етничке групе по различитим ентитетским наставним програмима.

¹⁷⁸ Између осталог Закон је знатно ојачао улогу савета ученика и савет родитеља у функционисању школе те је уврстио одредбе које су се тичале заштите дечијих и људских права. Закон је утврдио и опште циљеве образовања у БиХ међу којима су омогућавање приступа знању као основи за разумевање себе, другог и света, промоција поштовања људских права и основних слобода, и припрема сваког лица за живот у друштву које поштује принципе демократије и владавине закона; развијање свести о припадности држави Босни и Херцеговини властитом културном идентитету, језику и традицији, на начин примерен цивилизацијским тековинама, упознајући и уважавајући друге и другачије, поштујући различитости и негујући међусобно разумевање, толеранцију и солидарност међу свим људима, народима и заједницама у Босни и Херцеговини и свијету; обезбеђење једнаких могућности за образовање и могућност избора на свим нивоима образовања, без обзира на пол, расу, националну припадност, социјално и културно поријекло и статус, породични статус, вероисповијест, психофизичке и друге личне особине; постизање квалитетног образовања и стандарда знања који се могу компарирати на међународном, односно европском нивоу.

урадио је анализу уџбеника из националне групе предмета¹⁷⁹. Резултати анализе су били поразни и сама анализа је показала да уџбеници националне групе предмета подстичу друштвену сегрегацију и не пружају знања и вештине за живот у мултикултуралном друштву. У извештају који прати Анализу се наводи да су идеолошки садржаји у уџбеницима у служби дезинтеграције друштва те да уџбеници, нарочито они из матерњег језика служе за раздвајање по националној основи. Извештај примећује да је сам назив предмета матерњег језика готово у свим уџбеницима поистовећен са етничком припадношћу уз тенденцију присвајања неких књижевника и аутора од стране све три заједнице. Уџбеници и начин представљања садржаја не води развоју комуникативних вештина и критичког мишљења већ често репродукује и јача већ постојеће етничке стереотипе.

Сами садржаји уџбеника су оцењени као моноетнички јер истичу културу, историју и језик само једног народа без садржаја који би ученике упознавали са одредницама других народа и делова државе. Поред стереотипа о другима, уџбеници садрже и низ аутостереотипа који сопствену нацију приказују у позитивном светлу без критичког промишљања и разумевања различитости. Истовремено, одабир књижевних дела и писаца те начин обраде јединица из области књижевности истиче етничко у први план док су писци других народа у БиХ знатно мање заступљени и то углавном само да би се задовољио процентуални однос који прописују заједничка језгра¹⁸⁰. Посебан проблем је у уџбеницима из матерњег језика који у наставним садржајима врло мало говоре о другим језицима у БиХ те се тако на пример у лекцијама које обрађују граматику у основној школи по правилу дају примери који искључиво дају термине,

¹⁷⁹ Анализа је доступна на страници

<http://www.erisee.org/downloads/2013/2/bh/Analysis%20of%20teaching%20books%20for%20national%20subjects%202007%20BH.pdf> (приступљено 15. јуна 2015. године)

¹⁸⁰ „Неадекватност пропорционалне заступљености у уџбеницима матерњег језика примјећујемо у међудржавном контексту (наводе се књижевници из само једне државе, док се аутори из других држава обрађују у врло малој мјери или скоро никако) и унутардржавном контексту (наводе се аутори из само једног ентитета, док се аутори из другог ентитета наводе као да су из друге државе), док је примјера у већинско-национално-манјинском и конфесионалном контексту врло мало. У читанкама су најчешћи примјери неравномјерне заступљености аутора из три конститутивна народа у БиХ, сlijеде примјери истичања одређене културе, док је нешто мањи број њих везан за државу, језик и религију.“ („Анализа садржаја националне групе предмета“, 2006:42).

географске појмове и имена из исте етничке заједнице односно територијалне јединице ¹⁸¹.

Првобитно осмишљена да спречи асимилацију и омогући повратак, 12 година након њеног увођења национална група предмета је постала средство за очување подела и одржавање етнички коректног образовања. Предмети националне групе су постали својеврсни етнички деноминатори без којих нема етничког и верског идентитета¹⁸² и претворили се у предмете на којима родитељи инсистирају због перцепције да су ови предмети круцијални за очување идентитета. Нарочито у недостатку јасног и прихватљивог решења за наставу матерњег језика и историје у БиХ, концепт националне групе предмета је доживљен као својеврсно мање зло али и као такав углавном је примењен неравномерно и без јасних критеријума, најчешће као резултат политичких иницијатива или захтева родитеља у оним местима у којима је дошло до значајнијег повратака расељених лица. Тако се у Републици Српској од 187 основних школа и 89 средњих школа у 63 општине, национална група предмета проводи у 5 основних, централних школа и 35 подручних школа ¹⁸³. Сама процедура и методологија увођења Националне групе предмета није дефинисана никаквим законским решењима у Р.Српској на нивоу министарства као и на нивоу

¹⁸¹ У лекцијама о правопису у Р.Српској доминирају тако примери назив градова, улица и тргова везани за Србију, у хрватском наставном плану и програму се користе имена улица из западног, хрватског дела Мостара а код Бошњака се правописна правила писања личних имена дају искључиво на примерима бошњачких властитих имена.

¹⁸² Матерњи језик и веронаука су у овој групи нарочито истакнути као одлучујући елементи националне припадности и током првог послератног пописа становништва у БиХ. Током пописа становништва у БиХ 2013 године, сва три народа су у већој или мањој мери организовала кампање у којима се истицала веза између језика, религије и етничкостима низом пропагандних порука и кампања какве су на пример биле: „Ја сам Бошњак, вјера ми је ислам, језик ми је босански“ и билбордима и натписима са оваквим порукама на вјерским објектима широм БиХ (<http://www.youtube.com/watch?v=cmd-WXoY6v8> и <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ceric-o-popisu-Mi-smo-Bosnjaci-vjera-nam-je-islam-a-jezik-bosanski-209409.html> приступљено 13. Јуна 2015 године). Сличан непотписан летак кориштен и током пописа 1991. године када се делу становништва сугерисало како да се изјасни: „вјера-ислам, националност-Муслиман, језик-босански.“ Код Хрвата кампања је имала сличан садржај „Националност:Хрват, вјероисповјест: католичка, матерински језик: хрватски“ (<http://popis2013.net/index.php?docid=1039> приступљено 13. јуна 2015 године) док је код Срба кампања била најблеђа али је и она инсистирала на вези језика и нације сличним билбордима у градовима Р.Српске паролом „Ја сам Србин, држављанин Републике Српске, православље волим, српски зборим.“ Овакви билборди могли су се видјети током октобра 2013. године у Источном Сарајеву и Власеници.

¹⁸³ Ради се о централним школама у општинама Добој, Приједор, Лопаре, Бијељина и Сребреница док су подручне школе углавном лоциране у руралним моноетничким срединама у којима је увођење националне групе предмета ишло паралелно са процесом повратка и обнове уништених школских објеката.

школа које не поседују јасно дефинисане интерне школске процедуре и праксе око увођења националне групе предмета. С друге стране ситуација у ФБиХ је нешто другачија и разликује се у кантонима па је тако национална група предмета јасно наведена у законској регулативи Босанско-подрињског кантона, Западно-херцеговачког кантона, Ливањског кантона и Херцеговачко-неретванског кантона¹⁸⁴ док у осталим кантонима не постоје законске одредбе које би се тичале Националне групе предмета. У реалности, примена националне групе предмета је у ФБиХ готово непостојећа због малог броја ученика српске националности тако да се може говорити само о постојању националних садржаја за највећим делом бошњачке и нешто ређе хрватске ученике у Републици Српској.

У оним школама у Р.Српској у којима се настава националне групе предмета проводи по програмима других министарстава не постоји никаква документација о формалној процедури којом се оваква настава уводи и организује. Такође у свим овим школама не постоји јасна процедура надзора, вредновања и праћења педагошког рада по програмима кантоналних министарстава те Републички педагошки завод Републике Српске по правилу не врши надзор и вредновање квалитета наставе из ових предмета. Чињеница да се у Р.Српској користе НПП за предмете Националне групе предмета из шест кантоналних министарстава чини системски надзор, супервизију и подршку школама готово немогућим задатком. Посебан проблем представља дискреционо право које министарства образовања имају у погледу увођења националне групе предмета што води селективној и необавезујућој имплементацији Привременог споразума уз непостојање институционалног памћења у министарствима и педагошким институцијама по питању наставе језика, веронауке, историје и географије. Тако се оставља простор за политичку манипулацију овог питања те честе политички мотивисане иницијативе за задовољавањем права ученика на образовање по националној групи предмета. Посебан проблем представља чињеница да инсистирање на националној групи предмета води ка изолацији школа и њиховом претварању у моноетничке школе или променама у правном

¹⁸⁴ И у овим случајевима из ФБиХ, национална група предмета је дозвољена само на захтев родитеља и уз одобрење кантоналног министарства образовања док у Херцеговачко-неретванском кантону ова група предмета постоји само за средње школе.

статусу школа и структури мреже школа¹⁸⁵ те намерном и циљаном превозињу ученика одређене етничке групе који свакодневно прелазе у уписна подручја других школа у којима се нуди њихова национална група предмета¹⁸⁶.

Након дванаест година примене националне групе предмета, министарства образовања у БиХ имају различите перцепције о даљој примени националне групе предмета те могућностима изналажења дугорочних решења. Док неки кантонални министри образовања сматрају да треба реформисати и проширити заједничка наставна језгра (кантон Сарајево, кантон Посавина), други пак (министарство Зеничко-добојског кантона) сматрају да је решење један наставни план и програм за целу државу уз примену уџбеника на сва три језика и могућност аутономије школе у организацији наставе језика и историје кроз одређен проценат наставних садржаја који би одсликавали специфичности етничке структуре локалне заједнице у којој школа ради. У том правцу, министарство образовања Зеничко-добојског кантона у ФБиХ је од 2014. године штампало све уџбенике за основу школу и на ћирилици како би ови уџбеници били прилагођени ученицима српске националности чиме би ово министарство „решило“ питање наставе српског језика и права на националну групу предмета али без већих измена постојећег НПП. Оваква мера пресловљавања уџбеника на ћирилицу по тумачењу кантоналног министарства значи истовремено увођење српског језика. Друга министарства су пак ригорознија па тако кантонално министарство Средњобосанског кантона тежи ка примени одвојених НПП за сваку етничку

¹⁸⁵ Увођење етнички конципираних предмета из националне групе предмета тако је у општинама у источној Републици Српској али и кантонима са мешовитим становништвом у ФБиХ довело до формирања „етнички чистих“ школа са моноетничким кадром којим је етничка подела зацементирана. У разговорима за представницима управа школа са вишенационалном структуром ученика, често се може чути да је примена националне групе предмета довела до дубље етничке поделе те до бројчане етничке хомогенизације школа односно имплицитне поделе школа по етничкој основи. Типични примери таквих школа могу се наћи у Сребреници, Братунцу и Зворнику у Р.Српској те у општинама Мостар, Жепче или Маглај у ФБиХ. Истовремено, школе у којима су ученици који су нумеричка мањина недовољно бројни, настава се одвија без права на националне предмете попут матерњег језика или историје.

¹⁸⁶ Тако на пример бошњачки ученици у Сребреници путују неколико десетина километара даље како би учили у школи у Поточарима која је етнички хомогенија и у којој се настава обавља на босанском језику. У исто време деца српске националности из истог уписног подручја путују у школе у општини Братунац како би учили по програму Р.Српске и на српском језику. Слична ситуација је и у већим градовима па деца српске националности из кантона Сарајево у ФБиХ путују преко административне линије и похађају школе у источном Сарајеву тј. Р.Српској пошто у кантону Сарајево не постоји настава српског језика и историје.

групу¹⁸⁷ а Одељење за образовање дистрикта Брчко сматра да је решење пуна и законски регулисанија примена националне групе предмета и права на наставу сва три званична језика. Став Министарства просвете и културе Републике Српске је да националну групу предмета треба ограничити на два предмета: матерњи језик и веронауку док би остали предмети били реформисани уз даљи развој заједничких језгара наставних планова и програма.

Посебан проблем административне природе је начина на који се води ученичка евиденција и документација. Наиме, школе у највећем делу БиХ (Р.Српској, ФБиХ кантону Тузла и кантону Сарајево) дипломе, ђачке књижице и документацију која се тиче језика попуњавају након консултација са родитељима или на основу етничке припадности ученика. У пракси се често и оним ученицима који немају право на националну групу предмета (јер су нумерички недовољно бројни у школи) у школска документа и дипломе уписује име матерњег језика које је у складу са етничком припадношћу иако у стварности не уче свој матерњи језик¹⁸⁸.

Постојећи систем наставе националне групе предмета не обезбеђује најквалитетнију инклузију свих ученика и јасно је да се модел образовања који је требало да буде подршка повратку мора мењати моделом у којем ће учење о различитостима и поштовање ученичких права бити општи образовни циљ за све

¹⁸⁷ И у овом случају језик је био битан фактор. Током септембра 2013. године на координационој конференцији министара образовања, представници министарства образовања Средњобосанског кантона, са бројним хрватским становништвом, изнели су став по којем постојање три званична језика трију конститутивних народа мора бити одражено и у настави која треба бити извођена у три језика на три одвојена наставна програма. Ово је последица и постојања концепта „две школе под једним кровом“ који је изражен у овом кантону а који подразумева постојање физички, програмски и неретко и административно одвојених школа које раде по хрватском и бошњачком НПП. Упркос напорима међународне заједнице и критикама које је БиХ трпела због ове праксе и данас у ФБиХ постоји преко 50 школа које су програмски, физички и концептуално подељене чак и када деле исту школску зграду.

¹⁸⁸ Тако се ученицима српске националности у подручној школи у Докњу у Тузли име предмета језика води као „српски језик“ иако формално и правно уче босански језик по програму тузланског кантоналног министарства. Слично је са бошњачким ученицима у неким школама у Братунцу у чије се школске књижице уписује назив „босански језик“ иако они у стварности уче српски језик по програму Р.Српске. Иако је у питању формалистичко признање језичке различитости, школске управе ову праксу правдају жељом да задовоље родитеље и избегну оптужбе о асимилацији и дискриминацији. Интересантно је да се у Р.Српској за име наставног предмета користе термини које Устав Р.Српске не познаје па се уместо уставних назива „језик српског народа“, „језик бошњачког народа“, „језик хрватског народа“ користе следећи термини за називе предмета матерњег језика: српски језик, бошњачки или ређе босански језик и хрватски језик.

школске заједнице и нивое управљања образовањем. Уместо таквог система наставе језика, историје и географије, етнополитичке партије су преузеле контролу над националном групом предмета и тиме обезбедили повлашћени статус етничких и политичких наратива који служе даљем процесу грађења одвојених језичких и културних идентитета. Позивање на језичка права и на универзална људска права спроводи се на етнополитички и сегрегацијски начин који питање разлика у образовним системима решавају тако што се умањује „могућност сваке друштвене интеракције и физичког контакта“ (Mujkić, 2010:45), са културним и језичким карактеристикама других заједница помоћу одвојене наставе националне групе предмета, стварањем етнички чистих школа и свесним креирањем етнички хомогенијих уписних подручја¹⁸⁹.

6.3. Од интеграције ка сегрегацији – две школе под једним кровом.

Процес реформе образовног система започет 2002. године био је подстакнут потребом да се подржи процес повратка избеглих и интерно расељених лица и као такав био је део шире политике међународне заједнице у послератном периоду. Намера је била да се увођењем националне групе предмета, креирањем прихватљивог окружења за ученике и њихове родитеље те охрабривањем интеграције ученика подстакне и масовнији повратак. Питање повратка расељених лица било је есенцијални аспект Дејтонског мировног споразума и пажња међународне заједнице је првенствено била фокусирана на процес повратка. Тако је концепт националне групе предмета довео до појаве феномена „две школе под једним кровом“, који се брзо показао као

¹⁸⁹ Постоји низ примера у БиХ у којима су локалне власти као власти одговорне за уписна подручја основних школа креирале уписна подручја која су етнички хомогена чиме се индиректно одређује и етнички састав школа те у крајњој линији и наставни план и програм из предмета језика, историје и географије. Тако су власти у општини Жепче у централној Босни под утицајем хрватских странака одредили уписна подручја којима би уписна подручја са ученицима хрватске националности припали новоизграђеној школи коју је финансирала влада Р.Хрватске. На подручју Републике Српске, у општини Зворник уписна подручја одражавају етничку структуру месних заједница тако да су ученици бошњачке и српске националности груписани у одређеним школама. У кантону Тузла, општини Лукавац, школа у доминантно српском селу Пањик на Озрену иако је територијално у ФБиХ *цео* наставни процес организује по програму Р.Српске. Оваква пракса присутна је у различитим облицима у читавој ФБиХ уз прећутну сагласност министарстава образовања. Више о овој пракси у извештају Мисије ОЕБС-а о уписним подручјима и феномену „bussing“-а доступном на страници http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2007102409165004ser.pdf (приступљено 13. јуна 2015. године)

проблематична пракса која води сегрегацији, а која се појавила уз иницијално одобравање међународне заједнице у БиХ.

Повратак у Федерацији Босне и Херцеговине пратио је неуспех у интеграцији деце повратника у школе првенствено због наставних садржаја, школских симбола, уџбеника али и питања језика у образовном систему. Процес повратка у ФБиХ, односно кантонима са хрватским и бошњачким становништвом довео је до појаве још једног феномена, феномена подељених школа (уз примену националне групе предмета у образовном систему у БиХ).

Појава паралелних школа и паралелних наставних процеса у етнички мешовитим заједницама у ФБиХ делимично је узрокована и питањем језика у настави. Представници Хрвата у БиХ инсистирају на праву на подучавање не само матерњег, хрватског језика као школског предмета већ и на подучавању *на матерњем језику* које би укључило наставу свих школских предмета на матерњем односно хрватском језику. Овакав вид наставе који гарантује право на језик, идентитет и културу, по мишљењу представника политичких елита Хрвата у БиХ, немогуће је организовати у етнички мешовитим школама. Не бранећи право Бошњацима да организују паралелне образовне институције, хрватске политичке и интелектуалне елите су пристале да омогуће укључивање бошњачке деце у постојеће школске објекте али једино уколико би они били одвојени од деце хрватске националности. Иницијално су бошњачка деца након повратка у општине и кантоне са хрватском већином наставу почела похађати ван школских установа те су представници међународне заједнице уложили политички напор да ове ученике и њихове наставнике укључе у постојеће школске објекте¹⁹⁰. Тако је успостављен систем две школе које раде у једној згради (отуда и назив „две школе под једним кровом“) у којима целокупан образовни процес функционише по два наставна плана и програма¹⁹¹. У овом двојном систему, све функционише

¹⁹⁰ „Међународна заједница је подржала оснивање „двје школе под једним кровом“, сматрајући их начином за пружање подршке повратку избјеглица у њихова предратна мјеста становања. Ово је омогућавало да се школе, које су повратници формирали само у ту сврху (често у приватним кућама), премјесте у локалну школску зграду. Ово је искључиво требало да буде привремена мјера“. (Извештај Мисије ОЕБС-а у БиХ, „Ко кроји и прекраја уписна подручја у БиХ“, 2007. година.)

¹⁹¹ Радна група за анализу феномена „две школе под једним кровом“ дала је дефиницију овог појма као „школске зграде у којој су смјештене двје или више школа истих или различитих разина обавезног основног образовања или средњег општег образовања или стручног образовања као

по двојном принципу па тако у овим школама постоје два директора, два школска одбора, два наставничка већа као и два наставна плана и програма и различити уџбеници као и два матерња језика, хрватски и босански. Одвојеност школа и ученика у неким случајевима је наглашена и натписима са именима школе на различитим језицима а сами ученици иду у школу у различитим сменама како би се могућност међусобне интеракције смањила на минимум. Сам наставни процес се одвија на различитим наставним плановима и програмима и како се често наглашава на различитим језицима . Као илустрација улоге језика у самим плановима и програмима стоји и чињеница да је план и програм за основне и средње школе у кантонима са хрватском већином у Федерацији Босне и Херцеговине школе писан на „hrvatskome jeziku“¹⁹² док се као школски предмет матерњег језика наводи само хрватски језик.

Овакав је систем требао бити привремено решење које ће временом омогућити интеграцију школа, наставног кадра и ученика али до данашњег дана он је остао у функцији¹⁹³ у различитим облицима у 50 школа¹⁹⁴ у три кантона у ФБиХ¹⁹⁵. Систем подељених школа је опстао због политичког лавиринта у којем се БиХ налази али и због вештог позивања на међународне правне норме од стране политичких представника хрватских националних странака који

засебних правних субјеката чији су оснивачи општина или кантон, које раде по наставним плановима и програмима за исту или различиту разину образовања и наставу изводе на различитим језицима конститутивних народа.“ (Мисија ОЕБС-а у БиХ: Додатак извјештају радне групе за анализу феномена „двје школе под једним кровом“, 2010. година).

¹⁹² Наставни плани и програм на хрватском језику за гимназије као своје циљеве наводи да ће „razvijati svijest učenika o očuvanju materijalne i duhovne povijesno-kulturne baštine hrvatskoga naroda i drugih naroda u Bosni i Hercegovini radi čuvanja i razvijanja nacionalnoga identiteta, *promičući svijest o hrvatskomu jeziku kao bitnomu čimbeniku hrvatskoga identiteta, sustavno njegovati hrvatski standardni (književni) jezik na svim područjima i razinama gimnazijskoga odgojno-obrazovnoga sustava*“ и истовремено истиче значај планова и програма „na svome jeziku, s ugrađenim sadržajnim dijelom (građom) iz područja vlastitoga jezika, tradicije i kulture, i to na vlastitome jeziku i pismu“ како би се очувале и изградиле „kulturne posebnosti koje su svakom od konstitutivnih naroda jezično, tradicijski, kulturno i životno važne, na individualnoj i društvenoj razini“. („Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za gimnazije u Bosni i Hercegovini“, Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa, Travnik, 2013.)

¹⁹³ Уз неке примере интеграције школа (нпр. Гимназије у Мостару) која се креће од административне интеграције до интеграције ученика у делу наставног садржаја и наставног процеса који није био споран као што су на пример часови информатике.

¹⁹⁴ ОЕБС-ов извештај из 2009. године „Анализа феномена „двје школе под једним кровом“ наводи да постоје две варијанте ове појаве. Први модел подразумева да у оквиру једне школе постоје две администрације и два директора док мањи број школа, њих око 17, ради са једним управним органом.

¹⁹⁵ Највећи број оваквих школа је у Херцеговачко-неретванском кантону, Зеничко-добојском и Средњобосанском кантону.

моноетничко образовање правдају дискурсом људских права на матерњи језик. Представници политичких елита Хрвата у БиХ систем одвојених школа са одвојеним наставним плановима и програмима бране правом на образовање на матерњем језику у складу са повељом Европског суда за људска права која наводи право родитеља да обезбеде образовање деце у складу са својим религијским и филозофским начелима. Истовремено, одржавање система двију школа и одвојених наставних планова активно је бранила и бискупска конференција Католичке цркве у БиХ која је у својим закључцима из 2003. године потврдила став да се хрватски народ у БиХ служи хрватским језиком и да има право изучавати језик и звати га својим именом те „на њему подучавати своју дјецу у свим предметима“ („Priopćenje biskupske konferencije o kulturnom i vjerskom identitetu hrvatskoga katoličkog naroda u BiH“, 2003)¹⁹⁶. С друге стране, и поред значајних напора нарочито након 2005. године да се систем „две школе под једним кровом“ замени интегрисаним школама, међународна заједница није успела да елиминише дискриминаторске праксе успостављене овим системом. Омогућавањем формирања „две школе под једним кровом“ међународна заједница у БиХ је створила плуралитет институција уместо плурализма у институцијама и тиме индиректно подржала етничке и политичке поделе којима су тежиле политичке елите у БиХ.

Питање матерњег језика у одвојеним школама под једним кровом постало је и политички проблем након покушаја канцеларије Високог представника у БиХ да подржи процес унификације школа током 2003. године¹⁹⁷ и 2005. године¹⁹⁸ којем су се политички представници Хрвата у БиХ снажно противили јер је процес унификације школа сматран и директном претњом по хрватски језик односно нестанак хрватског језика у школама које би након уједињења имале

¹⁹⁶ Пуни текст закључака бискупска конференције је доступан на страници <http://www.bkbiha.ba/info.php?id=274> (приступљено 15. јуна 2015. године)

¹⁹⁷ Високи представник у БиХ је 2003. године новчано казнио једну политичку партију односно Хрватску Демократску Заједницу у БиХ због опструкција у процесу уједињавања школа.

¹⁹⁸ Високи представник у БиХ је 2005. године сменио министра образовања Средњебосанског кантона због неусвајања законских решења која би омогућила процес уједињавања школа. Одлука је доступна на адреси http://www.ohr.int/decisions/removalsdec/default.asp?content_id=35020 (приступљено 15. јуна 2015. године)

значајан, ако не и већински, број ученика бошњачке националности¹⁹⁹.

Представници политичких елита Хрвата у БиХ језик у образовању виде као симболички статусни и политички симбол етничке заједнице која је бројчано најмањи конститутивни народ у БиХ. Језик је у политичком дискурсу не само средство идентификације већ и есенцијално право Хрвата у БиХ па се као такав мора разликовати од друга два и по сваку цену учинити посебним и очувати чистим. Политички и верски представници Хрвата у БиХ, незадовољни формалним и територијалним статусом у БиХ, инсистирали су на језику као основи образовног система ради одбране етнолингвистичког идентитета²⁰⁰.

Очување и промовисање језичког идентитета је тако могуће једино уколико је одвојено па је отпор уједињавању школа довео до тога да се спајање одвојених школа, у ретким случајевима где је до тога дошло, сведе на административно спајање школа (односно спајање ненаставног особља и управа школа) док је настава и даље извођена на различитим наставним плановима и на различитим језицима. Истовремено, инсистирање на језичком пуризму и очувању чистоте хрватског језика значило је да је интеракција ученика у настави недопустива те да би заједничка настава језика водила кварењу хрватског језика односно губитку

¹⁹⁹ У изјавама политичких представника Хрвата у БиХ као и у иницијативама организација цивилног друштва, право на језик и школовање по националном наставном плану и програму се сматра врхунским демократским постигнућем које омогућава поштовање права свих народа у БиХ. У поводу Светског дана матерњег језика, „Hrvatska kulturna zajednica Troplet“ из Мостара је 21. августа 2013. упутила протестно писмо против кршења „prava na korištenje materinskog jezika u obrazovnom procesu, prava na različitost i očuvanje identiteta i tradicije hrvatskog naroda, ali i protiv kršenja prava pripadnika ostalih naroda na prostoru na kome je drugi narod brojniji.“ У писму се наводи да „za sada ne postoji bolje rješenje koje bi funkcioniralo. Iskustvo pokazuje da svugdje gdje su ukinute dvije škole i uspostavljena jedna s odjeljenjima koji su radili na različitim jezicima, vrlo brzo su se našli „izuzetno jaki“ razlozi za ukidanje dvojezičnosti (novac, nedostatak nastavnog kadra, učionica, ...) i svi učenici su bili prisiljeni raditi po jednom programu i na jednom jeziku. Postojanje mogućnosti izbora programa i jezika trebalo bi biti bogatstvo i veliko demokratsko dostignuće ali na žalost neki su to vidjeli kao problem i počeli žestoku kampanju za ukidanje „dviju škola pod jednim krovom“. Доступно на интернет адреси <http://www.feniks.ba/udruga-troplet-prosvjed-protiv-zanemarivanja-hrvatskog--jezika-381.aspx> (приступљено 9. новембра 2014. године).

²⁰⁰ „Практично, наведена политика међународних чимбеника и бошњачких политичара усмјерена је ка стварању два образовна sustava: образовни sustav u Republici Srpskoj i образовни sustav u Federaciji Bosne i Hercegovine. Kakav bi taj образовни sustavu u Federaciji bio potpuno je jasno jer bi potpuno, ili dominantno, bio бошњачки.

To bi predstavljalo ogroman i nenadoknativ gubitak za Hrvate u Bosni i Hercegovini. Politikom stvaranja jednog obrazovnog sustava u Federaciji Bosne i Hercegovine odvijala bi se potpuna integracija i prenošenje nadležnosti obrazovanja s županija na Federaciju Bosne i Hercegovine. Prijelazna faza je bila tzv. „dvije škole pod jednim krovom“ što je zapravo bilo integracija škola s različitim nastavnim planovima i programima s istom upravom a različitim prostorima održavanje nastave, ali i različim ulazima i dvorištem“. („Položaj Hrvata u BiH u području obrazovanja“, Prof. Dr. sc. Ivan Pavlović, Predsjednik Hrvatskog intelektualnog zbora u BiH, Dekan Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru.)

националног идентитета и у крајњој линији асимилацији²⁰¹. Хрватски лингвисти, академске и политичке елите су током сукоба у БиХ и након Дејтона, сматрали стандардни хрватски језик који се говори у Републици Хрватској јединим правилним и тачним варијететом хрватског те је огроман труд уложен у језичко уједињење Хрвата у одсуству политичког или територијалног уједињења кроз формирање трећег хрватског ентитета који би имао блиске везе са Хрватском. Подстицање посебног дијалекта хрватског језика који би био карактеристичан за Хрвате у БиХ сматрано је неприхватљивим те су многе језичке карактеристике Хрвата у БиХ замењене неологизмима из стандардног хрватског уз снажан утицај језичког пуризма (Jozić, 2012:37). Грчевито брањење језичких разлика и инсистирање на језику као кључној одбрани од „културног геноцида“ над Хрватима у БиХ и „бошњакизације“ хрватског језика, има још једну улогу која се не тиче само језика у образовању и администрацији већ и употребе језика у медијима. Наиме, Хрвати у БиХ инсистирају на посебном телевизијском каналу на хрватском језику чиме би се осигурала потпуна равноправност народа и језика²⁰².

Концепт „две школе под једним кровом“ најбоље показује тренутно стање у образовном систему у којем је приметно да већинска етничка група на простору на којем доминира преферира асимилирајући приступ у образовању док се мањинска етничка група залаже за сепаратни модел образовања пре него за интегрисани модел образовања.

Пример сегрегације у школама и питање језика у медијима у ФБиХ пластично показује латентну политичку супротстављеност двају етничких група које су незадовољне политичким и законским решењима која ту заједницу уређују. Првобитно инсистирање међународне заједнице на физичкој раздвојености ученика у школама због њихове безбедности довело је до успостављања сегрегацијског система школовања чији су политички ментори у

²⁰¹ У анализи процеса административне интеграције Гимназије у Мостару, ауторица Хромаџић је уочила да су представници школске управе школе која је радила на хрватском језику, интеграцију школа изједначавали са ризиком губитка идентитета (Hromadžić, 2008:554).

²⁰² Представници водеће хрватске партије у БиХ, ХДЗ-а, често наводе да без једнакоправности конститутивних народа у БиХ и по питању права на телевизију на матерњем језику, БиХ неће постати слободна и демократска земља.

међувремену променили националистички дискурсу у дискурс о људским правима и праву на језик. Међународна заједница је интеграцију школа које спадају у категорију двије школе под једним кровом покушала да постави као један од предуслова европских интеграција БиХ па је низ препорука и извештаја међународних организација ставио у први план погубне последице поделе школа и ученика на етничкој основи. Мониторинг извештај Савета Европе из 2008. године наводи да је сегрегација у школама постала пракса а не изузетак те да сегрегација у образовању обесхрабрује међуетничке контакте међу ученицима и води јачању национализма и етничке нетолеранције²⁰³. Слични наводи присутни су и у извештајима специјалног известиоца Генералне скупштине УН-а, Вернера Муњоза, затим у извештајима комесара за људска права Већа Европе из 2008. и 2010. године као и у извештајима о напретку БиХ у процесу приступања ЕУ. Налази свих извештаја могу се свести на критику поделе образовног система на етничкој основи и постојање дискриминаторских пракси у образовању. Међутим, овакве критике и коментари нису наишли на реакције домаћих политичких представника који својим деловањем у пракси подстичу сегрегацију. Након више од 15 година од увођења две школе под једним кровом, чини се да је сегрегација у образовању постала *modus operandi* образовног система те да у оваквом систему језик постаје средство којим се правдају сегрегацијске праксе.

Питања етничитета и национализма су основни покретачи образовног система у којем групни идентитет, вредности и циљеви доминирају над индивидуалним идентитетом, вредностима и циљевима. Етничке групе и њихови језици се дефинишу у опозицији наспрам других заједница и језика а образовна сегрегација системом одвојених школа служи да ове разлике учини видљивијим.

²⁰³ Више података се може наћи у извештајима Савјета Европе од 2. јула 2008. године и 7. јула 2010. године “Compliance with obligations and commitments and implementation of the post-accession co-operation programme”. Између осталих препорука, Савет Европе је такође у извештају из јануара 2008. године навео да власти требају размотрити увођење новог заједничког плана и програма за цијелу БиХ који би био допуњен предметима специфичним за одређене културе.

7. Конститутивност народа = конститутивност језика = конститутивност национализама

Називи и статус трију језика су БиХ је убрзо након Дејтонског споразума постали лингвистичке, политичке и уставно-правне категорије које су кроз стандардизацијске процесе језичког планирања ишле у правцу што већег разликовања и удаљавања језичких норми уз паралелну хомогенизацију језичког израза на нивоу етничке заједнице. На сцену је ступио нациоцентрични модел језичке политике који је процесом симболизације у први план ставио симболичку функцију језика и у потпуности занемарио комуникативну функцију језика и наслеђе заједничког полицентричног, српскохрватског језика. Политичке интервенције и политичко деловање у језику у БиХ у крајем XX и почетком XXI века биле су усмерене на регулисање употребе језика у мултиетничкој политичкој заједници и подршку процесу рестандардизације стандардних језика (Глушица, 2011). За разлику од језичке политике у БиХ у периоду 1963-1992. година која се бавила употребом језичких варијаната национално нехомогеног стандардног српскохрватског језика, данашња језичка политика у БиХ у постконфликтном периоду бави се употребом етнички рестандардизованих варијетета који су стекли статус националних и званичних језика и уставних категорија.

Главна питање језичке политике у БиХ одредили су екстралингвистички фактори односно тежња за потпуним националним осамостаљењем на политичком, државно-територијалном и језичко-политичком плану. Питање имена језика, политичког статуса и положај језика као уставно-правне категорије одредили су и активности на језичкој политици у постдејтонском периоду. У овом процесу одлуке о конститутивности народа којима је прокламована конститутивност и једнакоправност трију народа на целој територији БиХ су утицале и на статус и положај трију језика. Непосредно пре одлуке о давању статуса једнакоправности и конститутивности трију народа, питање језика је у Федерацији БиХ постало предмет судских процеса пред Уставним судом ентитета Федерације БиХ. Наиме током 1997. и 1998. године, Уставни суд ФБиХ је донео

три пресуде²⁰⁴ којима је практично дозвољена једино употреба имена „босански језик“ уместо дотадашњег термина „бошњачки језик“ али је истовремено неуставном проглашена и употреба термина „жупан“ и „жупанија“ који су типични за лексику хрватског језика²⁰⁵ док је као једина законом и Уставом дозвољена прихваћена употреба термина „кантон“ и „предсједник“. Оваква одлука је донесена јер су општине и кантони са значајним хрватским становништвом користили хрватске термине „жупан“ и „жупанија“ за кантоне у Федерацији БиХ како би симболички означили да се ради о територијалним јединицама са хрватском већином, уз употребу термина за административну јединицу каква је у употреби и у Републици Хрватској. Одлуком о неуставности ових назива Уставни суд ФБиХ је не само постао актер језичке политике већ се прогласио и ауторитетом који се бави лингвистичким питањима каква је лексика једног језика²⁰⁶.

Значајна промена у динамици језичке политике у БиХ уследила је након одлука Уставног суда БиХ донесених током јула и августа 2000. године којима су предложене суштинске измене устава ентитета у БиХ и којом је потврђена конститутивност народа те прокламована формална једнакоправност трију народа на територији целе БиХ. Одлуком Суда, премда је БиХ територијално уређена као држава са два ентитета, оваква територијална подела не сме бити „уставна легитимација за етничку доминацију, националну хомогенизацију или право на одржавање ефеката етничког чишћења“²⁰⁷. Саме одредбе одлуке су тако гарантовале „заштиту виталних националних интереса“ трију народа и увела

²⁰⁴ Прва пресуда која је започела серију сличних одлука била је одлука у предмету У-12/97 о уставности употребе термина „бошњачки“ за назив језика у Уставу доминантно хрватског Посавског кантона/жупаније. Више у *Službenim novinama Federacije BiH*, broj 24, od 17. juna 1998. Следеће пресуде У-7/98 и У-24/98 су донеле идентичне одлуке о називу језика у Западнохерцеговачкој жупанији и Херцеговачко-босанској жупанији.

²⁰⁵ Одлука Уставног суда наводи да су: „službeni jezici Federacije BiH su "bosanski i hrvatski jezik". U članu 10. Ustava županije Posavske navedeno je da su službeni jezici županije "hrvatski" i "bošnjački". Prema tome, naziv jezika "bošnjački" u članu 10. Ustava županije Posavske nije u skladu s članom I. 6. (1) Ustava Federacije BiH koji se nalazi u službenoj upotrebi. Isto tako, odredba člana 30. Ustava županije Posavske nije u skladu s odredbama člana V. 3. i 8. Ustava Federacije BiH, prema kojoj svaki kanton ima "predsjednika", a ne "župana", kako je navedeno u osporenoj odredbi.“

²⁰⁶ Свих шест пресуда Уставног суда Федерације БиХ, с опсежним образложењима Суда, могу се наћи у раду Милана Шипке из 2001. године „Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija. У: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*, Sarajevo, 121-136.

²⁰⁷ Одлука Уставног суда БиХ, У 5/98 од 1. јула и 18. августа 2000. године, параграф 59. и параграф 61.

паритет у етничкој заступљености у политичким и државним телима . Одлука којом је потврђено да су Бошњаци, Срби и Хрвати конститутивни народи на територији целе БиХ односно да ова три народа „уживају једнакост као групе“²⁰⁸ била је резултат тежњи бошњачких политичара и дела међународне заједнице за јачањем овласти државе, остварењем грађанских права и права на масовнији повратак и спречавањем дискриминације. Иако је Одлука донесена 2000. године, она није спроведена све до марта 2002. године и постизања политичког споразума о спровођењу ове Одлуке²⁰⁹ па су одредбе одлука уграђене у уставе ентитета тек посебним налогом број 149/02 Високог представника у БиХ. Измене су тако наметнуте током априла 2002. године јер су институције оба ентитета показале неспремност да ове одлуке спроведу у дело.

Поред политичких импликација, одлука о конститутивности народа је директно утицала и на статус званичних језика у ентитетима у БиХ. Тако је члан I.6. Устава ФБиХ измењен амандманом XXIX и гласи: „Званични језици у Федерацији Босне и Херцеговине су: босански језик, хрватски језик и српски језик. Званична писма су латиница и ћирилица“²¹⁰ чиме је српски језик добио статус званичног језика у ФБиХ док је у Уставу Републике Српске амандманом LXXI²¹¹ Високи представник унео измене у члану 7. којом службени језици Републике Српске постају „језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа“ док службена писма постају ћирилица и латиница²¹². Уочљиво је да се у Уставу Р.Српске не помињу имена језика и да се и сама канцеларија

²⁰⁸ Одлука Уставног суда БиХ, У 5/98 од 18. августа 2000. године, параграф 59.

²⁰⁹ Споразум и његов и ефекти на заштиту виталних националних интереса је доступан на страници Мисије ОЕБС-а у БиХ на адреси http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2002032811520809ser.pdf (приступљено 15. јуна 2015. године)

²¹⁰ Службене новине ФБиХ 16/2, Сарајево, 28. травња 2002. године, број 604 (хрватска верзија) и број 608 (босанска верзија)

²¹¹ Одлука Високог представника о изменама и допунама Устава Републике Српске доступна је на адреси Канцеларије Високог представника www.ohr.int/decisions/statemattersdec/default.asp?content_id=7477

²¹² Измене Устава су објављене у „Службеном гласнику Републике Српске“ 21/2, Бања Лука, 25. априла 2002, број 6. У Републици Српској је пре ових промена, члан 7. Устава наводио да је у Републици Српској у употреби „језик ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо на начин одређен законом.“ За разлику од ФБиХ у којој су босански и хрватски били експлицитно наведени као службени језици до 2002. године, у Р. Српској се није користио назив „српски језик“ у Уставу из 1998. године али је употреба ћирилице и могућност употребе екавице имплицирала да се ради о српском језику.

Високог представника није хтела упустити у дебате о именима језика већ се језици овом наметнутом одлуком одређују као језици народа пошто се радило о политички сложеној одлуци²¹³ коју је требало донети у периоду када су политичке и интелектуалне елите у Р.Српској изнеле чврст став о неприхватљивости назива „босански језик“. Првобитни амандман који је усвојила Народна скупштина Републике Српске којим су језици у Р.Српској одређени као „српски, хрватски и бошњачки језик“ уз признато право на равноправну употребу ћириличног и латиничног писма, није био прихваћен од стране Канцеларије високог представника и накнадно је промењен у верзију коју је наметнуо Високи представник. Оваквом одлуком Канцеларије високог представника којом је *de facto* промењен не само назив друга два језика већ и назив српског језика у „језик српског народа“ нису били задовољни ни представници академских и политичких елита у Р.Српској видећи у њој жељу за затирањем синтагме српски језик и гушењем српског националног идентитета (Реметић, 2011:171).

Пре доношења одлука о конститутивности народа и измена у статусу службених језика, питањем имена босанског језика бавио се и Одбор за стандардизацију српског језика који је основан у децембру 1997. године²¹⁴. Одбор је својом Одлуком број 1. из фебруара 1998. године навео да једино одговарајуће име језика Бошњака може бити „бошњачки“ а не „босански“²¹⁵. Тиме је дата препорука да се у српском језичком стандарду користи термин „бошњачки“ као

²¹³ Иначе су готово све одлуке и укази Високог представника донесени коришћењем посебних овласти који Високом представнику омогућавају наметање законских решења у случајевима политичке блокаде или инертности БиХ и ентитетских власти. Пошто се ради о одлукама које су донесене наметањем, оне су често предмет спорења политичких елита и сматрају се наметнутим решењима за која локални политичари немају одговорност провођења.

²¹⁴ Одбор је требао да обезбеди подршку нормирању српског језика у оба изговора и израду језичких приручника, докумената и аката који би обезбедили промене у језичкој пракси. Оснивачи одбора су биле Српска академија наука и уметности, Црногорска академија наука и уметности, Академија наука и уметности Републике Српске, Матица српска, Институт за српски језик у Београду те универзитети у Београду, Приштини, Новом Саду, Крагујевцу, Нишу, Никшићу, Бањој Луци, Источном Сарајеву.

²¹⁵ „Кад је реч о називу трећег језика у Босни и Херцеговини, признатог и Дејтонским споразумом (признатог имплицитно, онде где је реч о доношењу тог споразума на четири језика, на *босанском* (Bosnian), хрватском (Croatian), енглеском (English) и српском (Serbian), у српском језичком стандарду, за именовање тог идиома, може се препоручити само атрибут *бошњачки* (*Bosniac*). Очигледно, назив језика неопходно је ускладити с именом новопризнатог народа (*Бошњаџи/Bosniacs*), јер нема разлога да у српском језику име тог народа и назив његовог језика буду у раскораку, који уноси забуну и изазива оправдану забринутост.“ (Одлука Одбора за стандардизацију, 1998). Пун текст ове одлуке доступан је на адреси http://www.rastko.rs/filologija/odbor/odluka001_c.html (приступљено 15. јуна 2015. године)

прихватљиви назив за језик Бошњака. Готово општи став у Р.Српској је да назив „босански језик“ не може бити у употреби јер се ради о језику бошњачког народа те је једино прихватљив као „бошњачки језик“²¹⁶. У политичком дискурсу Р.Српске постоји изражено негативан однос према концепту јачања државе БиХ²¹⁷ који термин „босански језик“ види као покушај мајоризације и креирања нове, босанске нације помоћу које би се остварила и идеја о функционалнијој односно унитарној државној структури БиХ²¹⁸. Овај став је често сублимиран у порукама

²¹⁶ Карактеристичан за лингвисте у Републици Српској је став професора Милоша Ковачевића који босански језик назива „лингвистичким псеудојезиком који прети да поништи критеријуме и српског националног и српског филолошког идентитета“. Интервју Милоша Ковачевића „Bosanski jezik što dalje od škola“, дневни лист Press RS, 05.02.2014.

²¹⁷ У изјави Милорада Додика од 16.08.2013 наведеној у дневном листу „Независне новине“, Додик наводи да не постоји консензус о босанском језику те да је инсистирање Бошњака на томе део тежњи за централизацијом БиХ. Неколико лингвиста из Републике Српске су предлагали и доношење посебног закона о српском језику и употреби српског језика и обавези његове употребе у јавној сфери којим би се заштитио и привилеговао српски језик у Р.Српској. Два примера симболично показују како питање имена језика у Босни и Херцеговини постаје једно од круцијалних политичких питања. Први пример је из августа 2013. године када је у једној поновних дискусија о имену језика, дошло до интересантне промене и интернет странице Уставног суда Р.Српске на којој су на кратко постављени и одмах након једног дана и сасвим нестали називи српски, босански и хрватски језик управо због академског и политичког противљења у Републици Српској у погледу употребе назива „босански“ за језик Бошњака. Већ 24. августа 2013. године су замењени називима „језик српског народа“, „језик бошњачког народа“, „језик хрватског народа“ и ова експресна промена имена језика је тумачена као чисто „техничка ствар“ односно „хакерски напад“ којим су на један дан постављени неуставни називи језика. Други пример у језичком театру апсурда је реакција бошњачког новинара Фатмира Алиспахића на спортског коментатора једне приватне телевизије у БиХ који је у преносима утакмица БиХ фудбалске репрезентације користио екавицу. „Ekavsko kreveljenje sa Face TV ne pripada nije jednom bosanskom narodu, ni jednom građaninu, a pogotovo ne pripada Bošnjacima za koje je ekavica jezik genocida. ...S jedne strane linije je Srebrenica, a s druge je ekavica. No, i da ne ulazimo u ove osjetljive detalje kolektivnog emotivnog naslijeđa, sasvim je dovoljno reći kako nigdje na svijetu nema da se mečevi reprezentacije jedne zemlje prenose na jeziku druge zemlje“. Језик је тако у политичком и медијском дискурсу у данашњој БиХ уместо као средство за комуникацију порука и садржаја, у ствари концептуализован као политичко средство уставних и политичких реформи државе које би угушиле Р.Српску или с друге стране као средство културног и физичког геноцида над Бошњацима.

²¹⁸ Српски и хрватски лингвисти су углавном уочили да се босански језик нормира на начин који би омогућио диференцијацију од српског и хрватског уз неке лексичке специфичности какве су повећање броја оријентализама и инсистирање на босанском језику као историјској категорији нормираној у доба Аустро-Угарске монархије. Неки од српских лингвиста (Сотировић, 2013:51) наводе да употреба термина босански језик има за циљ етнонационалну и лингвистичку хомогенизацију бошњачке нације у БиХ и ван ње уз истовремену хетерогенизацију бошњачке говорне заједнице наспрам сродних језика, српског и хрватског. Истовремено, председник Републике Српске Милорад Додик је у више наврата изнео свој став по којем се језик Бошњака може звати само бошњачким и да име језика треба носити име народа. Академски кругови у Републици Српској истичу улогу језика у тзв. „сценарију унитаризације БиХ“ (Сузић, 2001:45) по којем би као први корак унитаризације БиХ, Дејтонски споразум био обесмишљен и укинут што би водило укидању ентитета и кантона. Други корак би подразумевао бројчану и политичку надмоћ Бошњака који би босански језик прогласили државним језиком обавезним за све уз „укидање“ осталих језика након чега би били уведени заједнички наставни програми у школама уз паралелан процес „неоисламизације“ Срба и Хрвата у БиХ (Сузић, 2001:45).

политичких елита у Р.Српској о потреби „враћања изворном Дејтону“ и ставу „што више Српске, мање БиХ“ које често износе представници власти у Р.Српској. Хрватски лингвисти у Републици Хрватској су заузели сличан став о имену босанског језика у тексту „Hrvatski jezik“ из 2007. године у којем се језик Бошњака искључиво назива бошњачким²¹⁹. Однос хрватских лингвиста према лингвониму босански најбоље показује став Ивана Ловреновића који данашњи босански језик сматра „политичким симболом“ једне етничке заједнице и сматра да је он, као и друга два језика, својеврсна „значка идентитета“²²⁰.

С друге стране, наметнутим решењима нису били задовољни ни представници бошњачких елита који су употребу другачијег решења имена језика у Уставу у Републици Српској наспрам решења у Федерацију БиХ оштро критиковали сматрајући је дискриминаторском и привременом²²¹. Истовремено, назив босански за језик Бошњака, тумачен је међу представницима бошњачких елита као неоспорно право народа на именовање свог језика које искључиво

²¹⁹ „Slovenski, makedonski i bugarski standardni jezik izgrađeni su svaki na svojoj vlastitoj dijalekatnoj osnovici, a hrvatski, **bošnjački** i srpski standardni jezik, zapravo i crnogorski, imaju iz raznih razloga, odabranu prema posebnim vlastitim različitim razlozima i u razna doba, novoštokavsku dijalekatnu osnovicu s određenim povijesno-dijalektološkim razlikama kojih su sugovornici uglavnom svjesni... Kako standardni jezici Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba imaju, uz manje razlike i otklone, uglavnom zajedničku novoštokavsku dijalekatnu osnovicu, a to znači glasovlje, gramatički sustav i osnovni rječnik, među govornicima tih standardnih jezika moguć je visok stupanj uglavnom kvalitetnog sporazumijevanja (osobito uz odgovarajuće pripreme i sustavno učenje), ali treba naglasiti da mnoge elemente jednoga standardnog jezika redovito nije moguće upotrebljavati u drugome.“ („Hrvatski jezik“, HAZU, Zagreb, 2008)

²²⁰ Иван Ловреновић сматра да данашњи босански језик представља само језик Бошњака а да средњевековно име језика шире комуникације који се (по територијалној распрострањености) звао босанским нема везе са данашњим језиком који служи искључиво етничкој идентификацији Бошњака. Више у његовом есеју „Bosanski Hrvati. Eсеj о agoniji једне evropsko-orijentalne mikrokulture“, Durieux, Zagreb, 2002.

²²¹ Сенахид Халиловић, аутор прве граматике босанског језика, је одлуку Високог представника о уставним решењима питања језика у Р.Српској назвао дискриминишућим решењем: „U Federaciji BiH је јасно стање. U званичној употреби су bosanski, hrvatski i srpski. Takvo rješenje, nažalost, nije u RS-u. Na zahtjev oba Doma Parlamenta Federacije, i kao Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik izjasnili smo se o tom rješenju i rekli smo u zvaničnom tumačenju da rješenje u RS-u nije zadovoljavajuće i da otvara mogućnost zloupotrebe i proizvoljnog tumačenja. Naime, svuda u svijetu ustavi se баве reguliranjem upotrebe zvaničnog jezika. U Ustavu RS-a nije poimenično navedeno da su u upotrebi tri zvanična jezika naroda BiH, nego se išlo na vrlo neuobičajenu formulaciju koja ostavlja prostor za manipuliranje. Naprimjer, nema dvojbe kako će se читати jezik srpskog naroda - to је, u svakom slučaju, srpski. Isto tako, i za hrvatski. Ali, jezik bošnjačkog naroda Bošnjaci читaju kao bosanski, a Srbima је ostavljena mogućnost da to читaju kao bošnjački jezik. Radi se о perfidnoj političkoј smicalici. Očigledno је da nije bilo dovoljno volje kod onih koji су nametali takva rješenja da nametnu istovjetna rješenja. Dakle, ta formulacija ne udovoljava kriterije jer nisu nabrojani jezici nego narodi. Na takvo rješenje gledamo kao na prolazno стање stvari, na nešto što neće biti duga vijeka i da ce biti pomaka u tom smislu“. Интервју за магазин Saff, број 72, „Srbi skrojili Bošnjacima jezik u svojoj „državi““.

припада представницима тог народа. По овим ставовима, босански језик је историјски био језик свих народа у Босни и Херцеговини али су током историје Бошњаци једини остали верни језичкој (рекло би се и политичкој) традицији коју су остала два народа под спољним притисцима напустили²²².

С друге стране, у периоду пред доношење уставних промена, питањем имена језика бавила се и „Повеља о босанском језику“ која се појавила у марту 2002. године, потписана од стране шездесет бошњачких интелектуалаца, у организацији Вијећа Конгреса бошњачких интелектуалаца и Босанске заједнице културе „Препород“ којом се изражавала подршка називу босански језик као језику „Бошњака и свих оних“ који га прихватају као свој под тим називом. Повеља је била документ у којем су се износили социолингвистички и политички аргументи за употребу назива босански уместо бошњачки језик те је она поново, као и документи пре ње, наглашавала везу нације и језика и истицала историјски континуитет босанског језика као језика Бошњака кроз историју. Сам документ није био производ државних или академских тела, иако су међу потписницима били и лингвисти, која би се бавила питањима језика већ удружења које негује бошњачку националну културу и идентитет чиме су тврдње да босански језик није само језик Бошњака изгубиле на снази. У Повељи²²³ се наводило да се употребом назива босански језик не жели угрозити ничије право на сопствени језик нити се називом језика жели утицати на унитаризацију или унификацију Босне и Херцеговине док су истовремено потписници Повеље одбацили ставове српских и хрватских лингвиста о имену босанског језика сматрајући их својеврсним негирањем бошњачког националног идентитета. Неколико је кључних закључака изнесено у Повељи у важном политичком тренутку уставних

²²² Сенахид Халиловић сматра да су очувањем назива босански, Бошњаци показали своју „боснољубивост“ које су се други народи одрекли. „Bošnjaci su ostali vjerni višestoljetnom nazivu svog jezika, oni ga nisu htjeli preimenovati pod pritiskom sa strane i uzeli su za svoj jezik ime bosanski, kojim su ranije i bosanski pravoslavci i katolici imenovali svoj jezik i koji su, nažalost, napustili još u 19. stoljeću, a mi koji smo mu ostali vjerni nemamo se za takav bosnoљubivi čin nikome pravdati, nemamo šta elaborirati, ništa dokazivati. Prosto, trebamo slijediti imenovanje jezika onako kako je u Bosni uobičajeno, prema imenu zemlje, već stoljećima - bosanski. Drugi neka zovu svoj jezik kako oni hoće. Dakle, bosanski ili bošnjački jezik - to je pitanje Bošnjaka kako ce ga oni imenovati. Prevlađujući broj Bošnjaka zove svoj jezik bosanskim i tu više nema dvojbe“. Интервју за магазин Saff, број 72 „Srbi skrojili Bošnjacima jezik u svojoj „državi“.

²²³ Електронска верзија текста Повеље уз пропратни есеј је доступна на адреси http://vkbi.open.net.ba/Aktuelnosti/021114_files/PoveljaBJezik.htm (приступљено 20. децембра 2014. године)

промена у БиХ. Први се односио на име босанског језика као историјске категорије која је опстала захваљујући улози Бошњака као чувара значења синтагме босански језик (Maglajlić, 2002). Следећа претпоставка коју Повеља износи је да је средином 19. века назив босански (за језик који се говорио на тлу БиХ до тада) измењен увођењем националних номинација за језике код Срба и Хрвата. Ове промене су биле последица реформи Вука Караџића и хрватског илирског покрета чије је деловање довело до буђења језичке националне свести код Срба и Хрвата који су своје матерње језике сада означавали називима произишлим из имена народа док су Бошњаци именоване језика везали за назив земље (Maglajlić, 2002)²²⁴. Такође, Повеља критикује и језичку политику Аустро-Угарске у БиХ током периода анексије, имплицирајући да је савремени неуспех увођења лингвонима „босански“ као заједничког назива за језике сва три народа у БиХ директна последица језичке политике која је покушала унитаризацију преко језика²²⁵. У Повељи се прихвата став по којем се и данас ради о једном језику, који је у зависности од етничког порекла говорника различито именован²²⁶. Повеља је покушала да одговори и на тврдње српских и хрватских лингвиста о политичким тежњама Бошњака ка језичкој (територијалној и етничкој) хомогенизацији и мајоризацији над друга два народа. У белешкама уз Повељу се наводи да је босански језик сведен на четвртину територије БиХ због доминације хрватског²²⁷ и српског језика, нарочито у образовним системима, те да се не може

²²⁴ Маглајлић тако тврди да је: „vremenska razdijelnica koja je bosanske Srbe i bosanske Hrvate navela da za svoj maternji jezik usvoje narodnosni umjesto zemaljskog pridjeva, tj. srpski ili hrvatski umjesto bosanskog, uslijedila je od sredine XIX stoljeća, i to kod bosanskih Srba nešto ranije nego kod bosanskih Hrvata, primjereno ukupnom toku nacionalnog osvješćenja, koje je provođeno djelovanjem iz nacionalnih matica Dolazak austrougarske vlasti i bosanski Srbi i bosanski Hrvati dočekali su sa razvijenom sviješću da „anacionalni“ zemaljski pridjev („bosanski“) šteti njihovom konačnom narodnom buđenju u Bosni.“

²²⁵ У есеју који је пратио и тумачио Повељу, Муниб Маглајлић наводи историјске разлоге због којих Срби и Хрвати одбацују назив босански наводећи да је аустроугарска политика језичког босанства одбачена од стране Срба и Хрвата. „Pokušaj unitarizacije posredstvom naziva za jezik, tj. upotreba naziva bosanski jezik u političke svrhe ostavila je duboke tragove u kolektivnoj svijesti bosanskih Srba: njihova današnja reakcija na korišćenje ove sintagme kod Bošnjaka refleksno se povezuje sa unifikatorskim nastojanjima B. Kallaya“.

²²⁶ Текст Повеље наводи да: „bez obzira na slična ili različita mišljenja o zajedničkom i posebnom u standardnim jezicima nastalim na temelju srednjojužnoslovenskog dijasistema - a koji čini glavninu južnoslovenske jezičke zajednice, smatramo da je u svakom od narodnosnih tokova riječ o jeziku koji Srbi odvajkada nazivaju srpskim, Hrvati hrvatskim, a Bošnjaci bosanskim.“ („Povelja o bosanskom jeziku“, 2002)

²²⁷ У белешкама уз Повељу се нарочито говори о кроатизацији босанског језика као једном виду настављања „lingvističkim sredstvima, agresije koju je na Bosnu i Bošnjake izvršio susjed sa najbližeg zapada.“

говорити о било каквој језичкој унитаризацији и унификацији јер Бошњаци „не угрожавају ниједна права нити присвајају нешто што име не припада.“ („Повеља о босанском језику“, 2002).

Уставни амандмани и полемике око усвајања уставних промена које су на крају морале бити наметнуте од стране међународне заједнице су тако питања структуре државе, националног идентитета и колективних етничких права још једном пребацили и на терен језика као етнополитичког деноминатора. Иако су ови амандмани формално увели једнакост у употреби трију језика на територији целе БиХ, њихово провођење се показало као тежи задатак упркос томе што је Високи представник покушао да у случају Р.Српске употреби неутралнију одредницу за назив језика у Уставу.

Међутим постојање различитих готово супротних назива службених језика у два ентитета имало је последице на образовну језичку политику и свакодневну употребу језика. Преглед статуса и имена језика као наставних предмета на академским институцијама у БиХ најбоље показује разноликост језичких политика у односу на име језика у БиХ на нивоима ентитета и кантона односно њених конститутивних народа. Важност правилног етничко-конфесионалног идентификовања и именовања језика присутна је у свим институцијама друштва с тим да је улога високошколских установа као креатора језичких образовних политика путем образовања наставног кадра посебно важна. Програми, уџбеници и наставни садржаји на академским институцијама задуженим за образовање наставног кадра су конципирани са циљем да се развије свест о стандардном националном језику, његовој аутентичности и историцитету те да се кроз административну праксу на универзитетима потврди статус појединих језика. Називи три језика су на државним универзитетима заступљени на два начина: као један назив језика или пак као троимени назив језика. Тако је на пример на појединим високошколским установама на подручју ФБиХ као посебан смер и посебна катедра уведен троимени БХС (босански, хрватски, српски језик) језик, на другима је у употреби само босански језика док је у Р.Српској и хрватском Универзитету у Мостару остао српски језик односно хрватски језик као академски предмет.

Сви државни (условно се ради о државним универзитетима, јер су и они у надлежности ентитета и кантона) универзитети раде у правном оквиру који дефинишу Оквирни закон о високом образовању²²⁸, ентитетски Закон о високом образовању Републике Српске²²⁹ и низ кантоналних закона о високом образовању, кантоналних закона о универзитетима и документи као што су статути универзитета²³⁰ и Закона о високом образовању у Брчко дистрикту²³¹.

На универзитетима у Републици Српској (Универзитет у Бањој Луци и Универзитет у Источном Сарајеву) проучава се само српски језик на студијским програмима при Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци који има Студијски програм за српски језик и књижевност²³² а други јавни Универзитет у Републици Српској, Универзитет у Источном Сарајеву, такође проучава само српски језик на Катедри за српски језик Филозофског факултета²³³. Статут Универзитета у Источном Сарајеву наводи да је у службеној употреби Универзитета српски језик и ћирилично писмо док Универзитет у Бањој Луци уз српски језик и ћирилицу наводи и латиницу као писмо у равноправној употреби. Оба статута наводе и могућност употребе „бошњачког и хрватског језика“ уколико се ради о жељи и избору студената али не и могућност изучавања ова два језика²³⁴.

Свеучилиште у Мостару, односно Филозофски факултет изучава предмет „Хрватски језик и књижевност“ и предмет „Кроатистика“ као последипломски интердисциплинарни студијски програм²³⁵. Политички и академски кругови

²²⁸ Службени гласник БиХ, број 56/2007

²²⁹ Службени гласник Републике Српске, број 73/2010, 104/2011, 84/2012

²³⁰ Десет кантоналних закона су доступни на адреси

http://www.fmon.gov.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=159:zakoni-o-visokom-obrazovanju&catid=38:sektor-za-visoko-obrazovanje&Itemid=147 (приступљено 15. јуна 2015. године)

²³¹ Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ, број 30/09.

²³² Наставни план и програм доступан је на адреси

http://flf.unibl.rs/index.php?predmet_studijskiprogram&id_studijskiprogram=6 (приступљено 15. јуна 2015. године)

²³³ Наставни план и програм је доступан на адреси <http://www.ffuis.edu.ba/faculty/studyProgram/9/> (приступљено 15. јуна 2015. године)

²³⁴ О статусу језика других народа у БиХ симболично говоре и интернет странице универзитета и факултета које су по правилу доступне само на једном од три језика и на светским језицима.

²³⁵ Више информација о наставном плану и програму на страници

<http://www.ffmo.ba/stranice/studijske-grupe>. Трогодишњи студијски програм омогућава „zvanje

Хрвата у БиХ истичу да се ради о једином Универзитету са службеним хрватским језиком те да као такав представља суштински важну институцију за очување хрватског језика и хрватског идентитета у БиХ²³⁶.

Универзитет у Тузли односно његов Филозофски факултет има само Одсјек за босански језик и књижевност²³⁷ на којем се проучавају предмети искључиво везани за босански језик и књижевност. Поред предмета који се односе са босански језик и књижевност, не постоје садржаји који повезани са друга два језика, српским и хрватским. На катедрама за енглески, турски и немачки језик Универзитета у Тузли, постоји предмет „Савремени босански, хрватски, српски језик“ као посебан испит али је целокупна настава конципирана на уџбеницима босанског језика. Статут Универзитета наводи да се студенти не могу дискриминисати на основу употребе језика али истовремено не наводи могућност издавања дипломе на другим језицима у употреби у БиХ осим на енглеском језику. На Универзитету у Бихаћу, на Педагошком факултету такође постоји само Одсјек за босански језик и књижевност са обавезним предметима који искључиво обрађују босански језик као што су „Хисторија босанског језика“, „Методика наставе босанског језика“ и „БХ књижевност“, без помињања друга два језика у БиХ²³⁸. Донекле различити су примери Универзитета у Сарајеву чији Филозофски

prvostupnik hrvatskog jezika i književnosti – bakalaureat i kompetencije za rad u ustanovama za odgoj i obrazovanje djece i mladeži, za animatora u literarnim radionicama u osnovnoj školi, za rad u uredništvima novina, časopisa i drugdje u nakladništvu. Nakon preddiplomskog studija može se upisati diplomski studij koji traje dvije godine. Završetkom diplomskog studija student stječe zvanje magistar hrvatskog jezika i književnosti i osposobljen za posao profesora u osnovnim i srednjim školama, za uredničke poslove na radiju i televiziji, u znanstvenim i stručnim časopisima.“

²³⁶ Декан Економског факултета хрватског Свеучилишта у Мостару наводи да се „hrvatski narod se mora iznova i stalno boriti za ostvarivanje svojih prava koji su formalno ustavom određeni i zakonom zagarantirani kao konstitutivnom narodu u Bosni i Hercegovini. Sveučilište u Mostaru je jedna od posljednjih institucija hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini koja se uspjela odhrvati svim napadima međunarodne zajednice i bošnjačke politike. Sveučilište u Mostaru je jedino od 9 javnih sveučilišta-univerziteta u Bosni i Hercegovini s službenim hrvatskim jezikom. Nitko od nastavnika ili studenata nije doživio neugodnosti ili probleme ako se u nastavi, ispitima i drugim oblicima komunikacije služi i drugim standardima koji nisu standardi hrvatskog jezika, ali su obavezno svi službeni dokumenti i komunikacija na hrvatskom jeziku.“ „Položaj Hrvata u BiH u području obrazovanja“, веб страница Хрватског културног вјећа, <http://www.hkv.hr/izdvojeno/tribine/bih/3697-poloaj-hrvata-u-bih-u-podruju-obrazovanja.html> . (приступљено 15. јуна 2015. године).

²³⁷ Наставни план и програм доступни су на адреси <http://www.ff.untz.ba/planovi%20i%20programi.html> (приступљено 15. јуна 2015. године)

²³⁸ Наставни план и програм доступни су на адреси <http://pfb.ba/download/npp/2011-12/BJK-ak-2011-12.pdf> . (Приступљено 5. јуна 2015. године)

факултет има Одсјек за босански, хрватски и српски језик²³⁹ у оквиру које се поред студија језика проучавају и књижевности народа БиХ“. Поред „Боснистике“, „Кроатистике“ и „Србистике“ као посебних и одвојених области студенти сарајевског Универзитета проучавају и као посебне предмете бошњачку књижевност, хрватску књижевност и српску књижевност. Статут Универзитета наводи да су као службени језици Универзитета равноправни „језици народа Босне и Херцеговине у ћириличном и латиничном писму“ али је у стварности у употреби само босански језик латиничног писма, како у настави тако и у административне сврхе. Насупрот овом приступу, на Педагошком факултету Универзитета у Зеници, чији Статус експлицитно наводи да „Универзитет организира и изводи студије на службеним језицима конститутивних народа у БиХ“, постоји Одсјек за БХС језик и књижевност у чијем се плану и програму²⁴⁰ налази низ предмета и области које се баве правописом, граматиком, компаративном граматиком, синтаксом, историјом језика и методиком наставе језика (уз чини се намерно избегавање коришћења назива језика) и књижевношћу БиХ (поново се ради о генеричком називу у којем се избегава етничка квалификација). Суштински се, међутим, настава одвија на босанском језику и латиници и по уџбеницима који су писани босанским језиком. Високошколске установе школују наставнике само једног језика што се може закључити и по формулацијама диплома које у Републици Српској, Свеучилишту у Мостару и на Универзитетима у Бихаћу и Тузли по правилу садрже назив само једног језика уз изузетке као што су Универзитет у Сарајеву где након основних студија студент стиче титулу „бакалауреат босанског језика и књижевности народа БиХ“ а након другог циклуса диплому „мастера босанског (хрватског, српског) језика и

²³⁹ Програм и план рада овог Одсека су доступни на адреси http://www.ff.unsa.ba/dokumenti/npp20132014/NPP_2013_2014_BHS.pdf. (Приступљено 5. јуна 2015. године)

²⁴⁰ Наставни план и програм је доступан на интернет страници <http://ff.unze.ba/bosanski-hrvatski-srpski-jezik-i-knjizevnost/nastavni-plan-i-ciklus-studija/>. (Приступљено 5. јуна 2015. године). У образложењу студијског програма се наводе се разлози за покретање програма: „Пошто наша друштвена заједница улази у савремене европске токове живота и рада, пословања и друштвеног дјеловања, неопходно је чинити и значајне промјене у начину образовања нових кадрова флексибилнијим формама студија како за наставне позиве тако и друге видове друштвеног дјеловања – што значи да ће отварањем наведеног одсјека бити отворене могућности студирања и стичања звања професора босанског, хрватског, српског језика и књижевности, који ће моћи одговорити различитим захтевима и потребима друштва: да буду професори у основним и средњим школама, да могу радити стручне и одговорне послове у медијским и издавачким кућама, културним и педагошким институцијама, државним органима – да нјегују и развијају лјепоту писане и казане ријечи.“

књижевности народа БиХ“ и на Универзитету у Зеници где студент стиче титулу „професора Б/Х/С језика и књижевности“ иако се ради о програмима који се изводе на босанском језику и који првенствено проучавају босански језик. Питање назива босанског језика у настави на високошколским установама а тиме и питање наставног кадра није актуелно само у БиХ већ и у суседној Србији у којој босански језик има статус мањинског језика. Наставници босанског језика школују са на државном Универзитету у Новом Пазару и приватном Интернационалном Универзитету у Новом Пазару. Док је на државном Универзитету, босански језик део студијског програма „Српска књижевност и језик“²⁴¹ на приватном Интернационалном Универзитету постоји посебан „Смјер за српски/босански језик“ који даје „наобразбу из области оба стандардна језика“ уз смелу тврдњу да се синхронијски и дијахронијски „равноправно изучавају и босански и српски језик“ као и српска и бошњачка књижевност²⁴².

Поред тога, у ФБиХ већ годинама траје полемика о праву хрватског народа на телевизијски канал на матерњем, хрватском језику²⁴³. Питање националног телевизијског и радијског канала на хрватском језику је и политичко и језичко питање које служи националној и културолошкој идентификацији. Употреба хрватског језика у медијима је битан елемент језичке политике босанских Хрвата

²⁴¹ Студијски програм на државном Универзитету је проширен „sa dovoljno elemenata Bosanskog jezika i književnosti čime se studenti, koji završe ovaj studijski program, osposobljavaju za izvođenje nastave Bosanskog jezika u osnovnim školama, a to će biti navedeno i dodatku (supplement) diplomi.“ Више о програму и предметима на интернет страници <http://www.np.ac.rs/yu/stud-prog-filol/srp-knj-jez-oas>. (приступљено 5. јуна 2015. године)

²⁴² Интернационални Универзитет у Новом Пазару у наставном плану наводи и предмете којих иначе нема у програмима и катедрама босанског језика на универзитетима у БиХ какви су на пример „Санџачка дијалектологија“, „Увод у боснистику и стара бошњачка књижевност“ и „Бошњачко-санџачка књижевност“.

²⁴³ Представници Хрвата у БиХ тако тврде да је потребно успоставити трећи ТВ канала на хрватском језику јер ентитетска ТВ ФБиХ емитује програм на латиници и на босанском језику док телевизија Р.Српске РТРС програм готово искључиво емитује на српском језику и на ћирилици. Интересантно је да државна телевизија БХРТ покушава да емитује програм на сва три језика што доводи до ситуација у којима се на пример користи ћирилица и у емисијама и програмима у којима се употребљава хрватски језик па се тако ови примери у политичком дискурсу наводе као негативни примери употребе оног језика у медијима који није стандардни хрватски језик и који као такав представља нарушавање и скрнављење стандардног хрватског језика. Интересантно је језик у медијима у БиХ упоредити са односом редакција страних медија према језицима у БиХ који такође показује прихватање поделе на три језика па су тако редакције ВВС-ја и „Гласа Америке“ током 90-тих одвојиле програме у складу са језичким поделама у бившој СФРЈ. Иако је ВВС прекинуо са емитовањем програма на хрватском (2005. године) и српском језику (2011. године), „Глас Америке“ и данас емитује програме на српском (намењене за Србију и Црну Гору) и програм на босанском језику који се званично назива програмом на језицима народа БиХ.

из неколико разлога. Употребом стандардног хрватског језика у медијима, планери језика желе да обезбеде додатни језички ресурс који хрватском језику у БиХ омогућава додатну семиотичку изражајност, потом даље ширење стандардних норми језика и као најважнији, додатни утицај на чланове говорне заједнице. Језик у медијима утиче и на металингвистички дискурс о језику којим се јача језички пуризам и води се рачуна о правилној употреби језика уз повезивање употребе исправног језичког варијетета са националним и етничким идентитетом (у случају хрватског радило би се о пурификованој верзији стандардног хрватског језика у складу са пуристичком и рестриктивном језичком политиком у Републици Хрватској). Инсистирање на употреби хрватског језику у медијима такође има за циљ да се кроз примену језика у медијима повећа дистанца у односу на друга два језика, потврде језичке разлике, успостави веза између језика и оданости нацији и у исти мах стигматизује употреба „погрешног“ језика.

Одлука Уставног суда БиХ из 2002. године је почетно била заснована на Европској Повељи о регионалним и језицима мањина те се у образложењу одлуке Суда наводи да би највиши стандарди чланова 8. до 13. Из Европске повеље о регионалним и језицима мањина „требали служити као смјерница за споменута три језика“ док би нижи стандарди дефинисани у Повељи могли бити довољни за остале језике²⁴⁴. Овакво образложење у први мах изгледа нејасно јер је Европска Повеља као документ првенствено намењена заштити права и статуса језика као и говорника регионалних и мањинских језика а не језика конститутивних народа или оних језика који имају статус званичних језика. Уставни Суд међутим наводи да се у случају БиХ термин мањинске заједнице и термин мањински језик односи на колективну једнакост конститутивних народа на територији целе државе²⁴⁵ и позива се на допунски, пропратни извештај који

²⁴⁴ Уставни суд не дефинише који су то језици али имплицира да се ради о језицима мањинских народа односно оних који спадају у категорију „остали“.

²⁴⁵ „Разликовање између колективне једнакости као правног појма и мањинског положаја као чињенице је, такође, одражено и у појашњавајућем извештају Европске повеље за регионалне језике и језике мањина, која се примјењује у БиХ према Анексу I Устава БиХ. Иако члан 1. Повеље јасно разликује службене језике од језика мањина, појашњавајући извештај под дијелом "Основни концепти и приступи", истиче у ставу 18. да се термин "мањина" односи на ситуације у којима језиком говоре или лица која нису концентрисана на одређеном дијелу територије државе, или група лица која је, иако концентрисана на дијелу територије државе, бројно мања него

прати Повељу. Одлука Суда наводи да је у духу Међународне конвенције о уклањању свих облика расне дискриминације, Европске повеље за регионалне језике и језике мањина и Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, и у мултинационалним државама каква је БиХ, забрањена како културна асимилација тако и сегрегација као и да „територијални распоред не сме бити инструмент етничке сегрегације“, већ да мора тежити „очувању лингвистичког плурализма и мира у циљу доприношења интеграцији државе и друштва као таквих.“

Позивајући се на праксу језичке толеранције у кантонима швајцарске федерације, Уставни суд наводи да „као што је швајцарски Врховни суд извео из признања националних језика обавезу кантона да не потискују ове језичке групе“, уставни принцип колективне једнакости у БиХ обавезује ентитете „да не дискриминишу, у првом реду, оне конститутивне народе који су, у стварности, у мањинском положају у одговарајућем ентитету“. Тако је Европска Повеља о регионалним и језицима мањина у случају БиХ послужила формално као средство ка постизању језичког плурализма налик на онај у Швајцарској али су судије Уставног суда занемариле социолингвистичке специфичности језичке ситуације у БиХ у којој су три језика настала из једног полицентричног језика. Такође ова три језика су узајамно у потпуности разумљива те се о разликама може говорити само на симболичком нивоу. Одлуке Уставног суда су у супротности са језичком стварношћу у БиХ коју карактерише *језичка етноглосија* у којој су језици структурално међусобно веома слични али истовремено служе као симболичко средство етничке идентификације. Језичка етноглосија истовремено подразумева да један од три службена, формално равноправна језика у стварности има привилеговани положај на делу територије на којем његови говорници имају бројчану и политичку премоћ над остала два конститутивна народа. Језичка етноглосија подразумева имплицитну и експлицитну практичну неједнакост службених језика која се огледа у примени језика и писма у јавној сфери те дискриминацији говорника других језика на основу њихове декларисане језичке и етничке припадности. Позивање на језички плурализам у ситуацији у којој је

популација те области која говори већинским језиком државе.“ (Одлука Уставног Суда БиХ, У 5/98, од 1. јула 2000. године, параграф 58.)

језик законски одређен као ексклузивно право само конститутивних народа и као један од кључних градивних елемената конститутивности народа не доприноси укупној друштвеној интеграцији и помирењу већ пре води ка другачијим, суптилнијим облицима дискриминације и сегрегације²⁴⁶. Уместо јачања језичког плурализма, одлуке Уставног суда су језик учврстиле као средство етнонационалног идентификатора па тако „религија и језик представљају кључне димензије националних граница које деле Србе, Бошњаке и Хрвате“ (Kostić, 2007:343). Језици су тако постали *конститутивни елементи етничког идентитета и кључни индикатори припадности* етничким заједницама²⁴⁷. Овако дефинисани конститутивни народи и језици су као последицу имали и искључење свих оних грађана БиХ који не припадају већинским народима из свих процеса учествовања у вишим нивоима власти и оставили категорију „Осталих“ без права да учествује у изборима за Парламентарну Скупштину БиХ и Председништво БиХ²⁴⁸.

Паралелно са процесом измене устава и законских решења, језичку политику у БиХ карактерисало је и постојање двају различитих национално-језичких одређења. Док су Бошњаци изабрали асиметрично национално-језичко

²⁴⁶ Постојање три службена језика тако је довело до имплицитне дискриминације у настави језика у школама са честим и неоснованим захтевима родитеља да, под плаштом језичког плурализма и равноправности, наставу матерњег језика могу изводити само они наставници којима је он и етнички односно матерњи језик. Овакви захтеви били су и предметом петиција родитеља или бојкота наставе током 2012 и 2013. године у школама у Р.Српској када су родитељи бошњачке националности инсистирали на томе да предавачи босанског језика могу бити само Бошњаци. Слична ситуације десила се током 2012. године и у ФБиХ, у општини Жепче у којој су родитељи ученика хрватске националности инсистирали на наставницима матерњег и страног језика који су по националности Хрвати.

²⁴⁷ Метафорички се однос према језицима у БиХ најбоље види на саобраћајним знацима и ознакама насељених места. Све до 2005. године, ови натписи су били на једном, доминантном језику да би се након 2005. године почеле постављати двојезичне табле (односно табле са називима на два писма). Међутим, поред почетног уништавања оваквих ознака, оне су данас далеко присутније него пре, уз један суптилни принцип етничке идентификације којим је први назив насељеног места написан на језику етничке већине а следећи на језику других, бројчано мањинских народа. Тако и сама табла са именом насељеног места служи као нека врста симболичког, језичког идентификатора територијалне, етничке и верске припадности једног места или једне заједнице.

²⁴⁸ БиХ је преузела обавезу усклађивања изборног законодавства и омогућавања припадницима националних мањина да буду бирани у државне органе БиХ. И поред одлуке Венецијанске комисије из 2005. године и Споразума о стабилизацији и придруживању из 2008. године БиХ није ускладила уставне одредбе са правима националних мањина на учешће у изборима за више органе власти. Политичке елите конститутивних народа нису биле у стању да пронађу решење јер је ово питање постало средство даљег утврђивања позиција три конститутивна народа те адекватно решење није донесено до данас.

одређење узимајући етноним Бошњак за националну припадност и с друге стране лингвоним босански за национални језик, Срби и Хрвати у БиХ су инсистирали на поклапању одређења језика и нације односно прихватили су симетрично национално-језичко одређење (Тошовић, 2011:65).

Формално, након одлука Уставног суда и подршке коју им је дао Високи представник, језичка политика се променила у употреби трију језика у јавној сфери²⁴⁹ односно администрацији, судству и школству. Ипак, најдраматичније промене које су и данас предмет друштвених конфликта и дубоких подела тичале су се употребе језика у школама.

7.1. Језичка политика у образовном систему

Образовни системи у постконфликтним друштвима по својој функцији имају "два лица"²⁵⁰ која су од суштинске важности за развој и стабилност једне друштвене заједнице. У условима међуетничких тензија у постконфликтним друштвима, образовање може бити средство продубљивања или пролонгирања конфликта и бити активан фактор у промовисању подела и нетолеранције. У овом другом случају образовни систем хомогенизира етничке заједнице и уместо катализатора обнове друштва постаје дугорочна претња по стабилност и одрживост заједнице. Деструктивне образовне праксе и политике, уколико су у вези са социјалним и економским проблемима и креирањем осећаја угрожености културног или етничког идентитета групе или појединца, могу бити фактор који утиче на друштвену кохезију и безбедност једног друштва. Овакве образовне

²⁴⁹ Државна Парламентарна скупштина БиХ у Пословнику у раду донесеном 2006. године такође је дефинисала тројезичну језичку политику у свом раду. Наиме у члану 176. који се бави употребом језика се наводи да се записници састанака, извештаји комисије пишу на босанском, хрватском и српском језику, латиничним и ћириличним писмом. Исто правило важи и за законе, уставне амандмане, пословнике, закључке и резолуције. Право посланика у парламентарној скупштини је да у писаној форми да изјаву на којем језику жели примати скупштинске материјале. Интересантно је да током усмених дискусија и рада парламентарних тела не постоји „превођење“ на званичне језике јер је комуникација између посланика сасвим могућа на три званична језика иако се у исто време сви писани документи доносе и објављују у три језичке варијанте. Пословник Представничког Дома Парламентарне Скупштине БиХ на три званична језика доступан је на адреси www.parlament.ba. (приступљено 14. јуна 2015. године)

²⁵⁰ Често се говори о двострукој улози образовања -конструктивној и деструктивној. Поред традиционалног, друштвено конструктивног образовног система постоји и друго деструктивно лице образовног система које води ка поделама, конфликтима и нетолеранцији према различитостима. Више о лицима образовних система у књизи Kenneth, B., Saltarelli, D. (2000). „*The Two faces of Education in Ethnic Conflict: Toward a Peacebuilding Education for Children*.” Innocenti Research Center, United Nations Children Fund.

праксе у комбинацији са економским стањем, етничким тензијама, неефикасним системом администрације и колективним страховима о угрожености културног идентитета могу негативно утицати на стабилност, сигурност и етничку нетрпељивости у постконфликтним друштвима. С друге стране, конструктивне образовне праксе и политике могу бити фактор стабилности и грађења мира.

У првим годинама након Дејтона у БиХ је превладавала подела образовних система базирана на етничком идентитету кроз систем који под изговором чувања етничке припадности и конститутивности народа директно подстиче одвојено образовање и користи предмете језика и историје као кључне елементе етничке диференцијације.

Право на образовање је као једно од основних људских права формално наведено је у Уставу БиХ (Анексу 4, члану II.3.I) и уставима ентитета али без дефинисања детаљнијег правног оквира и надлежности над образованим системом. Нејасне и уопштене одредбе у области образовања довеле су до тога да највећи део практичних надлежности у образовању и припадне ентитетима односно кантонима. Поред ових уставних одредби, право на образовање је гарантовано и међународним документима²⁵¹ који су набројани или укључени у сам Дејтонски мировни споразум док сам Устав БиХ укључује и Европску Повељу о заштити људских права и основних слобода која има приоритет над свим осталим легислативним актима у држави. Повеља о заштити људских права и слобода и члан 2. Протокола 1. обавезују државу да поштује права родитеља на образовање и подучавање на начин који је у складу са њиховим религијским и филозофским убеђењима. Повеља о заштити економских, социјалних и културних права такође обавезује државу да у образовном систему омогући, поштује и прати право на недискриминативно образовање по формули 4 А²⁵² која треба да обезбеди доступност (образовни систем мора бити доступан свим грађанима) , приступачност (образовни систем мора бити недискриминаторски), прихватљивост (садржаји и планови требају бити прихватљиви родитељима и

²⁵¹ Тако су наведени следећи документи: Међународна Повеља о економским, социјалним и културним правима (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) и Конвенција о правима детета (Convention on the Rights of the Child).

²⁵² У оригиналу Availability, Accessibility, Acceptability, Adaptability.

ученицима) и прилагодљивост (образовни систем мора бити у стању се прилагоди новим и различитим потребама ученика) образовног система његовим корисницима. Ова четири елемента били су и након 2002. године основе процеса реформе образовног система којом је међународна заједница желела уклонити дискриминаторске праксе и повећати учешће родитеља у процесу образовања.

Насупрот правном и законском оквиру образовног система у који су уграђене међународне норме и стандарди људских права, нашла се асиметрична структура образовних система у БиХ. Образовни систем у Босни и Херцеговини је веома децентрализован и фрагментиран и по својој структури одсликава структуру територијалне и етничке поделе саме државе. Поред државног нивоа власти постоје и нижи нивои власти који се састоје од два ентитета (Федерација БиХ и Република Српска) те Дистрикт Брчко који је под специфичном међународном супервизијом. Федерација БиХ је састављена од 10 кантона од којих сваки има своје законе и министарства (укључујући и образовање)²⁵³.

Систем управљања у образовању у БиХ укључује како управљање организацијом образовног процеса са законодавног, финансијског и административног аспекта тако и управљање квалитетом наставе, садржајем, постигнућима и стандардима. На државном нивоу питања образовања су обухваћена надлежностима Министарства за цивилне послове БиХ односно његовим Сектором за образовање, науку, културу и спорт који постоји у овом министарству²⁵⁴. Члан 15. Закона о министарствима у БиХ, даје Министарству цивилних послова ограничене и делимичне компетенције над образовним системом на пољу „дефинисања основних принципа, координације активности и

²⁵³ Статистички подаци о образовном систему у БиХ за период школске године 2012/2013 и 2013/2014. година су доступни на адресама <http://bhas.ba/saopstenja/2013/saopstenje%202013.-konacni%20podaci%20bos.pdf> и http://bhas.ba/saopstenja/2014/Obrazovanje_prethodni%20podaci_2014.pdf (приступљено 14. јуна 2015. године)

²⁵⁴ Сектор за образовање је формиран 2004. године, у оквиру државног Министарства цивилних послова Босне и Херцеговине за пословима и задацима као што су припремање и извршавање прописа, координације послова и задатака који су у надлежности Босне и Херцеговине, усклађивање планова ентитетских тела и дефинисање стратегије у међународној сарадњи у области образовања, припреми међународних споразума из области образовања и испуњавању међународних обавеза из области образовања. Више информација на интернет адреси http://mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/nadleznosti/?id=1997 (приступљено 14. јуна 2015. године)

усклађивања планова ентитетских власти и дефинисања стратегије на међународном нивоу“. Ово министарство и поред низа функција и улога које су му придодате има веома ограничену функцију у систему образовања те се његова улога своди на координацију нижих административних тела као и формално правни надзор над спровођењем тзв. "кровног" закона односно Оквирног закона о основном и средњем образовању у БиХ који представља једини документ на државном нивоу којим се дају опште смернице уређења образовног сектора у БиХ. Међутим због често супротстављених ставова ентитетских органа власти те супротних ставова о улози државе у образовном систему, Министарство нема јасне институционалне канале комуникације нити формиране комисије или радне групе те се тешко налазе решења и за наизглед једноставна питања попут признавања диплома или давања дозвола за рад високошколских установа²⁵⁵. Иако је правно и формално министар цивилних послова БиХ задужен за питања образовања на државном нивоу и за испуњавање међународних обавеза, министарство и његови упосленици немају „довољно компетенција у области образовања нити довољно овлашћења“ за спровођење закона (ОЕБС, 2005:5)

Стварна примена законских решења је у надлежности ентитетских министарстава односно кантона у ФБиХ док су питања квалитета и стандарда од 2009. године пребачена на Агенцију за предшколско, основно и средње образовање која је настала спајањем ентитетских Агенција за стандарде и оцјењивање у образовању. Агенција је у процесу дефинисања стандарда ученичких постигнућа и организације евалуације резултата. Такође је задужена за даљи развој тзв. Заједничких језгара наставних планова и програма у предшколском, основном и средњем образовању. На нивоу ентитета Федерално министарство образовања и науке и Министарство просвјете и културе Републике Српске су министарства са највише практичног утицаја на образовни процес док су у Дистрикту Брчко надлежности за област образовања додељена Одјељењу за образовање Владе Брчког.

²⁵⁵ Реформа високог образовања није била предмет значајније интервенције међународне заједнице те данас високо образовање представља један од најпроблематичнијих делова образовног систем у БиХ са нејасним системом акредитације установа, великим бројем одељења високошколских установа отворених широм земље те нејасним начином финансирања и рангирања високошколских установа.

Улога Министарства образовања у ФБиХ је углавном координациона и веома мало моћи је на нивоу Федерације док кантони односно жупаније у Федерацији имају стварну надлежност над питањима образовања како по питању доношења закона и финансирања тако и надзора јер су и просвјетни заводи на нивоу кантона тако да су често у уској вези са министарствима и не може се говорити о њима као независним телима²⁵⁶. Њихова улога се углавном састоји у дефинисању НПП-а и праћењу примјене истог те стручном надзору и обуци наставника. У Републици Српској образовање је централизовано постојањем Министарства просвете и културе и Републичког просвјетног завода који је надлежан за питања предшколског, основног и средњег образовања. Најмањи систем образовања има Дистрикт Брчко који обухвата Одјељење за образовање Владе Дистрикта Брчко који укључује и Педагошки Савјет.

Координација између свих ових министарстава је практично непостојећа уколико изузмемо постојање Конференције министара образовања²⁵⁷ која представља лабаво радно тијело које под окриљем Канцеларије високог представника (ОХР) односно Специјалног представника ЕУ (EUSR) и ОЕБС-а окупља ентитетске министре образовања. Колико је ова Конференција ефикасна, говори и податак да се током 2014. године уопште није састала док су 2013. године одржана само два састанка.

Недостатак јасних надлежности државе у Дејтонском мировном споразуму које би дефинисао и одредио улогу државних институција у изградњи образовног система је иницијално довео до ситуације у којој првих 6 година након Дејтона није било значајнијег утицаја међународне заједнице на реформу образовања за разлику од неких других сфера живота попут реформе полиције, избора,

²⁵⁶ Устав ФБиХ (став III.4 (b)) даје кантонима надлежности над „образовном политиком, укључујући утврђивање образовне политике, доношење прописа о образовању и осигурање образовања“. У ставу V.1.2.2 широка овлашћења се дају и општинама којима „сваки кантон може делегирати своје надлежности везане за образовање“ те да је дужан то учинити према општинама чије већинско становништво представља бројчану мањину у кантону као цјелини. Ово је директно довело до тога да се у ФБиХ успоставе бошњачки и хрватски образовни микросистеми у оквиру кантоналних образовних система.

²⁵⁷ Координациону улогу има Министарска конференција о образовању, која укључује тринаест министара образовања и шефа одељења за образовање у дистрикту Брчко. Све одлуке се доносе консензусом с тим што не постоје механизми праћења и контролисања спровођења одлука те Министарство цивилних послова Босне и Херцеговине нема никаквих механизма да одлуке суштински спроведе у дело.

монетарне политике, повратка расељених и слободе кретања. Све до 2002. године реформа образовања састојала се од низа неповезаних пројеката међународне заједнице без јасног мандата и улоге међународних институција у БиХ. После 2002. године ОХР (Канцеларија Високог представника) и Мисија ОЕБС-а у БиХ добијају јаснији мандат у реформи образовања те започињу активности на реформи образовног система. Реформа образовног система захтевала је дуготрајан рад и дугорочне исходе за које међународна заједница у првим годинама одржавања мира није била заинтересована па је и сам приступ образовном систему био хаотичан, без јасног мандата, сарадње између кључних фактора и без осетне промене и конкретних резултата на терену.²⁵⁸ Уз системске слабости и неспремност локалних власти да предузму било какве значајне реформе, недостатак јасне одговорности државних и ентитетских институција у мору надлежних тела, снажан етнополитички партијски утицај и утицај верских заједница те изостанак координације у самој међународној заједници, образовни систем је у периоду од 1996. до 2002. године био погодан терен за даље етничке поделе и институционализацију националних идеја и политика кроз формални образовни систем²⁵⁹.

Језичка политика у образовном систему у Босни и Херцеговини окарактерисана је „језичким искључивањем упркос чињеници да готово сва дјеца говоре истим језиком са неким мањим, непресушним варијацијама.“ (Council of Europe, 1999). Иако се ради о феномену који није јединствен само за процес постконфликтне транзиције Босне и Херцеговине, политички утицај који чини да „лингвистичке баријере постају вештачки креиране и појачане кроз сегрегацију у

²⁵⁸ Више о раним покушајима реформи образовних система у БиХ у Perry, V.(2003). *Reading, Writing and Reconciliation: Educational Reform in Bosnia and Herzegovina*“, European centre for minority issues (ECMI).

²⁵⁹ Међу проблемима образовног система у БиХ су и они административне и финансијске природе као што су недостатак јасних и квалитетних политика образовања, недостатак јасних и систематских програма за професионално усавршавање наставника и чланова школске управе, непостојање мобилности студената и наставног особља, непостојање оквирних стандарда и исхода који би били примењиви на све ученике, мањак тачних информација и база података о образовном систему, низак ниво учешћа ученика и родитеља у образовном процесу и изражена политизација у селекцији кадрова уз недостатак везе између потреба економије и образовног сектора.

образовном систему“ има мало везе са лингвистичком стварношћу у којој постоји потпуна комуникативна разумљивост између говорника три језика²⁶⁰.

Када говоримо о матерњем језику, можемо приметити да готово нема примера земље чија је тренутна језичка ситуација слична комплексној ситуацији у БиХ у којој у Уставом дефинисана три службена језика која су међусобно сасвим разумљива. Чињеница је да европски стандарди лингвистичке инклузивности као што су "Заједнички европски референтни оквир за језике" или "Водич за креирање језичких образовних политика у Европи" исказују потребу за иновацијама у наставним плановима и програмима који треба да олакшају упознавање ученика и (где је то могуће) родитеља са предностима вишејезичног образовања. Нажалост, постојање три језика се у БиХ школству чешће посматра као проблем него као ресурс у настави. Учење страних језика такође није предмет консензуса у БиХ јер док се у Р.Српској и већини кантона у ФБиХ први страни језик уводи у трећем разреду деветогодишњег образовања а други страни језик у шестом разреду у кантонима са већинским хрватским становништвом ситуација је другачија. Наставни план и програм на хрватском језику у БиХ је у уској вези са НПП Р. Хрватске тако да се страни језици уводе раније односно у другом и петом разреду основне школе. Наравно да оваква политика доводи до проблема у мобилности ученика и евентуалног преласка из кантона у кантон и ентитета у ентитет²⁶¹.

Мониторинг извјештај Савјета Европе из 2008. године наводи да је "нарочито важно увести елементе вишејезичне наставе као дела НПП-а тако да ученици из различитих етничких група могу учити неке предмете у три званична језика које разумију сви становници БиХ." Сличан тон има и извјештај Специјалног изасланика УН-а за права у образовању из 2008. године који наводи да постојање различитих наставних програма омогућава дискриминацију у

²⁶⁰ О језичкој политици у образовном систему делом говори и извештај „*Образовање у Босни и Херцеговини: Управљање, финансирање и руковођење*“, Извјештај Вијећа Европе за Свјетску банку, Strasbourg, 1999.

²⁶¹ На дискусији о новом НПП у ФБиХ, одржаној 6. децембра 2011. у Зеници, јавиле су се идеје и предлози о потреби увођења првог страног језика већ у првом разреду основне школе. Предложено је и увођење два страна језика у свим разредима четвороразредних средњих школа. С друге стране, експериментални НПП у Р.Српској из 2009 године подразумева увођење страног језика у трећем разреду основног образовања.

образовном сектору и сегрегацију међу ученицима (Munoz, 2008:19). Уколико се узму у обзир тренутне политичке и друштвене околности стварање заједничког наставног плана и програма би било немогуће остварити. У Босни и Херцеговини наставни план је у периоду од 1990. - 1992. године постепено национализован садржајима везаним за три етничке групе да би се у периоду од 1992. до 1995. године раздвојио у три наставна плана и програма која су у периоду после 1995. године постала и формално три одвојена национална наставна плана и програма, фокусирана на језицима, култури и историји своје етничке групе.

У Републици Српској и кантонима у Херцеговини и средишњој Босни са доминантним или знатним хрватским становништвом језичке политике теже учвршћивању веза са "државама матицама" док у исто вријеме језичке политике код бошњачких лингвиста теже диференцијацији сопственог стандарда па се чак и у уџбеницима босанског језика наводи да се од ученика очекује да "брине о своме језику" и "зна свој језик" (Halilović, 1996). Тако у БиХ сада имамо три стандарда "набијена емоцијама у употреби у јавном домену" (Busch и Schick, 2007) док су се као основна средства наметања језичких стандарда појавили медији и школски систем. Употреба исправног језика постала је једнака етничкој лојалности и док су се школе у Р.Српској и хрватским кантонима у великој мјери након рата наслањале на програме и материјале из Србије и Хрватске, бошњачки лингвисти су уложили знатан напор на корацима ка стандардизацији босанског језика и његовом разликовању од друга два језика, по сваку цијену, па чак и употребом архаизама и инсистирању на особеном вокабулару језика (знатном броју оријентализама и турцизама као специфичности босанског језика). Основни проблем језика у образовном систему постала је умјесто комуникације, симболизација језика (Busch и Schick, 2007).

7.2. Језичка политика у Дистрикту Брчко - узор или изузетак?

Наспрам језичких политика у ентитетима Републици Српској и Федерацији БиХ (и кантонима у ФБиХ) налази се један другачији приступ језичкој политици који је развијен на делу територије БиХ чији је политички и правни статус другачији од остатка државе. Дејтонским споразумом сукобљене стране нису

успеле решити статус стратешки важне територије града Брчког у североисточној БиХ који је због осетљивости овог питања решен увођењем међународне супервизије за подручје Брчког и међународне арбитраже која је територију општине Брчко прогласила специфичним кондоминијумом, односно територијом која је истовремено и део ФБиХ и Р.Српске. Одлуком Међународног арбитражног суда за подручје Брчког, 5. марта 1999. године установљен је Дистрикт Брчко као посебна територијална целина у БиХ, нека врста трећег ентитета под директном управом међународне заједнице у БиХ, односно међународног супервизора за Брчко.

Као и у остатку земље, након рата у дистрикту Брчко постојала су три образовна система те је једна од првих одлука међународног супервизора била да интегрише и усклади системе образовања. Међународни супервизор је тако на себе преузео да ће интегрисати систем образовања и ускладити наставне планове и програме те омогућити уклањање градива које не помаже изградњи демократског и вишенационалног друштва у Дистрикту. У сврху изградње сасвим новог правног оквира у Дистрикту, међународна заједница је формирала посебну Комисију за ревизију закона која је између осталог ревидирала и законска решења у области образовања. Комисија за Ревизију закона у Дистрикту Брчко формирана је 1999. године у намери да се реформише целокупан законски оквир и предложи потребне измене како би се створио јединствени правни оквир за Брчко. Комисија је у периоду од две године израдила предлоге преко 40 закона укључујући и Закон о образовању у основним и средњим школама Дистрикта Брчко²⁶². Закон је за разлику од остатка државе представљао интегрисану платформу регулисања основног и средњег образовања. Закон је унео неколико битних новина у односу на тадашњи законски оквир у остатку БиХ па је тако у члану 9. Закона о образовању дистрикта Брчко наведено да су босански, хрватски и српски језик, као и латинично и ћирилично писмо, равноправни у употреби у настави и ваннаставним активностима у образовним и средњим школама у Дистрикту. У односу на питање матерњег језика, Закон наводи и два битна

²⁶² Закон је доступан на адреси

<http://www.skupstinabd.ba/zakoni/157/h/Zakon%20o%20obrazovanju%20u%20osnovnim%20i%20srednjim%20skolama%20BD%20BiH%20H.pdf> (приступљено 15. јуна 2015. године)

правила коришћења језика у школама, прво по којем ученик има слободу изражавања на свом матерњем језику и друго, по којем документи школе морају бити на језику и писму које захтева ученик или родитељ. Извештај Мисије ОЕБС-а²⁶³ у БиХ о реформи образовног система у Брчком позитивно је оценио решење језичког питања у школама наводећи да се захтеви за три различита, матерња језика могу испоштовати у оквиру једног система без потпуног одвајања ученика те да наставни кадар различите етничке припадности може омогућити интегрисано и квалитетно образовање уз поштовање језичких разлика.

Измене закона и увођење вишенационалног инклузивног образовања нису прошли без проблема (укључујући бојкот и демонстрације ученика средњих школа током 2000. године) па је и усвајање Закона о основном образовању и средњем образовању у Дистрикту било суочено са бојкотом представника српског народа у Скупштини Дистрикта који су се противили првенствено одредбама које се односе на наставу језика и уклањање етничких и верских симбола из школа. На крају је закон наметнут у јулу 2001. године од стране супервизора за Брчко као и нови наставни план и програм а у истом периоду је формирано и практично својеврсно локално „министарство“ образовања односно Одјељење/Одјел за образовање Дистрикта Брчко²⁶⁴.

Значај који имају законска решења која се односе на језик и образовање виде се и у тексту допуна и измена Статута Дистрикта које је донео међународни супервизор за Брчко у фебруару 2007. године у којем је наведено да закони из области језика и културе морају укључити и „афирмативне гласове“ челних

²⁶³ Извештај Мисије ОЕБС-а у БиХ „Искуства стечена кроз реформу образовања у Брчком“ из октобра 2007. Године доступан је на адреси http://oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2007112009175873ser.pdf (приступљено 13. јуна 2015 године).

²⁶⁴ Дистрикт Брчко је специфично и по томе што енглески језик има посебан, готово званичан статус службеног језика у локалном законодавству и администрацији. Приликом доношења одлуке Канцеларије Високог представника (ОHR) о првом Статуту Дистрикта, наведено је да се Статут објављује на „енглеском језику као и на званичним језицима Босне и Херцеговине“. У тексту се наводи да у „случају неусклађености а) верзија на енглеском језику је мјеродавна за све намјене за вријеме трајања супервизије у Дистрикту, б) верзија на званичним језицима Босне и Херцеговине је мјеродавна за све намјене након завршетка супервизије“. Доступно на интернет адреси http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so/default.asp?content_id=39047 (приступљено 14. јуна 2015. године)

представника власти у Дистрикту²⁶⁵, што захтева консензус међу трима етничким групама пре било каквих измена законске регулативе која се бави питањима језика. Оваква одлука међународног супервизора била је и последица политичке кризе и сукоба који су пратили уставне промене ентитетских устава током 2002. године међу којима је питање језика било једно од најизраженијих и најприсутнијих у политичком дискурсу. Међународни Супервизор за Брчко је увођењем „афирмативних гласова“ хтео да спречи ситуације налик на оне у остатку државе када је језичко питање постало прворазредно политичко питање.

Закон о образовању односно његов члан 13. дефинише да су босански, хрватски и српски језик те ћирилично и латинично писмо равноправни у употреби у *настави и ваннаставним активностима* у основним и средњим школама. Родитељима је дато право да на почетку школовања могу да изаберу језик и писмо на којем ученик започиње основно образовање. У каснијем периоду је уведена и обавеза по којој су наставници дужни у наставном процесу у свим предметима користити ријечи и изразе из сва три језика. Тако је званичан назив предмета историја *Хисторија/Историја/Повијест* те се овај назив користи у свим документима и плановима.

Током 2000/2001. године започет је рад на НПП који је требао да омогући што већу интеграцију ученика и да у исто вријеме и испуни право на националну групу предмета. Овај модификовани НПП из 2001. године је за основу узео сва три национална НПП али је у исто вријеме успео да садржај саме националне групе предмета усклади у далеко већој мјери него што је то био случај у остатку земље. И сама национална група предмета се у Дистрикту разликовала од остатка земље те је укључивала:

1. Српски, хрватски и босански језик на свим нивоима образовања (ученици су у обавези да 50% времена у похађању језика проводе заједно а

²⁶⁵ У тексту одлуке супервизора о изменама Статута наводи се да ће „о нацртима закона из области образовања, религије, језика и културе, прије него што их градоначелник упути Скупштини, гласаће чланови Владе Дистрикта (како су дефинисани чланом 45(1) Статута Дистрикта онако како је измијењен овим налогом) на заказаној сједници Владе, а одобриће га најмање проста већина чланова Владе, укључујући и афирмативне гласове свих сљедећих особа: градоначелника, замјеника градоначелника и шефова одјељења за стручне и административне послове, образовање, привредни развој, просторно планирање и имовинско-правне послове и расељена лица, избјеглице и стамбена питања.“

50% са ученицима исте националности)

2. Природа и друштво од првог до четвртог разреда основне школе (предмет се похађа 90% часова заједно)

3. Историја на свим нивоима образовања (као и у случају језика ученици 50% времена проводе заједно а 50% времена са ученицима исте националности)

4. Музичка култура на свим нивоима образовања (ученици предмет похађају 90% времена заједно) иако у остатку земље овај предмет није дио националне групе предмета.

5. Национална група предмета у Брчком није укључила географију по чему се разликује од остатка земље.

Када говоримо о настави језика и осталих предмета националне групе, у основним школама ученици у прва четири разреда похађају наставу заједно и у обавези су да науче и користе оба писма у првом полугодишту другог разреда (што није увек доследна пракса у остатку државе). Писмо се предаје у исто време, и на једној табли се пишу и уче слова оба писма истовремено а када ученици савладају оба писма она се користе наизменично за све предмете без обзира на састав одељења.

Употреба језика није дефинисана само наставним планом и програмом већ и начином коришћења језика у учионици односно у вербалној комуникацији на часу. Посебан Кодекс понашања наставника, који сваки наставник потписује и прихвата, дефинише да би наставник у комуникацији на часу требало да користи сва три језика. Наставницима је дозвољено да користе свој матерњи језик али морају да појасне појмове и дају одговоре ученицима и на језицима других народа. Што се тиче НПП, прва тријада је заједничка свим ученицима док се друго писмо уводи у трећем разреду иако учитељи све до трећег разреда пишу на оба писма а сама табла на којој се пише је подељена у два дела за два писма. НПП за матерњи језик подстиче једнакост, толеранцију и поштовање за друге и већ у седмом разреду се очекује да ученици користе босански, српски и хрватски језик у свим текстовима, стиловима и изразима. Између осталог као један од исхода који је специфичан за НПП Дистрикта Брчко наводи се и развијање језичке толеранције према језичким специфичностима језичких идиома који нису

матерњи ученику. У делу плана који се бави историјом језика једнака пажња дата је развоју сва три језика.

Посебан аспект примене језика означила је и уџбеничка политика у Дистрикту која је подразумевала употребу уџбеника из целе БиХ, на сва три језика, при чему наставници у самом наставном процесу користе уџбенике различитих издавача и на различитим језицима²⁶⁶.

Пример дистрикта Брчко је остао изузетак у образовном систему у БиХ како због недостатка политичког капацитета да се овакав модел примени у остатку државе тако и због неколико специфичних фактора који су у случају Брчког омогућили посебан модел образовања. Први фактор је чињеница да се ради о малој и компактној територијалној јединици чији је правни статус другачији од остатка државе. Следећи фактор је положај дистрикта као интерног протектората којим је посебан међународни супервизор²⁶⁷ практично управљао у периоду од скоро 8 година током којих није било избора што је омогућило политичку стабилност. У оваквим околностима образовање и право на језик није могло бити искоришћено у сврхе политике и симболичког грађења идентитета јер је Брчко била територија под директном управом супервизора²⁶⁸ који је директно утицао на политички живот, постављање локалних званичника и структуру локалне власти. Закључак који се намеће је да је овакав модел реформе образовања и решења питања језика било могуће спровести само у контролисаним политичким и друштвеним условима који су у суштини недемократски и сличнији протекторату него изборној демократији. Међународна управа у Брчком је распустила послератне етничке и подељене скупштине општина и уместо одржавања избора током 2000. године креирала мултиетничку Скупштину Дистрикта директно селекујући чланове Скупштине као и градоначелника и

²⁶⁶ Дистрикт Брчко нема Закон о уџбеницима иако су Смернице за израду Закона израђене али још увек нису прихваћене од стране свих политичких представника у Влади Дистрикта.

²⁶⁷ Брчко је имало полузванични статус америчког протектората у којем су у највећем броју случајева позицију супервизора вршиле америчке дипломате које су дистриктом управљале на другачији начин него што је то међународна заједница радила у остатку земље.

²⁶⁸ Становници дистрикта Брчко су тек 2009. године добили право на избор ентитетског држављанства. Све до тада су били само држављани Босне и Херцеговине. Тиме су практично били искључени као циљна група деловања етнополитичких дискурса који су доминирали у остатку БиХ.

друге представнике законодавне, извршне и судске власти који су по законима требали бити изабрани на изборима. У Дистрикту Брчко су тако прво креиране институције а тек потом одржани избори за разлику од остатака БиХ у којима су први послератни избори за већ постојеће институције одржани већ 1996. године, цементирајући етничку поделу државе. Сама институција посебног Супервизора за Брчко омогућила је широка овлаштења међународним представницима на тој функцији и у пракси је Супервизор имао апсолутну контролу над свим јавним политикама у Дистрикту²⁶⁹.

Поред тога, Дистрикт Брчко је за опремање школа, административне и материјалне трошкове реформе образовања добио знатно већа средства него други делови државе а сам процес реформе образовног система је водило једно административно тело са јасним и дефинисаним политикама за разлику од остатка државе у којој је приступ реформи образовног система био без координације и без јасне стратегије. У исти мах, језичка политика којом су се требале задовољити захтеви сва три народа довела је и до нових језичких ситуација које су опет решене на специфичан начин попут питања писама на којима су штампани документи локалне администрације²⁷⁰ и рачуни јавних установа²⁷¹.

Уколико приступ настави језика у Дистрикту Брчко упоредимо са НПП-а у кантонима и Р.Српској лако се да уочити његова предност са аспекта плурилингвалног приступа у настави језика. Наиме док план и програм на

²⁶⁹ Службеници на позицији супервизора за дистрикт Брчко су по правилу били америчке дипломате које је именовао Стејт департамент и који су на располагању имали широка политичка овлаштења и знатну финансијску подршку донатора. Положај супервизора је био налик аутократи чија су овлаштења била неупитна те су законска решења на свим пољима, укључујући језик и образовне политике, донесена без консултација са политичким странкама или самим грађанима Дистрикта.

²⁷⁰ Тако на веб страници Владе Дистрикта Брчко (<http://www.bdcentral.net/index.php/hr>) постоје три језичке верзије али се и сви материјали и обрасци објављују на сва три језика и оба писма на свим верзијама веб странице уз нешто веће присуство латиничног писма. Грађани на захтевима и обрасцима могу да нагласе на којем писму траже жељени документ.

²⁷¹ Комунално предузеће у Брчком је након негативних реакција и бојкота Хрвата и Бошњака на рачуне који су у фебруару 2012. године одштампани ћиричним писмом, одлучило да путем упитника испита грађане на којем писму желе да добијају рачуне. Детаљније на страници <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:371433-Brcko-Na-racunima-zasmetala---cirilica> (приступљено 15. јуна 2015. године).

Иако су оба писма равноправна у Дистрикту, ћирилица је готово увек изједначена са српским језиком а латиница са босанским или хрватским па су грађани тражећи верзију на одређеном писму у ствари тражили верзију на једном од три језика.

хрватском језику (у употреби у кантонима са хрватским становништвом) истиче потребу разликовања између матерњег (хрватског језика) и других језика у БиХ те подстиче ученика на очување језика као националног обиљежја, у плану и програму Дистрикта овакве искључивости нема те се истиче потреба за неговањем духа једнакости и толеранције. У НПП-а на хрватском језику се само помињу остали језици у БиХ поново у призми потребе за уочавањем разлика између званичних језика уз развијање свијести о потреби очувања сопственог језичког идентитета. Уочљиво је да НПП на хрватском језику у основним школама инсистира на језичком пуризму и очувању „чистоте“ хрватског језика упозоравајући на претерану употребу туђица и позајмљеница. У целокупном НПП за матерњи (хрватски) језик постоје само три наставне јединице које су посвећене осталим језицима док је ћириличном писму (иако једном од два званична) дата несразмерно мала пажња.

НПП Р.Српске као језик наставе наводи само српски језик као језик наставе те је у својој суштини усмерен на проучавање само српског језика док се остали језици у БиХ помињу тек у 9. разреду и то поново у односу на српски језик. Тако се проучава историјски развој и географска дистрибуција српског језика али се не даје никакав историјски преглед или осврт на остала два званична језика у БиХ. Иако је у периоду од рата до 1998. године званични и једини језик у Р.Српској био српски екавског изговора, након 1998. године ијекавица се враћа у употребу те је данас у школама у употреби српски језик ијекавског и екавског изговора. Након уставних реформи статус званичних језика добили су и хрватски и босански језик али њихова улога у образовном систему није јасно одређена.

У Оквирном НПП у ФБиХ, који је одштампан на сва три званична језика, предмет матерњи језик се наводи као „босански, српски и хрватски језик“ и премда постоји одређена избалансираност у писцима и дјелима која се проучавају, није јасно како наставници требају избалансирати употребу сва три језика те да ли имају потребне квалификације за овако комплексан задатак. За разлику од Дистрикта Брчко постојање сва три језика у имену предмета не значи и подједнаку пажњу настави сва три језика и упитно је колико је у пракси ријеч о интегрисаном приступу у настави језика. Дјелимично одступање од Оквирног

НПП у ФБиХ показује НПП Кантона Сарајево који експлицитно наводи да наставници морају користити и ријечи из сва три језика и постоји тежња да се настава не ограничи на један језик иако је сам НПП писан само на босанском језику. Такође, овај НПП инсистира на учењу ћирилице од трећег разреда али и инсистира на њеном потпуном познавању током друге тријаде основног образовања.

У БиХ се често говори о томе да је модел образовања у Дистрикту Брчко модел који се може применити и на остатак државе те да је приступ у настави језика који се користи у Брчком могућ и у остатку државе. Не спорећи предност овог система у односу на потпуно одвојене системе у остатку државе, ипак треба истаћи неке од специфичних фактора који су били типични за друштвене и политичке околности успостављања Дистрикта Брчко. У Брчком су, за разлику од остатака државе, структуре институције власти постављене под нешто флексибилнијим условима за разлику од остатка државе у којој је етничка подела стриктно проведена и то на начин да су прво организовани избори а тек потом формиране институције док су у остатку БиХ избори организовани после формирања институција у којима је пре, током и после рата већ владала етничка и политичка подела. Дистрикт Брчко је, за разлику од остатка државе која је била под неком врстом „меког протектората“ међународне заједнице која је очајнички покушавала да од етнополитичких елита створи партнере у економским и друштвеним реформама, био под „тврдим протекторатом“ који је подразумевао широке овласти у рукама једног међународног супервизора. Чињеница да су Дистрикт и његове институције формиране касније од остатка државе, утицала је и на свесну одлуку међународне заједнице да одбаци и избегне све негативне аспекте Дејтонског споразума и да се далеко више укључи у процес именовања и бирања представника власти. Дистрикт Брчко је геополитички добио статус треће територијалне јединице коју не контролишу РС и ФБиХ тако да су етнонационални интереси и политике из ових ентитета имали мање плодно тле у Брчком. Сви ови фактори су утицали повољно и на економски развој али и на питања образовања, укључујући питање језика у образовању, медијима и јавној сфери. Многи од њих нису постојали у остатку државе и управо је то основни разлог другачијег приступа језику него у остатку државе.

7.3. Образовна језичка политика у односу на мањине у БиХ - да ли су „Остали“ изостали?

Премда је концепт језичких права чврсто уземљен у међународном праву, не постоји јасна сагласност да су језичка права, права заједница пре него појединаца. У језичкој и образовној политици у БиХ поред привилегована три конститутивна народа, језичка политика се бави и категоријом мањинских народа или „Осталих“ на које се европски концепт заштите језичких мањинских права у БиХ једино може и целисходно применити²⁷². Мањинама називамо²⁷³ „популационе групе етничких, религијских и језичких особина које су различите од остатка становништва, и које су у недоминантном положају, бројчано мање од остатка становништва уз присуство жеље да очувају свој посебан идентитет“ (Henrard, 2001, 41-61).

У модерној теорији о мањинским језичким правима (Kymlicka, 1995) разликујемо два типа мањинских група и одговарајућих језичких права која их карактеришу: прва су националне мањине које су историјски повезане са територијом на којој се налазе и које имају формално признат статус мањине а друга су етничке мањинске заједнице досељеника, расељених лица или имиграната. Kymlicka на основу ове поделе и на основу положаја и типа мањина дели и све државе на „мултинационалне“ и „полиетничке“²⁷⁴ и додаје да су готово све модерне државе спој ова два државна модела.

БиХ је у погледу политике према мањинским заједницама наставила политику толеранције и широких критеријума у признавању националних мањина која је постојала у социјалистичкој Југославији па тако законски оквир²⁷⁵ у БиХ

²⁷² У БиХ се тако може говорити о две категорије грађана, првој коју чине припадници конститутивних, већинских етнонационалних скупина (Бошњаци, Срби и Хрвати) и другој коју чине они који нису декларисани као припадници конститутивних народа, или су припадници мањинских заједница или неизјашњених грађана а који се воде под ознаком „Остали“.

²⁷³ Дефиниција је преузета из Henrard, K. (2001) „The interrelationship between individual human rights, minority rights and the right to self-determination and its importance for the adequate protection of linguistic minorities.“ *Global Review of Ethnopolitics*, 1(1), 41–61.

²⁷⁴ У оригиналу их назива „multiethnic“ односно „polyethnic“

²⁷⁵ У Закону се наводи да ће БиХ штитити положај, равноправност и права 17 националних мањина, које живе у Босни и Херцеговини (БиХ): Албанаца, Црногораца, Чеха, Италијана, Јевреја, Мађара, Македонаца, Нијемаца, Пољака, Рома, Румуна, Руса, Русина, Словака, Словенаца, Турака и Украјинаца. Закон представља кључни докуменат за националне мањине у БиХ, јер им даје право

препознаје 17 националних мањина које су званично признате и чија су права гарантована Законом о заштити права припадника националних мањина из 2003. године.

Закон о заштити националних мањина је заснован на Оквирној конвенцији о заштити припадника националних мањина и њиме се формално дефинише појам националних мањина као дела становништва БиХ „који не припада ни једном од три конститутивна народа“ а које чине људи истог порекла, исте традиције, обичаја, веровања, језика, културе и духовности и блиске или сродне историје и других обележја.

Дејтонски устав БиХ такође делимично обрађује права мањинских заједница чланом 2. у којем се под називом „Људска права и фундаменталне слободе“ говори о заштити људских права, недискриминацији, праву на повратак те механизмима осигурања највиших нивоа признавања људских слобода и права. Слично је и у ентитетским уставима па устав ФБиХ гарантује чланом 2. да ће ФБиХ осигурати заштиту мањина и угрожених особа у складу са међународно признатим правима. Устав Републике Српске чланом 5. гарантује заштиту етничких група и мањина а чланом 10. гарантује се равноправност грађана без обзира на расу, пол и језик, националну припадност, вероисповест и социјално порекло.

Правни оквир Босне и Херцеговине признаје и штити права припадника националних мањина којима се омогућује да употребљавају свој језик слободно и без ометања, у приватној и јавној сфери, усмено и писмено. У оквиру овог права признаје се право припаднику националне мањине да употреби своје име и презиме на језику мањине и да тражи јавну употребу имена на језику националне мањине. Допунама Закона о заштити мањина из 2005. године уведено је и право на образовање на матерњем језику односно право да „припадници националне

на заштиту њихових културних, верских, образовних, друштвених, економских и политичких слобода, потреба и идентитета. Националном мањином Закон дефинише да је национална мањина „dio stanovništva – državljana BiH koji ne pripadaju ni jednm od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je ljudi istog ili sličnog etničkog porijekla, iste ili slične tradicije, običaja, vjerovanja, jezika, kulture i duhovnosti i bliske ili srodne povijesti i drugih obilježja.“ Текст закона је доступан на адреси <http://bhric.ba/dokumenti/BHS%20%20Zakon%20o%20manjinama.pdf> (приступљено 15. јуна 2015. године)

мањине могу учити језик, књижевност, историју и културу на језику мањине којој припадају“ док су образовне власти у БиХ добиле обавезу да у школама у којима ученици припадници националних мањина чине једну трећину ученика мора бити осигурана додатна настава из језика, књижевности, историје и културе мањине којој припадају уз захтев родитеља. Законом је прописано да ће надлежне образовне власти осигурати финансијска средства за обуку и оспособљавање наставника који ће изводити наставу на језику мањина те обезбедити штампање уџбеника на мањинским језицима.

Током 2004. године Закон о заштити права националних мањина усвојен је и у Републици Српској а 2008. године усвојен и Закон о заштити права припадника националних мањина у ФБиХ²⁷⁶. Босна и Херцеговина је овим законима између осталог преузела обавезу да се на нивоу кантона, ентитета али и општина и градова обезбеди поштовање мањинских права, укључујући и право на језик као и буџетска средства за развој организација и већа националних мањина. Сваком припаднику националне мањине у Бих и ентитетски Закони²⁷⁷ потврђују право на употребу и учење језика мањине²⁷⁸.

²⁷⁶ Кантонални закон усвојен је и у кантону Сарајево 2010. године и он експлицитно наводи право припадника мањина на право на употребу језика у јавној и приватној сфери те обавезу кантоналних власти да обезбеди преводиоце за мањинске језике у кантоналној администрацији и управи уколико то захтевају припадници мањина.

²⁷⁷ Закон о заштити прва припадника националних мањина ФБиХ тако у делу који се бави употребом језика наводи „Члан 8. Федерација признаје и štiti право svakom pripadniku nacionalne manjine da se koristi svojim jezikom slobodno i bez ometanja, privatno i javno, usmeno i pismeno. Pravo iz stava 1. ovog člana podrazumijeva i pravo pripadnika nacionalne manjine da upotrijebi svoje ime i prezime na jeziku manjine i da zahtijeva da kao takvo bude u javnoj upotrebi. Члан 9. У градовима, опћинама и мјесним заједницама у којима припадници националне мањине чине већину становништва органи власти обавезни су осигурати употребу језика мањине између тих припадника и органа власти, да натписи институција буду исписани и на језику мањине, те да локални називи, називи улица и других топографских ознака намјенjenih јавности буду исписани и истакнути и на језику националне мањине која то заhtijeva“.

Устав Републике Српске наводи да су обавезе органа власти у Републици Српској да „поштују и штите, чувају и развијају етнички, културни, језички и верски идентитет“ сваког припадника националне мањине у Републици Српској док чланом 8. Република Српска штити право сваком припаднику националне мањине коришћење свог језика у приватној и јавној употреби а члан 9. слично као и у ФБиХ штити право на употребу језика у администрацији и на јавним ознакама и знаковима.

²⁷⁸ Последњи законски акт који се бави питањима језика мањина је Правилник о двојезичном остваривању васпитно-образовног рада и рада на језицима националних мањина који је Министарство просвјете и културе Републике Српске усвојило 28. новембра 2013. године. Чланом 7. Правилника је одређено да се двојезични предшколски програм, који на увид добија и Савез националних мањина Р.Српске, реализује на специфичан начин „ако се за то определијели најмање 50% родитеља“ те да се „двојезични предшколски програм остварује у групи коју воде два васпитача истовремено, један за дјецу конститутивних народа у Републици, а други за дјецу

Иако је законски оквир усклађен са европским стандардима и омогућава широка права на употребу језика, у стварности је примена ових права знатно ограниченија и практично нејасно спроведена. Институције и органи БиХ нису значајније уложили напоре да омогуће проучавање мањинских језика на систематичан и организован начин тако да се мањински језици проучавају у неколико школа и општина без јасне системске подршке образовних институција. Поред непостојања квалификованог наставног кадра који би предавао на језицима националних мањина посебан проблем представља недостатак уџбеника за учење језика националних мањина и непостојање садржаја о националним мањинама у наставним плановима програмима који су у тренутној употреби. Једини документ који покушава да приступи питању образовања националних мањина на системски и стратешки начин је још увек радна верзија „Стратегије образовања националних мањина у БиХ и ентитетима“. Радна верзија стратегије образовања националних мањина у БиХ је дефинисала четири стратешка приоритета у образовању националних мањина на матерњем језику и у оквиру њих одговарајуће циљева за сваки приоритет. Први стратешки приоритет укључује јачање капацитета уполеника који су задужени за образовање националних мањина у институцијама државе и ентитета као што су Министарство за цивилне послове, педагошки заводи и већа националних мањина. Други приоритет у образовању мањина обухвата анализу, израду и доношење подзаконских аката који би дефинисали модалитете неговања интеркултурних вредности језика, културе и традиције националних мањина. Следећи приоритет је успостављање механизма комуникације и заједничких активности између већа и удружења националних мањина и образовних институција у БиХ док последњи стратешки приоритет подразумева увођење елемената културе и традиције националних мањина у редовне наставне садржаје којима би се омогућило промовисање интеркултуралности, језика и традиције националних мањина у школама у БиХ и код ученика који припадају конститутивним народима. Овај четврти циљ подразумева да се у срединама у којима за то постоје услови обезбеди учење језика мањине, пружи обука наставном кадру за организовање наставних

припадника националних мањина, тако да се дјечи у групи један васпитач обраћа на једном, а други васпитач на другом језику.“ Примера овакве билингвалне наставе у пракси нема.

активности интеркултуралног садржаја те да се системски приступи општем промовисању интеркултуралних вредности у образовном систему.

Босна и Херцеговина је потписала Европску повељу о регионалним и језицима мањина 7. септембра 2005. године али је званично ратификовала тек 21. септембра 2010. године. До данас је поднесен један извештај Савету Европе, 12. јула 2012. године за период јануар - децембар 2011. док се наредни извештај очекује почетком 2015. године. Извештај показује да сем делимичног и неравномерног напретка у односу на укључивање ромске популације у редовни образовни процес, није било значајнијег напретка у унапређењу самог процеса образовања мањина на матерњем језику и наставе мањинских језика. Савет Европе је у јулу 2013. Године, након усвајања Извештаја који је БиХ поднела, дао неколико препорука које се односе на примену Европске повеље о регионалним и језицима мањина. Министарски комитет Савета Европе је тако препоручио БиХ да предузме одговарајуће мере које ће подстаћи примену Повеље о регионалним и мањинским језицима, обезбеди одговарајуће облике и начине наставе језика мањина у сарадњи са говорницима тих језика, успостави јасну шему финансирања активности и институција које се баве мањинским језицима и културом, обезбеди да јавни емитери имају програме на мањинским језицима те да омогући употребу назива за места на језицима мањина које у њима живе²⁷⁹. Препоруке наглашавају да се у погледу наставе језика мањина требају предузети флексибилне и иновативне мере које би наставу на језицима мањина унапредиле као што су на пример: ангажовање истих наставника у више школа, организовање билингвалне наставе, успостављање образовних центара за наставнике језика мањина при једној или неколико високошколских установа у земљи те употреба интернета за промоцију језика мањина у медијима²⁸⁰.

²⁷⁹ Препоруке су објављене 10. јула 2013. године у документу „Recommendation CM/RecChL(2013)6 of the Committee of Ministers on the application of the ECRLM by Bosnia and Herzegovina”.

²⁸⁰ Извештај такође наводи специфичан случај јеврејског и ладино језика као језика који су пред изумирањем у БиХ те истиче да је нејасно како ће БиХ применити Повељу у случају ова два језика.

У стварности је врло мало учињено на увођењу наставе мањинских језика (укључујући и ромски језик²⁸¹) као и на укључивању садржаја о националним мањинама у наставне планове и програме. У примени одредаба које се тичу наставе на мањинским језицима уочљива је разлика између ФБиХ и Р.Српске. Док се у ФБиХ већа пажња посвећује образовању Рома и инклузији Рома у наставни процес у Р.Српској је, поред образовања Рома, већа пажња дата настави на језицима осталих мањинских група, нарочито бројних у северозападној Р.Српској.

Положајем мањина у образовном систему и промоцијом мањинских култура и заједница у БиХ бавила се и Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини. Мисија ОЕБС-а почела је, у складу са општом улогом коју је имала у реформи образовања, да ради и на питањима образовања националних мањина, током 2004. године, када су уз подршку ОЕБС-а сва министарства образовања у БиХ потписала Акциони план о образовним потребама Рома и припадника других националних мањина у БиХ. Потом је Мисија ОЕБС-а, уз подршку Високог комесара ОЕБС-а за националне мањине, почела да ради на прикупљању наставног материјала о националним мањинама у БиХ и изради Приручника о националним мањинама у БиХ²⁸² као и на обуци наставног особља у његовој примени у настави. Приручник је завршен током 2010. године и у сарадњи са министарствима образовања достављен школама у БиХ уз посебан Методички приручник за наставнике²⁸³.

²⁸¹ Један од позитивних помака у настави ромског језика је и издавање „Ромско-босанског рјечника“ Хедине Тахировић-Сијерчић у ФБИХ, 2010. године.

²⁸² Приручник за ученике је доступан на интернет адреси http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011022814353189ser.pdf (приступљено 15. јуна 2015. године)

²⁸³ „Методичко-дидактички приручник садржи десет примјера организовања наставног часа или радионице. Ти методи наведени су на примјеру неке од националних мањина, али нипошто не значи да се везују само за ту националну мањину. Методички примјери, исказани на некој националној мањини, могу да се користе и када је у питању било која друга национална мањина. Дакле, примјер је свеобухватан, и уз додатну креативност наставника/модератора може да се искористи на материјалу сваке представљене националне мањине. Наведени приједлози отварају велики простор креативног учења, интерактивност, мултиперспективност погледа, развијања аналитичког и критичког мишљења и става, као и других видова савремене наставе. Они укључују понуђене материјале о историји, језику, култури, фолклору, националној кухињи и свему осталом чиме су представљене националне мањине у нашој земљи“ („Упознајмо се - Методички приручник за националне мањине у БиХ“, Мисија ОЕБС-а, 2010: 3). Методички Приручник за наставнике је доступан на адреси http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011022814353189eng.pdf (приступљено 15. јуна 2015. године).

Осим ова два приручника који, поред статуса, историје и традиције мањина на тлу БиХ, садрже и елементе за учење колоквијалне форме језика мањина и језичких специфичности попут писма, не постоје други уџбеници или приручници који би нудили материјале и теме из области језика националних мањина а који би били примењиви и у редовној настави са ученицима већинских народа.

Министарства образовања су углавном доносила *ad hoc* решења за организацију наставе мањинских језика без јасног плана и у зависности од степена организованости саме мањинске заједнице. Тако је министарство просвете Републике Српске омогућило наставу италијанског језика у Прњавору²⁸⁴, украјинског језика у Трнопољу и словеначког језика у Бањој Луци. Проблеми у организацији ове наставе углавном су се односили на мали број заинтересованих ученика, недостатак уџбеника и наставника те проблем усавршавања наставног кадра. Став Министарства просвете и културе Републике Српске при увођењу наставе на језицима мањина углавном је ишао у сусрет захтевима школа, ученика и родитеља па је рецимо приликом увођења украјинског језика у Трнопољу почетком 2011, Министарство просвете Републике Српске омогућило изучавање језика мањина са два часа седмично односно 72 часа годишње²⁸⁵.

За све облике наставе језика мањина карактеристично је да се организују у сарадњи са удружењима националних мањина те да је у неким случајевима настава отворена и за ученике средњих школа и одрасле полазнике²⁸⁶. С друге стране положај немачког језика је нешто другачији јер се он проучава у великом броју основних и средњих школа као други страни језик тако да се у његовом случају у образовном систему не ради о језику мањинског народа већ страном језику чији је статус и положај далеко повољнији. Међутим наставни план за

²⁸⁴ Према извештају о примени Европске повеље о регионалним и језицима мањина који је БиХ упутила Савету Европе, италијански језик се у основној школи у насељу Шибовска у општини Прњавор учи без прекида од 1968. године. Украјински језик се учи у школи „Десанка Максимовић“ у Лакташима, у сарадњи са културном асоцијацијом украјинске мањине у Р.Српској и амбасадом Украјине у БиХ. Украјински језик се такође учи и у основној школи у Прњавору те подручним школама у Хрваћанима, Поточанима, Лишњи и Трнопољу.

²⁸⁵ У допису Министарства просвете Републике Српске од 4. фебруара 2011. године упућеном школи у Трнопољу, Министарство наводи да ће се језици народа „проучавати и користити у школи у највећој могућој мери“ поткрепљујући одлуку обавезама из чланова Закона о заштити националних мањина и Оквирне конвенције о заштити права националних мањина.

²⁸⁶ Настава словеначког језика тако се у Р.Српској одвија у организацији Удружења Словенаца Републике Српске „Триглав“ док додатну обуку наставника и полазника наставе мањинских језика подржава и Министарство образовања и спорта Р.Словеније, Филозофски факултет у Љубљани и Светски словеначки конгрес.

немачки језик као и уџбеници су намењени настави немачког као страног језика тако да је у њима мало садржаја о култури, локалном историјату и традицији немачке мањине у БиХ.

Неке од асоцијација, националних већа и организација које окупљају мањине у Р.Српској су организовале наставу мањинских језика и ван школских установа. Чешки језик се подучава за све заинтересоване у виду курса на Филолошком факултету Универзитета у Бања Луци од 2006. године у сарадњи са удружењем „Чешка бесједа“ и амбасадом Р.Чешке. Слично је и са мађарским језиком који се изучава у организацији удружења „Magyar Szó“ у Бања Луци уз помоћ амбасаде Р.Мађарске. Пољски и македонски језик такође се уче у организацији мањинских удружења док је словеначки језик пример најорганизованијег облика учења мањинског језика ван образовног система. Од 1998. године часове словеначког језика у организацији Удружења Словенаца у Републици Српској у Бања Луци, Приједору и Добоју финансира Министарство образовања и спорта Републике Словеније. Програм рада доноси словеначко министарство а наставу изводи наставник словеначког језика који је образовање стекао у Словенији. Током 2011 и 2012. године око 60 полазника ове школе похађало је наставу која је у сарадњи са Министарством просвјете и културе Републике Српске организована у просторијама основне школе „Иво Андрић“ у Бања Луци.

Учење италијанског језика у насељу Штивор, у општини Прњавор, се организује два пута седмично кроз наставу италијанског језика као изборног језика. Поред подршке учењу језика, Република Италија је свим становницима насеља дала право на италијанско држављанство те право на финансијску и материјалну помоћ. Становници Штивора²⁸⁷ су потомци досељеника из регије Трентино у Италији и иако су старији чланови заједнице углавном говорници трентинског дијалекта, у наставном процесу се учи стандардни, књижевни италијански језик. Знатна подршка коју је ова заједница добила од стране матице и италијанске амбасаде у БиХ као и успешан рад удружења имали су позитивних ефеката на очување језика и културе али је истовремено утицали и на економске

²⁸⁷ Штивор је редак пример насеља мањинске заједнице у БиХ које има двојезичну таблу имена насеља и на српском и на италијанском језику. Символички, овај детаљ потврђује да се пре ради о изузетку него о правилу.

миграције према матици тако да већина становника овог насеља ради у Републици Италији²⁸⁸.

Статус најбројније мањине у БиХ, Рома, и поред бројчане и територијалне заступљености, у погледу наставе језика је најнеповољнији због непостојања стандардног језика и недостатка уџбеника на ромском језику и квалификованих наставника. Посебан проблем је тзв. тиха асимилација ромске деце која се због социоекономских разлога изјашњавају као припадници конститутивних народа²⁸⁹ као и још увек недовољна инклузија ромских ученика и родитеља у образовне процесе²⁹⁰. Настава на ромском језику не постоји и учињени су скромни кораци ка раду на систематизацији ромског језика и покушајима да се прикупе подаци о ученицима ромске националне мањине који познају ромски језик.

Централно питање у настави мањинских језика у БиХ је колико се заиста мањински језици изучавају и какви су нивои постигнућа које је тешко утврдити због недостатка било каквог системског праћења ових резултата те недостатка педагошке и стручне подршке од стране релевантних институција. Релативно мали број школа у којима се ови језици изучавају и мали број часова²⁹¹ могу довести до преласка и оних ученика који су заинтересовани за одржавање језика мањина на учење званичних језика те формална настава на мањинским језицима

²⁸⁸ Пример Штивора позитивно је утицао и на организовање припадника италијанске мањине тако да су поред Удружења Италијана града Бања Луке, формирана удружења и у ентитету ФБиХ. У Тузланском кантону и Сарајевском кантону у ФБиХ основана су удружења-клубови док је италијанска заједница у Штивору успела да организује фестивал националних мањина које се од 2009. године одржава у Прњавору. Више историјских података о самој италијанској заједници у БиХ може се наћи у књизи Failo, M. (2007). *Tanti volti un unica comunità*. Trento, доступној на интернет адреси http://ugip-tz.ba/1_pocetna/knjigerossi/Tanti_volti.pdf (приступљено 15. јуна 2015. године) и у књизи Sartorelli, M. (1995). *Ai confini dell' Impero – L'emigrazione Trentina in Bosnia 1878-1912*, Provincia Autonoma di Trento.

²⁸⁹ Припадници ромске мањине се тако у источној Републици Српској (општине Братунац и Сребреница) углавном изјашњавају као Бошњаци или чак и Срби односно Власи/Аромуни (насеље Драгасевац, општина Власеница) првенствено због чињенице да било какав облик међународне донаторске помоћи познаје само кориснике који се изјашњавају као припадници трију конститутивних народа. Због тога се велики број Рома изјашњавају као припадници конститутивних народа јер би иначе били изостављени из пројеката реконструкције и економске помоћи.

²⁹⁰ Подаци Министарства за људска права и избеглице БиХ говоре о 3024 ромска ученика у основном образовању у БиХ што по процени Министарства представља 76,30 % ромске деце у БиХ.

²⁹¹ Скутнеб-Кангас наводи да се позитивни резултати у настави мањинских језика као матерњих могу постићи квалитетним програмима наставе мањинских језика у трајању од 6 до 8 година уз паралелно учење службених/званичних језика уз квалификоване наставнике и квалитетне уџбенике. Више у књизи: Skutnabb-Kangas, T. (2012). *Mother-Tongue-Medium Education*. The Encyclopedia of Applied Linguistics, Edited by Carol A. Chapelle

тако може убрзати језичку асимилацију мањинских заједница пре него одржавање мањинских језика. Истовремено осим немачког и делимично италијанског језика, мало је учињено на промоцији ових језика и њихових говорника у самом образовном систему. Тако у образовном систему постоји парадокс по којем је уврежен став да је мултилингвизам предност ако се ради о енглеском или немачком као другим и/ или трећим страним језицима што није случај са језицима мањина о којима се у образовном систему мало зна.

Недостатак у настави мањинских језика је и недостатак адекватних уџбеника који би језике и културу мањина приближили свим ученицима у образовном систем. Осим ОЕБС-овог „Приручника о националним мањинама“ и „Методичког приручника“ и њихових интерактивних електронских верзија, не постоје други наставни садржаји који би се могли искористити у редовном наставном процесу у настави о мањинама за ученике који долазе из трију конститутивних народа²⁹².

Образовање мањина у БиХ остаје недовољно разрешено питање првенствено због структуралне сложености државе, уставом дефинисаних етничких подела и неизвесне економске ситуације. Свакодневне етнополитичке тензије између политичких елита три конститутивна народа утичу на скоро попуно одсуство и маргинализацију мањина у политичком и јавном животу. Чињеница да су мањине у БиХ релативно малобројне заједнице те да нису географски концентрисане у одређеним деловима државе (какав је на пример случај у Републици Србији) негативно утиче на мере предузете у образовном систему²⁹³. Иако је и међународна заједница од 1999. године уложила огроман

²⁹² И поред чињенице да су све школе у Бих добиле примерке Приручника за ученике и Методичког приручника за наставнике, примена наставних садржаја о мањинама је ретка и углавном се своди на лекције и садржаје који се односе на Роме као најбројнију мањину. Такође, промоција језика и културе мањина у великој мери зависи од финансијског стања у општинама мада и на овом пољу постоје позитивни примери какви су општина Бијељина која подржава организовање међушколског такмичења о националним мањинама у БиХ или општина Прњавор која организује фестивал културе мањинских заједница „Мала Европа“.

²⁹³ У Тузланском кантону Закон о мањинама из 2009. године одређује два модела наставе језика мањина: настава се изводи на језику мањина уколико мањине чине једну трећину ученика школе а уколико ученици из реда мањина чине једну петину укупног броја ученика додатна настава се изводи из предмета матерњег језика, књижевности, историје и географије на основу захтева родитеља и ученика (Službene novine Tuzlanskog kantona, broj 14). У Републици Српској је иницијално постојао услов да у школи постоји 20 и више ученика из реда националне мањине да би се настава организовала али је он 2004. године укинут (Council of Europe, Opinion of the Advisory Committee on Bosnia and Herzegovina, 27 мај 2004. године)

труд у реформи наставних планова и уџбеника, ове активности су биле усмерене ка смањивању подела између конститутивних народа па су тако мањине и њихов положај у образовном систему индиректно „служиле“ превазилажењу етничких стереотипа, образовне сегрегације и подела између три конститутивна народа док су мањински народи остали у сенци ових активности.

Свака будућа реформа наставе језика у БиХ (укључујући и мањинске језике) треба узети у обзир и развијање ученичке компетенције интеркултуралне комуникације која би развијала разумевање и познавање сопствених културолошких, етничких и језичких карактеристика код ученика али у исто време код ученика развијала поштовање према културолошким, етничким и језичким разликама, разумевање и поштовање универзалних људских вредности и способност за прихватање различитости кроз конструктиван друштвени дијалог (Филиповић, Вучо, 2007).

8. Рецептивни мултилингвизам као могуће решење у БиХ

Рецептивни мултилингвизам или језичко међуразумевање (engl. *Intercomprehension*) последњих је година разматран као модел језичке комуникације у Европској Унији којим би се смањили трошкови превођења и коришћења великог број званичних језика у ЕУ. Језичко међуразумевање или рецептивни мултилингвизам се у документима Европске Уније дефинише као узајамни однос између језика у којем говорници блиских али различитих језика могу да разумеју једни друге без потребе за намерним или додатним учењем тог језика (European Commission, *Studies on translation and multilingualism*, *Intercomprehension*, 4/2012). Језичко међуразумевање документи ЕУ виде као погодан начин јачања индивидуалних језичких знања говорника уз истовремено стављање учења језика и учења културе у исту раван и комбиновања једнакости у приступу са ефикасношћу. Аутори који су проучавали рецептивни мултилингвизам (Alves, Mendes, 2010 и Gazzola, 2006) тврде да је за опстанак ЕУ веома битна социјална и културна интеграција те да рецептивни мултилингвизам и узајамно разумевање језика могу помоћи у очувању европске језичке и културне разноликости. Рецептивни мултилингвизам индиректно помаже у развијању вишејезичности као додатне вредности којом се сав културолошки и језички плуралитет говорника позитивно вреднује и прихвата наспрам вишејезичности као језичке компетенције која се односи на неутралну вишејезичност у којој ставови према другим језицима могу бити и негативни. Као такав, рецептивни мултилингвизам се посматра и као средство за превазилажење етноцентризма и предрасуда (Alves, Mendes, 2006, 2013) али и механизам за подстицање и развијање плурилингвизма код говорника у Европској заједници уз смањивање растуће улоге коју енглески језик има у Европи (Phillipson, 2003: 129)²⁹⁴. Рецептивни мултилингвизам је кључан и за језичку равноправност и индивидуална језичка права те доприноси једнаком третману говорника различитих језика (Van Parijs, 2002).

²⁹⁴ Рецептивни мултилингвизам у примени на нивоу ЕУ би значео да су „сва 24 језика не само службени језици већ и језици у сталној равноправној употреби“. (European Commission, *Studies on translation and multilingualism*, *Intercomprehension*, 4/2012:29).

Овакав мултилингвизам је рецептивно-пасивног карактера²⁹⁵ и у њему говорници наизменично користе сопствене језичке репертоаре стварајући дискурзивну узајамну разумљивост између језика. Успешност примене концепта рецептивног мултилингвизма у највећој мери зависи од свести говорника о међусобној разумљивости језика док неки од аутора истичу да говорници морају разумети и знати суштину рецептивног мултилингвизма да би он био успешан као начин комуникације и усвајања језика. Суштински фактор за успех рецептивног мултилингвизма је идеолошке природе и тиче се ставова говорника о језицима који су међусобно разумљиви. Примери успешне примене рецептивног мултилингвизма као резултата позитивних ставова говорника о језицима могу се наћи између говорника скандинавских језика док је међусобна разумљивост језика западног Балкана умањена негативним ставовима говорника (Bahtina, Ten Thije, 2010)²⁹⁶. Истовремено, рецептивни мултилингвизам омогућава и очување говорникових језичких права и права на језички идентитет и одвојено име језика. Говорници различитих матерњих језика који припадају истој језичкој групи могу лако развити рецептивне компетенције у осталим језицима групе без потребе да развијају продуктивну компетенцију (Grin, 2008) односно могу језик користити у комуникативне сврхе без губитка симболичке функције језика као идентификатора припадности групи или заједници²⁹⁷.

²⁹⁵ Често се због своје пасивно – рецептивне природе језик који се користи у оваквој интеракцији назива и „lingua receptiva“ пошто говорници не морају да имају активно знање матерњег језика саговорника јер је најчешће већ познат или сличан матерњем језику говорника.

²⁹⁶ Као успешан пример примене рецептивног мултилингвизма често се наводи пример Нордијског савета за сарадњу (интернет страна Савета је www.norden.org) који ради на три језика (данском, норвешком и шведском) али одлуке и извештаје објављује и на финском, исландском и енглеском језику. Извештаји и документи се за подручје Скандинавије штампају само на једном од три језика за све три земље али су и такви валидни за све земље Нордијског савета. Током 2006. године министри образовања нордијских земаља су усвојили заједничку декларацију о језичкој политици којом планирају даљи рад на унапређењу рецептивног мултилингвизма својих грађана те да је потребно уложити додатне напоре на очувању нордијске језичке заједнице. Једна од предности овакве језичке заједнице ја да грађани ових земаља имају право да користе матерњи језик када се обраћају администрацији или властима у другим нордијским државама. Сличан пример који се наводи у литератури је и пример примене рецептивног мултилингвизма код посада и особља у заједничкој скандинавској авиокомпанији SAS. Последњих година, у центру истраживања је рецептивни мултилингвизам говорника холандског и немачког језика, те рецептивни мултилингвизам швајцарског модела који подразумева учење другог званичног језика у основној школи са акцентом на компетенцијама рецептивног мултилингвизма (Lüdi, 2007).

²⁹⁷ “Комуникативну функцију у једној људској заједници - била она државна или која друга (регионална, општинска, радна)- лакше је обезбедити једним језиком него с више њих, али ју је могуће ефикасно остваривати и с више језика, само је организација сложенија и цена виша.“ (Брборић, Ивић, 2007: 49).

8.1. Шта рецептивни мултилингвизам подразумева?

Језичка политика у БиХ представља специфичан пример језичке заједнице у којој је језик у употреби истовремено и лингвистички један језик (односно некада заједнички српскохрватски језик) али и у исти мах и три „политичка језика“ (Бугарски, 18:2004) различитих лингвонима чија је намена првенствено симболичка. Тројезична језичка политика је довољно чврсто утемељена у БиХ да је у садашњем друштвеном и политичком тренутку тешко говорити о могућности промене центрипеталних процеса између три сродна језика али се мора размишљати о моделима који би језичку сегрегацију, дискриминацију и креирање „језички чистих“ школа и учионица заменили практичнијим и применљивијим моделима. Иако је образовни систем у БиХ требао да буде заснован на искуствима швајцарског модела, он није преузео примену такозваног рецептивног мултилингвизма какав је у примени у Швајцарској. Швајцарски модел рецептивног мултилингвизма подразумева подучавање три језика: матерњег језика, другог националног језика и енглеског језика као страног језика чиме би се омогућила комуникација између особа различитог језичког порекла по принципу „сваки говорник говори свој језик и разуме језик саговорника“ (Lüdi, 2007:159). Рецептивни мултилингвизам се као део приступа настави језика у образовању у Швајцарској појавио 1998. године као један од закључака Конференције кантоналних министара образовања швајцарске конфедерације којом је уведен тзв. *План холистичке језичке политике*. Основна намера била је да се реформом наставе језика у школски систем укључи изучавање више језика: локалног националног језика-матерњег језика ученика, другог националног језика, енглеског језика као страног језика и додатних језика, језика имиграната или других старих или модерних језика²⁹⁸.

²⁹⁸ Идеја рецептивног мултилингвизма у Швајцарској била је у уској вези са реформом образовне језичке политике која је приоритет дала комуникативној компетенцији ученика. План холистичке језичке политике је био заснован на следећим премисама:

- Развој комуникативне способности помоћу језичких знања и вештина као суштински важних за културни и политички живот члана заједнице;
- Неговање и очување језичке и културолошке разноликости типичне за историју Швајцарске;
- Развој интеркултуралног разумевања и уважавања и развој толеранције према другим културама;

Рецептивни мултилингвизам је, поред Швајцарске, присутан и у међујезичким контактима скандинавских језика и њихових говорника у којима је рецептивни мултилингвизам заснован на структуралним језичким сличностима скандинавских језика и као такав представља својеврсан облик „међудијалекатске комуникације између три Ausbau-језика“ (Braunmüller, 2007:26). У случају босанског, хрватског и српског језика као генетски повезаних језика који су постали национални језици због званичних језичких политика, рецептивни мултилингвизам би омогућио избегавање одвојене наставе матерњих језика и промену парадигме у настави матерњих језика са језичких разлика на сличности између ова три језика односно акценат би ставио на развој комуникативне компетенције говорника и позитивног вредновања заједничких карактеристика трију језика²⁹⁹. На нивоу образовног система, наставни планови и програми тренутно далеко више говоре о језичким разликама и очувању чистоте језика³⁰⁰ него о начинима развијања језичких комуникативних компетенција и језичке толеранције према другим језицима и писмима у БиХ³⁰¹.

Посебно интересантне су препоруке које су дате институцијама образовног система у БиХ у односу на употребу језика у високошколским установама у извештају Организације за економску сарадњу и развој (OECD, 2003) из 2003. године у којем је анализиран образовни систем у БиХ. У извештају се наводи да би практично решење за БиХ, нарочито у високом образовању, било решење по „швајцарском моделу“ у којем професор користи свој матерњи језик док студенти и ученици користе и пишу језиком који изаберу као матерњи језик. Истовремено

-
- Знање више језика као професионална квалификација важна за мобилност грађана;
 - Учење страних језика и култура као део елемент сложенијег и ширег концепта грађанског образовања;

²⁹⁹ У Босни и Херцеговини (као и у бившој Југославији) на сцени су два психолингвистичка модела и на нивоу индивидуалних говорника и на нивоу говорних заједница. Први модел је израженији модел којим говорници свој етнички идиом стављају на прво место у језичкој употреби и други, егалитарни, модел који омогућава да сва три језика у свакодневној комуникативној равни буду равноправна.

³⁰⁰ Језички пуризам и уочавање разлика су најизразитији у Наставном плану и програму написаном на хрватском језику мада и у другим НПП-а постоје садржаји који говоре о језичким разликама и потреби очувања језика и писма уз веома мало података о сличностима са другим језичким варијететима у БиХ.

³⁰¹ Након 20 година примене националне групе предмета и инсистирања на разликама, честа је појава да ученици не знају користити друго званично писмо. У школама у ФБиХ ћирилично писмо се учи али је неретка појава да ученици не познају ћирилично писмо. С друге стране у Р.Српској су све присутније идеје о потреби да, ради очувања угрожене ћирилице, сви натписи законом буду обавезно на оба писма, укључујући и натписе на фирмама и производима.

исти извештај (OECD, *Reviews of National Policies for Education*, 2003: 157) као препоруку наводи да БиХ треба размотрити увођење „небалканског“ језика (као пример се наводе енглески или немачки језик) као језика наставе на интегрисаним високошколским установама са циљем побољшања високог образовања. Језик наставе на академским институцијама по овом извештају би био договорени страни језик наставе у високом образовању (примарно у областима природних наука, информационих технологија и медицине) док би се друштвене науке предавале на „трима етничким језицима“³⁰².

Искуства успешних пројеката које су проводиле међународне организације у Босни и Херцеговини показују да је могућа примена више језика и писама и у изради уџбеника и приручника за школе уз укључивање садржаја који развијају интеркултуралну и друштвену компетенцију код ученика. Један од таквих примера је пројекат израде и штампања приручника „Погледи – отворена настава и интеркултурално учење“³⁰³ који је развијен као додатни наставни материјал с циљем подршке интеркултуралном приступу у настави. Истовремено, материјал је укључивао и садржаје који су се односили на културно, књижевно и језичко наслеђе конститутивних народа у Босни и Херцеговини и представљао је битан искорак у погледу употребе латиничног и ћириличног писма у једном уџбенику. Истовремено „Погледи“ су омогућили и примену књижевних текстова, писаних материјала и других извора на језицима сва три народа у БиХ, и то у њиховом аутентичном облику и на изворном језику. Материјали и приручник су били намењени ученицима и наставницима завршних разреда основне школе и првих разреда средње школе и као такви су представљали битан искорак ка укључивању оба писма, те књижевног и културног наслеђа различитих заједница у Босни и Херцеговини у периоду када су сва три образовна система функционисала по

³⁰² Препорука из извештаја OECD-а је још један од примера лингвистичких апсурда по којима би за БиХ био „прихватљивији“ страни, несродни језик у настави него што је историјат постојања заједничког полицентричног језика који би овакву комуникацију олакшавао. У овој препоруци је страни језик (енглески у улози *lingua francae*) уздигнут на пиједестал неутралног језика који пружа напредак и економски развој те етнички неутралну наставу у природним, медицинским и техничким наукама док су „три етничка језика“ резервисана за проблематичне друштвене предмете и области какви су језик, књижевност или историја.

³⁰³ Пројекат израде приручника био је подржан од аустријског министарства спољних послова и невладине организације KulturKontakt Austria уз подршку и одобрење министарстава образовања ФБиХ, Р.Српске и кантона Сарајево. Он је био део ширег пројекта под називом „Развој додатних наставних материјала“ који је спровођен од 1999 до 2000. године.

потпуном моноетничком принципу. Сам приручник „Погледи“³⁰⁴ се састојао од 6 наставних јединица које обухватају материјале и текстове из неколико различитих наставних предмета који су писани на изворном језику, латиницом или ћирилицом, уз барем један текст на енглеском језику. Од 6 наставних јединица, две су написане на босанском језику и латиницом, две на хрватском језику, такође латиницом и две на српском језику, једна на ћирилици и једна на латиници. Сами текстови у приручнику су по својој природи били више предлози тема за час које је наставник требало да прилагоди потребама и циљевима часа и могућностима ученика. Приручник је, као такав, био конципиран за употребу у више предмета и на више узраста те је представљао симболичан доказ да је могуће написати вишејезичан школски приручник који се може применити у школама у различитим деловима БиХ³⁰⁵. Истовремено, приручник „Погледи“ је показао да је могуће штампати вишејезичне уџбенике са текстовима различитих аутора, написаних различитим језичким стандардима и писмима уз истовремено укључивање текстова писаних на водећим страним језицима (какви су енглески или немачки).

Сличан концепт наставе трију језика, овај пут за стране говорнике, дат је у два књигама аутора Александра Ронела, првој „Bosnian, Croatian, Serbian a Grammar With Sociolinguistic Commentary” (Ronelle, 2006) и другој књизи истог аутора, уџбенику за учење трију (БХС) језика као страних језика „Bosnian, Croatian, Serbian, a Textbook With Exercises and Basic Grammar“ (Ronelle, 2010). У

³⁰⁴ „Погледи“ су били јединствен приручник у постдејтонској БиХ, јер је приручник постојао само у једној верзији која интегрише три језика односно није штампан у три језичке верзије какав је случај у већини публикација које финансира, подржава или издаје међународна заједница. Језик у приручнику је био представљен низом текстова из стварног живота (радило се и о текстовима у различитим жанровима и стилевима). Сви текстови у Приручнику су били у оригиналној језичком облику, без икаквих измена или прилагођавања, уз читаву лепезу текстова који су се кретали од одломака из књижевних дела, новинских текстова, стрипова, текстова са интернета, филмских постера, преко текстова из званичних публикација какве су закони и службени гласници па до јавних конкурса или огласа за запошљавање. Пројекат је имао подршку свих министарстава образовања у БиХ тако да је приручник одштампан у преко 4000 примерака који су подељени у преко 80% школа у БиХ. Више о резултатима пројекта у тексту Busch, В и Schick, J. (2007), „Educational Materials Reflecting Heteroglossia: Disinventing Ethnolinguistic differences in Bosnia-Herzegovina“.

³⁰⁵ Слично приручнику „Погледи“ који је био намењен наставницима и ученицима, израђен је и вишејезични „Приручник за директоре/ице“ током 2013. године који је намењен директорима основних и средњих школа на почетку вршења дужности. Поглавља „Приручника“ су одштампана наизменично на хрватском, босанском и српском језику на латиници и ћирилици уз ангажовање лектора за сва три језика и вођење рачуна да сва три језика буду заступљена у пропорционалном односу.

предговору првој књизи³⁰⁶ аутор наводи да сва три језика деле „заједничког језгро“ које омогућава њиховим говорницима потпуну међусобну комуникацију. Оно што је проблематично је именовање овог заједничког језгра³⁰⁷ које представља камен спотицања међу говорницима три језика који не успевају да се договоре око његовог имена. Као најчешће име, које се користи у енглеском говорном подручју, аутор наводи и употребљава назив БХС (BCS у оригиналу) користећи имена трију језика у абecedном реду, избегавајући било какво рангирање језика док употреба слова Б омогућава избегавање полемика око лингвонима босански или бошњачки³⁰⁸. Циљ књиге је да опише и „заједничко језгро“ али и појединачне језике те се термин БХС користи за означавање и описивање карактеристика „заједничког језгра“ а називи појединачних језика за њихове језичке специфичности (Ronelle, 2006:xvi). У другој књизи, „Bosnian, Croatian, Serbian, a Textbook With Exercises and Basic Grammar“ (Ronelle, 2010), аутор даје решење за наставу босанског, хрватског и српског језика као страних језика наводећи да три језика иако слична нису идентична али да је и поред тога могуће проучавати их истовремено у једној учионици. Области граматике које су заједничке за сва три језика у књизи су означене скраћеницом БХС а наставне јединице које су посвећене специфичностима само једног од три језика носе ознаку једног од три језика Б, Х или С (2010:xi). Поред симбола Б,Х и С (B, C, S) у књизи су симболима Е и Ј су означени и различити изговори екавице и ијекавице што је по аутору веома важно јер за разлику од стандардних облика босанског и хрватског језика који су ијекавски, српски стандардни језик дозвољава употребу оба изговора (Ronelle, 2011:100). Међу предностима оваквог приступа настави истиче се могућност да се настава језика одвија у једној учионици за све ученике, што би уз прилагођавање концепта могао бити и значајан напредак у односу на садашњу праксу у школама у БиХ која подразумева физичку и симболичку поделу ученика на етнички хомогене разреде приликом извођења наставе матерњег језика. Истовремено, ученици имају слободу да

³⁰⁶ Ронел је у делу књиге која се бави граматиком трију језика описао БХС као један језик са одређеним нивоом интерне диференцијације, односно као „један али не јединствен“ плурицентрични језик.

³⁰⁷ Ронел у оригиналу користи термин „common core“ (Ronelle, 2006: xvii).

³⁰⁸ И поред ове констатације, аутор у књизи искључиво користи назив босански („Bosnian“ у оригиналу).

пажњу фокусирају на усвајање само једног од три језика а да мање или више пажње посвете учењу друга два језика. Избор текстова је балансиран укључујући и књижевна дела писаца који представљају књижевност читавог региона у којем се користи БХС језик. Сам аутор наводи да су обе књиге практично средство за учење посебних особина али и заједничких карактеристика језика и култура Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и Црне Горе³⁰⁹.

Ronelle у делу (прве) књиге посвећеном социолингвистичком коментару језичке ситуације у БиХ, истиче да не постоје лингвистички корелати који би могли да раздвоје босански, хрватски и српски језик те да је основни критеријум разликовања језика симболичка улога језика као носиоца културног наслеђа (Ronelle, 2006:403). Разумевање и проучавање природе ових језика захтева усмеравање пажње на екстралингвистичке факторе, као што су идентитет и култура, а мање на елементе језичке структуре који су у великој мери заједнички. Говорећи о променама у структурама језика и планирању језика које су се десиле током последње две деценије, аутор наводи да се језичка промена није десила толико у самом језику већ да је она приметнија у процесу наглашавања оних језичких елемената који маркирају ова три језика као различита и посебна³¹⁰.

Поред овог модела у настави језика, сваки нови приступ настави језика у БиХ треба водити рачуна да се о разликама у овим језицима може говорити на симболичком а не на комуникативном нивоу језика. Стога се може говорити о постојању три нивоа језика у БХС језичком систему, првом нивоу који зовемо С-језиком (где С означава симбол) и другом који зовемо К-језиком (где К означава комуникативну функцију језика)³¹¹. Тако су ова три језика на нивоу С-језика три

³⁰⁹ Више информација о обе књиге је доступно на адреси <http://www.bcsgrammarandtextbook.org/>. (приступљено 15. јуна 2015. године)

³¹⁰ Разлике које Ронел сматра битним за ова три језика, дели у три групе. Прву чини употреба писма по којој босански и хрватски користе искључиво латиницу док српски језик равноправно користи оба писма. Друга група разлика се односи на изговор. Док српски језик користи екавски и ијекавски изговор, у хрватском и српском језику постоји само ијекавска верзија. Последња, најфлуиднија и најобимнија разлика тиче се лексике ових језика јер се неке лексеме маркирају као део једног речника једног од три језика, мада и аутор признаје да многе од ових речи припадају лексици више језика.

³¹¹ „Садашње стање се најбоље описује као постојање три посебна симболичка система представљања култура (три С-језика) која деле заједничко језгро комуникативне изражајности (један К-језик) које у свакој верзији има примесе посебног представљања. Три одвојена система су босански, хрватски и српски, наравно, а њихово заједничко језгро је БХС.“ (Ronelle, 2006:426).

различита језика чија симболичка вредност служи да означи етничку и културолошку припадност одређеном народу док су иста три језика на К-нивоу један језик чија комуникативна функција омогућава споразумевање између говорника сва три језика. Језик на нивоу С-језика је сложен симболички систем који се може разумети само уколико се у обзир узме и сложени социоисторијски процеси који су означили питања језика, политике и етнонационалног идентитета у Босни и Херцеговини током читавог 20. века и током првих деценија 21. века.

Овом поделом је сваки од ова три језика посебан, одвојен и јединствен С-језик за сваки од ова три народа (као секундарни етнички маркер после религије као примарног маркера) док у исти мах сва три народа комуницирају једним заједничким К-језиком користећи исту граматичку и лексичку основу пређашњег заједничког језика (Ronelle, 2006:425). Поред ова два нивоа језика, сматрам да се може говорити и о И-језику (где И означава функцију језика за идентификацију и самоидентификацију говорника у дискурсу), првенствено говорника као припадника једне етничке и религијске заједнице. И-језик представља специфичну форму говорног и писаног дискурса у реализацији индивидуалних говорника БХС језика у којој се говорници свесно труде да користе форме које представљају етничке деноминаторе, односно оне карактеристике свог језика који га јасно класификују као један од три језика. Овим се креира својеврсна језичка лична карта која говорника легитимише као припадника једног од три народа. Иако Ранко Бугарски (2002 :71-76 и 2005: 137-146) сматра да се на нивоу говорног језика у БиХ веома тешко могу повући етничке разлике између говорника (на примеру урбаних говора града Сарајева), сматрам да је у БиХ присутна и супротна тенденција. Наиме, говорници сва три језика показују јасне тенденције ка избору језика као симбола и свесној употреби оних језичких својстава које их, као говорнике, етнички мартирају. По томе је у свакодневној комуникацији у БиХ употреба ћириличног писма изједначена са српским језиком те је документ или публикацију нужно пресловити у азбуку како би он заиста и припадао српском језику. С друге стране код говорника хрватског језика, приметна је употреба неологизама из хрватског језика као и језички пуризам, хиперкорекција и избегавање употребе термина који би се могли сматрати

дублетима или деловима лексике друга два језика³¹². Код Бошњака је уочљиво инсистирање на употреби латинице као јединог писма, употреби гласа *x* у речима у којима се не користи у српском или хрватском језику, коришћењу оријентализама и традиционализама уз интересантан однос према употреби источних или западних лексичких варијанти у зависности од дела БиХ у којем се говорници налазе. Тако у источној Републици Српској, у босанском језику доминира употреба именице „опћина“ уместо „општина“ док је у Федерацији БиХ, у Мостару, ситуација сасвим супротна те Бошњаци користе именицу „општина“ у већој мери него западну варијанту „опћина“. Управо у овом нивоу језика, И-језику је најприсутнија и индивидуална варијација у језику и управо у овом нивоу језика симболичка функција језика бива реализована кроз конкретне елементе и реализације писаног или говорног дискурса. При томе, И-језик служи да се функционише на нивоу политичког и националног представљања те да се јасно легитимише говорникова етничка припадност као и културолошки, верски па и политички елементи те припадности³¹³.

Употреба језика као средства идентификације, И-језика, није увек и равномерно присутна код свих корисника језика али у великој мери зависи од лингвистичких фактора као што су:

1. Административни или политички део територије БиХ у којој говорник живи и њених демографских, економских или политичких карактеристика.
2. Карактеристика самог говорника као што су животно доба, ниво образовања, рурално или урбано окружење, грађанско или националистичко политичко опредељење, етнички хомогена или

³¹² „Тако је дио лексика мијенјан изравно, дио неизравно - углавном уз помоћ медија; неке ријечи су постали симболи „доброг hrvatstva“, а друге су добиле ознаке као непријатељске“ (Hadži Požgaj, 2013:9)

³¹³ Постоји низ примера употребе И-језика у свакодневном коришћењу трију језика у БиХ. Један од примера је да су на гласачком листићу за српског члана Председништва БиХ имена кандидата писана само ћирилицом пошто се по правилу ради о особама српске националности. На истом листићу ознака за крај листе је исписана на оба писма. Исти случај је и са именима партија и кандидата за скупштине ентитета и кантона која су по правилу писана ћирилицом за кандидате и странке српске националности док су хрватски и бошњачки кандидати и партије на латиници. Други свакодневни пример је употреба писма на саобраћајним знаковима на којима се натписи исписују латиничним и ћириличним писмом али су натписи исписани прво ћириличним писмом у Републици Српској, а латиничним писмом у Федерацији Босне и Херцеговине. И поред оваквог законског решења, често су натписи само на једном, доминантном језику чиме се симболички брисањем ћирилице или латинице „брише“ и етничка заједница која то писмо користи.

мешовита локална заједница чији је члан говорник језика као свих чинилаца од којих зависи у којој мери ће говорник прихватити процесе језичког дистанцирања, етногосије и симболичке вредности језика наспрам прихватања комуникативне функције језика и препознавања заједничких карактеристика трију језика.

Овај ниво употребе језика или И-језик је последица успостављања очекиваних образаца употребе језика под утицајем политичког и медијског дискурса који је подстицао језички пуризам у употреби језика и језичку лојалност у односу појединца према нацији. Наспрам језичке диференцијације у односу на друге језике у БиХ истицањем специфичних особина сопствених националних језика, говорници матерњих, националних језика истовремено и фигуративно одржавају поредак у властитом језику пажљивом употребом језика и писма³¹⁴. Када се говори о језичкој ситуацији у БиХ, ретко се помиње индиректни резултат последњих 20 година језичких политика у БиХ: говорници трију језика у БиХ могу са веома високим степеном сигурности препознати којем народу припада саговорник или којој је етничкој групи намењен одређени језички садржај. Већи број радова и књига бави се процесима стандардизације трију језика истичући да су разлике између три варијанте прилично мале али оно што није истакнуто је да те разлике мада мале, имају важну улогу у сигнализацији идентитета³¹⁵.

³¹⁴ Један од примера реализације И - језика је и употреба гласа х у босанском/бошњачком језику о којој Ханка Вајзовић пише: „U samom početku tursko-bhs interferencije glas h u mnogim našim govorima nije postojao. Njegovo zapaženo "prispijevanje" i obilato prisustvo u orijentalizmima, dobijalo je kod muslimanskog stanovništva i određeni *izvanjezički značaj u smislu nečeg osobenog, "znaka raspoznavanja" ,pa i potvrde identiteta* – s početka kao znak konfesionalnog, a vremenom i nacionalnog markiranja. Zapravo glas h je u određenoj mjeri postao oznakom muslimanstva i bošnjaštva – u svijesti muslimana i nemuslimana“ (Vajzović, 1999).

³¹⁵ Уколико говорник у језичкој употреби користи типичне кroatизма какви су Еуропа (наспрам Европа у босанском и српском језику) или тисућа (наспрам хиљада у српском и босанском језику) са великом вероватноћом се може претпоставити да је говорник хрватске националности. С друге стране, употреба ћирилице у писаном дискурсу или речи као што су скупштина (наспрам вијеће у хрватском или босанском језику), евро (наспрам еуро у хрватском или босанском језику) сасвим сигурно показује да се ради о говорнику српске националности. Уколико говорник користи и западне и источне варијанте (на пример називе месеца идентичне називима у српском језику наспрам хрватских назива или пак употребљава именицу опћина наспрам општина у српском језику) уз примесу оријентализма и употребу гласа х на позицијама које српски и хрватски језик не познаје, може се закључити да се ради о говорнику босанског/бошњачког језика. Сваки од три језика у БиХ има „своје“ ријечи или писмо чија је употреба пожељна (или строго забрањена) а које служе у сврху идентификације говорника и њиховом груписању у етнонационалном и идеолошком смислу.

Оваквим нивоима намене језика ствара се својеврсна етноглосија у говорним заједницама у БиХ у којој говорник језик користи и на нивоу средства (само)идентификације, затим средства симболичког потврђивања или грађења осећања припадности једној етнонационалној заједници са свим њеним културолошким и историјским специфичностима и као последњи ниво, служити се језиком на нивоу свакодневне комуникације у којој је језик комуникационо средство преношења поруке.

8.2. Процес рестандардизације језика – ка етнолингвистичкој дивергенцији

Док стандардизацијом језика (која је често део језичког планирања и језичке политике) називамо процес стварања стандардног језика чија је основна намена комуникативна и који се најчешће формира из престижног или најраспрострањенијег дијалекта, супротан процес рестандардизације има за циљ истицање симболичке функције језика (Глушица, 2011:271). Рестандардизација нема за циљ унапређење комуникативне компетенције код говорне заједнице него има етносимболичку намену истицања језика као носиоца етничког идентитета, његове афирмација и експанзије кроз употребу националног или територијалног назива језика и давање статуса службеног језика. Процес рестандардизације је под снажним утицајем ванјезичких фактора (друштвенополитичких, историјских, верских и економских фактора) и често може да доведе до нових језичких облика и норми које имају функцију етничких симбола а које су у претходном стандарду биле ван норме или су говорницима језика биле анахроне или сасвим непознате. Процес рестандардизације се у већој или мањој мери десио и у босанском, хрватском и српском језику с тим да је на скали рестандардизације, она била најизраженија у хрватском језику, затим босанском језику док је у српском језику била најмање изражена. Рестандардизације се разликује од процеса стандардизације не само због израженијег утицаја екстралингвистичких фактора већ и због тога што се код ње ради о рестандардизацији већ постојећег стандардног језика (најчешће полицентричног језика са два или више варијетета) тиме што варијетети стандардног језика постају стандардни национални језици³¹⁶.

³¹⁶ Пети - Станић (Peti-Stanić, 2009: 81) сматра да су процеси стандардизације и рестандардизације били типични за јужнословенске језике током последња два века. Она наводи да: „isto kao što је

Такође, процес рестандардизације се најчешће дешава под снажним утицајем екстралингвистичких фактора односно уз подршку академских и политичких елита у процесима друштвених промена или стицања националне самосталности. Рестандардизацију могу подстаћи и спољни фактори какви су на пример давање статуса званичних или службених језика дојучерашњим варијететима једног језика применом законских решења.

Садашње стање односа између три језика у Босни и Херцеговини најбоље се може објаснити управо процесом рестандардизације језика, односно поновног нормирања језика и планирања језика с крајњим циљем који води ка етнолингвистичкој дивергенцији између блиских језика и њихових говорника помоћу истицања и дефинисања разлика између језика. Националистичка реторика је током 90-тих година XX века код сва три народа тврдила да су посебни језички идентитети трију народа у БиХ били у подређеном положају те је признавање постојања самосталних националних језика тумачено као индикатор обнове националног идентитета. Рестандардизација у БиХ је суштински процес поновног обликовања идеализованог националног језичког варијетета који се сматра историјски изворним и етнички аутохтоним и представља један од симбола етничког и националног идентитета. Рестандардизација је вршена на основи заједничког српскохрватског језика односно у БиХ на основи његовог варијетета познатог као босанскохерцеговачки стандардни књижевнојезички израз а сама језичка промена није била узрокована комуникативним потребама зато што су се говорници успешно споразумевали у оквиру говорне заједнице и пре процеса рестандардизације. Истовремено промене узроковане рестандардизацијом нису биле прихваћене или су недовољно усвојене у говорним заједницама (промене какве су биле увођење гласа *x* у босанском језику, неологизми у хрватском језику или употреба екавског изговора у српском језику). Зато су бројни говорници свакога од три језика морали накнадно усвајати норму свог језика, уводећи нове норме и корекције³¹⁷ у сопствени идиом како би се

početkom devetnaestoga stoljeća došlo do približavanja zato što je prepoznata društveno-politička potreba za njim, tako i danas dolazi do udaljavanja zato što je prepoznata društveno-politička potreba za njim.”

³¹⁷ „Svojevrsna hiperkorekcija susreće se ponekad i kod Bošnjaka (npr. dodavanje glasa *h* tamo gdje mu etimološki ni po važećem Halilovićevom *Pravopisu* nije mjesto) ili Hrvata (izbor riječi koje zvuče „više hrvatski“ a čak i u Hrvatskoj nisu u upotrebi). Očito je to izraz želje da se govori „svojim“ jezikom a ne „jezikom drugoga“, da se pokaže pripadnost „svojoj“ naciji, a ponekad je čak i izraz straha od moguće

идентификовали као припадници одређене етничке групе. С друге стране, неки говорници трију језика нису прихватили нове норме сматрајући их вештачким и наметнутим а други мање образовни говорници ове норме нису ни усвојили иако су рестандардизоване норме уведене и у формални образовни систем (Katnić – Bakaršić, 2013:116). Сам процес рестандардизације језика је чинио основицу језичке политике у БиХ већ током рата 90-тих и у постоконфликтном периоду а кључну улогу у рестандардизацији су одиграле политичке елите, медији, образовни систем и верске заједнице који су директно подржавале стварање националних и рестандардизованих језика као маркера припадности етничким заједницама. Након готово 25 година рестандардизације, српски, хрватски и босански се „разликују највише по имену, мање по супстанци а најмање по структури“ (Бугарски, 2012:71) мада сва три језика у БиХ успешно функционишу као одвојени стандардни језици са дистинктивним националним именима. Процес у којем је заједнички лингвистички систем подељен рестандардизацијским процесима на засебне стандардне језике који функционишу као национални „политички језици“ (Бугарски 1997: 18)³¹⁸ показао се као успешан и сва три језика у БиХ имају статус језика конститутивних народа уз тенденцију ка даљој дивергенцији кроз нормативизацију и језичко планирање и даље учвршћивање симболичке дистанце између њихових говорника.

Процеси који су присутни, у већој или мањој мери, у сва три језика се настоје приказати као враћање изворној и историјској верзији језика или писма али за разлику од процеса обнове језика (какви су на пример хебрејски или келтски) у случају јужнословенских језика штокавског наречја ради се о процесу који можемо назвати „језичким поправљањем“ (слично термину „language reclamation“ који Lo Bianco користи за процесе обнове језика који се заснивају на историјским и архивским материјалима). Језик у овом процесу има примарну симболичку улогу и улогу националног језика који помаже у процесу стварања нације (у оригиналу „nationing“, Lo Bianco, 2012:503) кроз употребу језика као

greške i eventualne negativne reakcije okoline zbog toga“ (Katnić – Bakaršić, 2013:123). Додао бих да се својеврсна хиперкорекција у српском језику огледа у доминацији једног писма коју у формалној употреби језика има ћирилица у српском језику над латиничним писмом у Републици Српској као и неуспешни покушај језичког уједињења увођењем екавице 1993. године.

³¹⁸ Бугарски сматра да смо „суочени са једним глобалним лингвистичким системом чији социолингвистички подсистеми политички функционишу као засебни стандардни језици под различитим националним именима“.

ефикасног средства организовања и маркирања националне заједнице и националне хомогенизације и унификације³¹⁹. Ове три функције рестандардизованог језика служе у случају трију језика у БиХ да:

1. уједине све чланове етнолингвистичке заједнице идентификацијом говорника као појединца са језичком заједницом (кроз назив језика и инсистирање на вези језика и нације)³²⁰;
2. одвоје језичке заједнице једне од других истицањем језичких разлика као маркера групне припадности (кроз нормативна и стандардизацијска решења, образовни систем, медије и политички дискурс);
3. истакну престиж националног језичког варијетета у односу на друге варијанте истог језичког система.

Рестандардизација језика као резултат језичке политике у БиХ је језичка реалност као и постојање различитих (могли би рећи и све „различитијих“) правописа, граматика и речника за три језика у БиХ. Чини се мало вероватним опција да се решење постигне тим што би се језик на подручју БиХ назвао заједничким глотонимом³²¹ као и што је мало вероватно прихватање само једног од назива за заједничко име језика. Језичка дивергенција ће и даље бити константа језичких политика у БиХ праћена даљом нормативизацијом и стандардизацијом босанског/бошњачког језика као националног језика Бошњака у

³¹⁹ Ове улоге језика у процесу дефинисања нације одређују језик као средство комуникације којим се ствара сплет језичких и културних веза које јачају употребом језика као симбола у националној заједници коју чине језички равноправни чланови.

³²⁰ Иван Ловреновић је ову улогу језика у БиХ објаснио тврдњом да је питање упућено некоме у БиХ о томе којим језиком говори у ствари питање којем народу припада: “Problem je u samomu pitanju. Kada danas čovjek biva u prilici da se izjašnjava o svome jeziku, njegov odgovor ništa stvarno i sadržajno ne govori o jeziku samome, nego ima značenje političke izjave. Kojim jezikom govoriš – to danas znači isto što i: koje si nacionalnosti, koje si vjere, pa da malo, ali samo malo karikiram, čak i: u kojoj si stranci, a u toj izjavi implicitno, ali snažno, sadržano je i negativno određenje spram drugih “jezika”.” <http://ivanlovtrenovic.com/2014/02/repriza-lose-proslosti/> (приступљено 16. јуна 2015. године)

³²¹ Глотоним у варијанти БХС није заживео у употреби у самој БиХ сем када се ради о неким међународним институцијама као што су Међународни суд за бившу Југославију (ICTY) док је у самој БиХ овај назив као могући заједнички назив језика доживео судбину једног сличног решења, назива „српско-хрватско-словенски“ за језик односно језике који су се користили у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца све до 1929. године. Једно од оригиналних имена језика за сва три језика је назив који је у једном од интервјуа предложио Бранимир Штулић, вођа групе „Азра“. Наиме он језик којим је говорио и којим говори и пише и данас назива „нашили“ аналогно свахилију, иронично подсећајући на балканске „племенске“ поделе. Сличан феномен је и употреба назива „наш језик“ који се у БиХ често може чути у свакодневним говорним чиновима говорника различитог етничког порекла.

БиХ и ван ње, инсистирањем на језичком пуризму и језичким образовним правима у хрватском језику у БиХ као и тежњама ка очувању идентитета српског као посебног језика у БиХ формирањем институција и тела у Републици Српској која ће се бавити језичком политиком и планирањем у сарадњи са сличним телима у Републици Србији уз даљи рад на питањима писма и правописа српског језика³²².

Један од показатеља даље тежње ка рестандардизацији језика у БиХ и језичкој дивергенцији и комуникацијском удаљавању језика јесте и појава нове, језички радикалне теорије Сафета Кадића о „лингвоциду“ и „лингвосуициду“³²³ босанског језика. Кадићев приступ језичкој проблематици иде корак даље у увођењу разлика између језика у БиХ, наводећи да је икавски изговор оригинални и природни језички идиом у Босни и Херцеговини те да је икавски био „знак бошњачког идентитета“ као „органички идиом“ првих становника Босне који су донели икавски, босански језик (Kadić, 2014:249). Поред икавице као бошњачког примарног израза, Кадић се залаже и за увођење морфолошког правописа³²⁴ и за увођење двоваријантности босанског језика кроз две варијанте: источне, санџачке „ијекавско - штакавске“ и западне, босанскохерцеговачке „икавско –шћакавске“

³²² Неки аутори сматрају да је нестанак српскохрватског језика већ виђен процес који је природан у процесима дефинисања и изградње националног идентитета. Такви процеси су се већ десили са многим језицима као што то илуструје Myhill: “Уколико се околности промене, група људи која себе сматра групом која говори један велики језик, и стога, чини јединствен народ, може развити и почети користити додатне писане форме, релативно малих језика и тиме почети говорити различите језике и формирати различите народе. На тај начин је латински постао шпански, португалски, каталонски, француски, италијански, румунски и слично томе је, пре сто година, отомански турски био један у потпуности развијени књижевни језик за језике/дијалекте какви су данас турски, азербејџански, узбечки, туркменски, киргиски или татарски.“ (Myhill, 2006:12).

³²³ „Лингвоцид“ су по Кадићу вршили српски и хрватски лингвисти, политичари и интелектуалци током последњих 150 година дискриминацијом и елиминацијом босанског језика и његових говорника док је „лингвосуицид“ одрицање Бошњака од свог оригиналног језичког израза и подилажење утицајима са истока и запада, које по њему, траје и данас под утицајима медија, образовног система и дела бошњачких академских елита.

³²⁴ Критикујући „брдско-планински“ језички израз Вука Карацића и утицај српскохрватског на босански језик кроз векове строге забране његове употребе, Кадић наводи да се „ikavski izraz, kao prvobitni organski idiom Bošnjana/Bošnjaka, ipak se zadržao u narodnim govorima, i to kod svih kategorija stanovništva i na cijelom prostoru BiH, na kojem je historijski egzistirao kao i njegovi nosioci Bošnjaci“ (Kadić, 2014:334). Истовремено он одбацује фонетски правопис и истиче да је „приступање Европској унији (ЕУ) најбоља прилика и, можда, посљедња шанса да босански језик напokon добије "европски" правопис: „valja karadžićevski tzv. fonetski pravopis srpsko-hrvatskog jezika konvertirati u evropski morfološki pravopis bosanskog jezika prema elementarnom pravilu: sve morfeme u procesu afiksacije, deklinacijske, konjugacijske i komparacije fleksije te derivacije ostaju nepromijenjene u pisanju bez obzira na glasovno ujednačavanje u govornom procesu. Vukovo pravilo:Piši kao što govoriš treba priobratiti u bosansko: Piši izvorno, govori normalno!“ (Kadić, 2014:473).

(Kadić,2014:249). Он се залаже за свеобухватну реформу абетеде босанског језика која би реформом постала „*савремена еуропска абеседа*“ која би омогућила писање обеју варијанти и икавско-шћакавске и ијекавско-штакавске³²⁵. У разради разлика између српског, хрватског и босанског језика, Кадић наводи да босански језик карактерише „принцип хака“ односно употреба гласа х који није резултат оријенталног утицаја и преласка на ислам већ постојања прасловенских елемената у босанском језику које су Бошњани богумили задржали и по томе се и након преласка на ислам диференцирали од других. Овај принцип је остао у босанском до данас и на основу овог принципа хака долази до „лексикализације ономотопеја, насталих супстанцијализацијом гласа 'х' као нуклеуса новог семантичког језгра у које се везује друге гласове, а потом се профилира и идентифицира значење“ (Kadić, 2014:139). Глас х, поред икавско –шћакавског изговора, је једно од основних одличја босанског језика по Кадићу, наспрам до сада владајућег „принципа глувизма у сербокроатистици“ односно избацавања гласа х у српскохрватском језику (Kadić, 2014:170).

Образовна језичка политика остаје највећи изазов у нестабилном, постконфликтном друштву какво је БиХ. Нејасна политичка будућност државе, непостојање минималног консензуса о потребним реформама у држави као и њеном будућем развоју, етнопартијска политизација образовног система и коришћење образовног система као средства у процесу грађења и јачања етничког идентитета су најснажнији негативни фактори који ће и даље утицати на положај језика у образовном систему, медијима и политичком дискурсу. Дефинисање и спровођење образовне језичке политике у сложеним друштвима какво јесте и босанскохерцеговачко друштво, мора пронаћи решења за кључно питање: како успоставити равнотежу између потребе да се успостави друштвена кохезија и у исто време оствари језички и културолошки плурализам. Ова „дилема плурализма“ (Bullivant, 1981) представља проблем повезивања разноликих политичких тежњи конститутивних група и народа у плуралистичком друштву са

“ (Kadić, 2014:473).

³²⁵ Реформисана или боље речено сасвим нова абетеда босанског језика, би имала 30 знакова: Aa, Bb, Cc, Chch, Dd, Ć ģ (Cc), Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Ĩi, Jj, Kk, Ll, Łł, Mm, Nn, Ńń (Nnhh), Oo, Pp, Rr, Ss, Shsh, Schsch, Tt, Uu, Vv, Zz, Zhzh (Kadić, 2014:474).

потребама и тежњама државе и нације као целине. Центрипеталне и центрифугалне тенденције у језичкој политици могу унапредити интеракцију или пак подстаћи поделе међу конститутивним групама у заједници. Језичка политика у Босни и Херцеговини показује да се језици „рађају“ из политичких процеса грађења државе формирањем нових језика у заједницама где раније нису постојали (Мау, 2006:260). Повлачење граница нације треба да се поклапа са границама језика и у процесу распада Југославије, језик је постао симболички штит и барјак за новонастале нације и претворен је у „пара-религиозни култ“ (Чоловић, 2004:300) о којем морају бринути академске, политичке и уметничке елите.

Колективна језичка права су у постдејтонској БиХ довела до језичке, етничке и друштвене поделе те на сцену довеле вредности које су супротне универзалним људским правима, грађанским идеалима, појмовима недискриминације и социјалне инклузије. Језик је постао снажна препрека градњи концепта друштвене инклузивности и одлично средство за одржавање и правдање сегрегације и етничке поделе³²⁶. Доминантан модел образовања „раздвојени а једнаки“ има далекосежне последице на стабилност заједнице и показује да је у постконфликтним друштвима децентрализација образовног система која није праћена јасним реформама стварне полуге моћи давала у руке етнонационалистичким елитама којима је језик и образовни систем послужио као средство јачања национализма и одржања равнотеже страха. Иако је био одређеног напретка у образовним политикама у БиХ чињеница је да је питање језика у образовном систему и даље питање идентитета и да је основна улога језика дефинисање припадности етничкој групи и територији али и раздвајање од других етничких група. У дискурсима образовних политика, стратегијама образовања и законским решењима, ученици су у запећку док су политичке елите фактори који дефинишу образовну језичку политику. Формирање нација и њихових држава на језичком облику по принципима светог тројства језика,

³²⁶ „Језик се од средства споразумевања међу људима све више претварао у симбол борбе за националне државе... У „трећем балканском рату“ у овом веку пропаћу свих заједничких институција југословенске државе, убијен је и један језик... Свака од супротстављених страна дала је допринос том убиству. У извршењу тог чина зараћене стране су лако нашле *заједнички језик*.“ (Јакшић, 1997:83-94).

народа и државе добило је на тлу БиХ гротескне размере. Наспрам расправа о мултилингвизму које доминирају Европском унијом у коју БиХ жели ући, у БиХ су на сцени супротне идеје које теже ка монолингвизму етничке диференцијације и конституисању језичког растојања (Рајић, 1996) између трију културолошки и историјски блиских етничких група.

Можемо очекивати да ће образовне и језичке политике у БиХ, у складу са децентрализованим и етнички подељеним образовним системом, остати у великој мери непромењене јер су оне продужетак укупних политика етнополитичких елита. Након двадесет година постојања симболичких језичких политика којима се градила припадност етничкој групи без развијања грађанске свести, знања о другим народима и комуникативних вештина које могу бити важне у мултиетничким постконфликтним друштвима, изгледи за значајнију промену у приступу образовања су мали³²⁷.

Када говоримо о језику, чини се да језичка ситуација у БиХ нарочито у односу на питање имена босанског језика има три опције (Шипка, 2006:161) од које се тренутно све три чине мало изгледним наспрам постојећег статуса кво. Прва је да Бошњаци прихвате за име свог језика назив бошњачки и тиме уместо географског назива, име језика повежу са нацијом што би задовољило друга два народа. Друга опција је да Срби и Хрвати прихвате назив босански чиме би прихватили став да сваки народ има право да свој језик назива именом којим хоће, уз одбацивање претходно изнесених ставова о називу „бошњачки језик“ као једино прихватљивом и трећа опција је да сва три народа паралелно користе називе „босански/бошњачки“ за језик Бошњака у БиХ и ван ње³²⁸ у којој би Бошњаци користили назив босански а Срби и Хрвати назив бошњачки.

³²⁷ Проблеми система образовања и БиХ и постојање дискриминаторских пракси су поменути и у Извештају о напретку БиХ поднесеном Европском парламенту 16. октобра 2013. године доступном на адреси http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/ba_rapport_2013.pdf (приступљено 16. јуна 2015. године)

³²⁸ Dixon (1997, 7-8) сматра да се језици могу посматрати и као језици у лингвистичком смислу (у оригиналу: „language in the linguistic sense“) наспрам језика у политичком смислу (у оригиналу: „language in the political sense“). Три језика у БиХ су у лингвистичком смислу један језик док су у политичком смислу три посебна политичка језика. Политички језици су језици или варијанте једног језика који су структурно веома слични и чији се говорници разумеју међусобно. Сличну дефиницију је дао и Клос својом дефиницијом разлике између „Abstand“ и „Ausbau“ језика. „Abstand“ језици су различити и удаљени језици који су лингвистички концепт на који се могу применити поуздани и једнообразни критеријуми (Kloss, 1967:29). Категорија „Ausbau“

Постојећим законским решењима у БиХ, чини се, нико није задовољан и сва три народа истичу потребу за реформом језичке политике која би ишла ка даљем потврђивању језичког ексклузивитета. У Републици Српској је у новембру 2011. године у организацији Академије наука и уметности Републике Српске одржан округли сто „Језик и писмо у Републици Српској“³²⁹, који слично Симпозијуму бошњачких лингвиста из 1998. године, дефинише у Закључцима са скупа³³⁰ основне елементе будуће језичке политике у Републици Српској. Закључци наводе да је српски језик у неповољном положају због тежњи Бошњака ка увођењу босанског језика као „земаљског језика“³³¹ и због злоупотребе симболичке функције језика наспрам комуникативне функције. Даље се наводи да се у Републици Српској српски језик (обеју изговора) и ћириличног писма треба прогласити службеним језиком док статус осталих језика и латинице треба бити дефинисан посебним законом о употреби језика и писма. Закључци уводе принцип „језичког реципроцитета“ по којем се други језици, пре свега „језици Хрвата и Бошњака“ у БиХ требају користити у образовном систему Републике Српске у мери у колико је српски језик заступљен у Федерацији БиХ. Ово би практично значило потпуну промену тренутног приступа настави језика јер је број говорника српског језика у ФБиХ мали те је заступљеност српског језика у образовном систему скоро непостојећа. Таквим приступом реципроцитета би, засигурно, језици Бошњака и Хрвата изгубили статус и положај који имају данас у образовном систему Р.Српске. Закључци наводе и потребу ка „очувању

језика је првенствено социолошка и ови језици су језици који су плански преобликовани и измењени како би постали средство књижевног стандардног израза (Kloss, 1967:30). Фасолд (Fasold, 2005) „Ausbau“ језике сматра идеолошким друштвеним конструктима који се креирају и нестају у односу на потребе друштва. По њему, било која друштвена група може изградити језик на основи било каквог доступног језичког материјала уколико су друштвени и културолошки фактори повољни за такав процес. Поред ових двеју категорија језика, у случају новонасталих језика (босанског, хрватског и српског) као рестандардизованих варијетета заједничког језика, Бугарски уводи и нову категорију за ове језике називајући их тзв. Умбау језицима (Бугарски, 2002:148). Бугарски процес преобликовања варијетета језика у стандардни језик дели на три фазе: фазу стандардизације, фазу варијантације и фазу рестандардизације. Рестандардизација је последња фаза у којој се варијанте полицентричног језика рестандардизују у моноцентричне стандардне језике које Бугарски назива Umbau jezicima.

³²⁹ Програм рада округлог стола је доступан на адреси

[http://www.anurs.org/sajt/doc/File/Skupovi/Jezik_i_pismo_PROGRAM_2011\(1\).pdf](http://www.anurs.org/sajt/doc/File/Skupovi/Jezik_i_pismo_PROGRAM_2011(1).pdf) (приступљено 16.јуна 2015.године)

³³⁰ Закључци су доступни на страници http://www.anurs.org/sajt/doc/File/Skupovi/25-11-2011-Zakljuci_Okrugli_Sto_Jezik_i_pismo.pdf (приступљено 16.јуна 2015. године)

³³¹ Јасна је алузија на Калајеву политику „босанства“ и аустроугарски период у којем је босански био једини званични језик у БиХ

јединственог српског духовног и културног простора“ и истичу улогу новоформираног Института за српски језик и књижевност при Академији наука и умјетности Републике Српске чији је задатак „очување језичког и националног идентитета српског народа у Босни и Херцеговини“. Округли сто из 2011. године и оснивање Института за српски језик и књижевност представљају најозбиљније кораке ка креирању институција језичког планирања и политике у Републици Српској.

Истовремено, тренутна ситуација у погледу језичких образовних политика у БиХ не показује знаке позитивних промена. Последњи судски процеси који се баве питањима дискриминације у образовању укључујући и језик³³² показали су да постојећи законски оквир укључујући и Закон о забрани дискриминације у БиХ индиректно подржавају етнички подељено образовање и уместо дискриминације имплицитно уводе етнички засновану сегрегацију и постојање паралелних образовних система. Наиме, питање права на наставу матерњег језика у БиХ је током 2013. и 2014. године пребачено је из лингвистичке у правну и судску сферу³³³ која ће епilog имати на Уставном суду БиХ и Суду за људска права у Стразбуру. Питање права на наставу на матерњем језику поново је политизовано и представљено као питање права на идентитет. Након неколико случајева политизованих протеста родитеља ученика бошњачке националности у Р.Српској

³³² Под овим подразумевам пресуду општинског суда у Мостару из маја 2012. године којом су поделе разреда и ученика на етничким принципима проглашене за дискриминирајуће а Министарство образовања Херцеговачко-неретванског кантона је било дужно да одлуку спроведе до септембра 2012. Године. Међутим Суд је јуна 2013. године усвојио жалбу на ову Одлуку тврдећи да родитељи деце која похађају раздвојене школе имају право на избор образовања за своју децу чак и уколико се ради о етнички одвојеним школама. Слична пресуда донесена је и од стране општинског суда у Травнику у којој се наводи да дискриминације и сегрегације ученика у „двје школе под једним кровом“ нема јер је право сваког родитеља да изабере наставне планове, програме и *језик*. Истовремено, пресуда наводи да су „двје школе под једним кровом“ настале као резултат процеса повратка расељених лица и осигуравања права школовања *на матерњем језику*.

³³³ У Р.Српској током 2013. и 2014. године у центру медијске и политичке пажње био је вишемесечни бојкот наставе и свакодневни протести родитеља а затим и две тужбе бошњачких родитеља против Министарства просвете Р.Српске које су се тичале права на изучавање матерњег језика и националне групе предмета. За разлику од родитеља из Врбањаца, у општини Котор Варош, чија је тужба одбијена, тужба по Закону о забрани дискриминације коју су поднели родитељи из Коњевић Поља у Братунцу је прихваћена од стране суда у Сребреници. Привремену меру донесену јула 2014. године а којом се Министарству и школи налаже да организује наставу на *босанском језику* школа и Министарство нису прихватили. Судски процеси у оба случаја још увек трају уз најаве наставка и проширивања бојкота наставе због непоштовања права на учење матерњег језика. Веома је вероватно да ће ови судски поступци свој епilog по питању права на језик у образовању имати и пред Европским Судом за људска права којем је правни заступник бошњачких родитеља поднео апелацију октобра 2014. године.

који су децидно захтевали увођење босанског језика у редовни наставни процес и тражили тзв. етнички критеријум по којем наставу матерњег језика (односно босанског језика) могу вршити само наставници из релевантне етничке групе. Ови захтеви су у великој мери били ван оквира тзв. „националне групе предмета“ и Министарство просвјете и културе Републике Српске није било спремно да их испуни што је довело до вишегодишње кризе у којој је језик постао прворазредни политички проблем. Привремено решење поново пробуђеног проблема статуса и имена језика у БиХ пронађено је у креирању de facto паралелног образовног система отварањем школа и наставних центара у просторијама верских институција³³⁴.

У истом периоду у Републици Српској је урађена детаљна квалитативна „Анализа наставног плана и програма за основно образовање и васпитање“ (2012) која је послужила као основа за израду ревидираног наставног плана и програма. Поред препорука које су се тичале обима градива, развијања критичког мишљења код ученика, подстицања креативности и вертикалне и хоризонталне везе између наставних садржаја, циљева, разреда и предмета, Анализа је обухватила и предмете из наставе језика, односно српски језик као матерњи језик и енглески, француски, руски, немачки и италијански језик као стране језике у образовном систему Р.Српске. Уочено је да је предмет српски језик у свим разредима основне школе преоптерећен градивом уз неједнако распоређен број часова који нагло расте у четвртој и у шестом разреду основне школе уз истовремено опадање фонда часова по наставној јединици у овим разредима. У настави страних језика, најизразитији проблем је непостојање јасно формулисаних наставних јединица унутар тематских целина за све стране језике (осим за немачки језик који једини има дефинисане наставне јединице) те непостојање јасних временских оквира за постизање исхода учења. Када је реч о српском језику и осталим предметима из националне групе предмета, извештај истиче да се врло лако може „склизнути у

³³⁴ Тако су ученици и родитељи бошњачке националности у Коњевић Пољу у општини Братунац у источној Републици Српској и Врбањаца у општини Котор Варош у западној Републици Српској похађање школе наставили ван формалног образовног система ентитета Републике Српске. Такозвана „инструктивна настава“ се одвија у паралелном образовном систему на територији Р.Српске у објектима Исламске верске заједнице са наставницима бошњачке националности и по програмима из ентитета ФБиХ који укључују и босански језик. С друге стране сличан пример је и случај Српског културног друштва „Просвјета“ које је у Мостару у сарадњи са Српском Православном Црквом организовало додатну наставу српског језика, културе и историје за 30 српске деце које немају право на учење матерњег језика у редовним школама.

величање сопственог народа, а без јасног познавања и разумијевања других. Сматрамо да је дјецци потребно дати информације о културама, обичајима, језику и традицији народа са којима живе како би више цијенли свој народ и развијали толеранцију према другима те разбијали предрасуде и стереотипе којима су окружени.“ (Анализа, 2012: 135)

Међутим, чини се да ове препоруке нису добиле остварење у измењеном наставном плану и програму у Републици Српској. Непосредно пред почетак нове школске године у септембру 2014. године и опште изборе у октобру 2014. године, Педагошки завод Републике Српске донео је контроверзну одлуку о ступању на снагу новог ревидираног наставног плана и програма³³⁵. Ревидирани Наставни план и програм је означио крупну промену у језичкој образовној политици која је потом довела до нових политичких трвења у којима је језик (боље рећи име језика) поново постао прворазредно политичко питање. Наиме, име школског предмета који се односи на „наставу на језику конститутивног народа“ је усклађено са чланом 7. Устава Републике Српске који говори о језику српског народа, језику бошњачког народа и језику хрватског народа. Тако у Наставном плану постоји експлицитно наведен назив „српски језик“ док је за имена друга два језика конститутивних народа остављен само термин „језик“ са празним пољем испред ове речи. Основним школама у Републици Српској је дато усмено упутство да језик друга два народа у администрацији и документацији воде као „бошњачки језик“³³⁶ односно „хрватски језик“, изводећи имена предмета из уставних термина за језике. Оваква одлука у предвечерје избора довела је до бурних политичких реакција³³⁷ и одбацивања овакве одлуке уз тврдње да је за Бошњаке једино прихватљив назив босански језик као назив језика који има историцитет, традицију и нераскидиво је везан за национални идентитет

³³⁵ Примерак наставног плана доступан је на веб страници Педагошког завода Републике Српске на адреси http://www.rpz.rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.2/Nastavni%20plan%20za%20osnovno%20vaspitanje%20i%20obrazovanje.pdf (приступљено 16. јуна 2015. године)

³³⁶ На саветовањима које је Републички Педагошки Завод Републике Српске одржао током августа 2014. за основне и средње школе у Р.Српској, представници РПЗ-а су изнели став по којем босански језик не постоји већ постоји само бошњачки језик те је прихватљив и законит само назив – бошњачки језик.

³³⁷ Бивши реис улема Исламске верске заједнице у БиХ и председнички кандидат на изборима 2014.године, Мустафа Церић је тако ову одлуку упоредио са „геноцидом у Сребреници“.

Бошњака³³⁸. С друге стране, питање назива босанског језика је у суседној Републици Србији (са којом Република Српска има бројне политичке, културне и економске везе) решено 2009. године одлуком Националног просветног савета којом је решено питање наставе за бошњачку националну мањину у Србији. Национални просветни савет Републике Србије је језик Бошњака одредио као босански вођен чињеницом да је у БиХ један од званичних језика признат под именом босански језик (Филиповић, 2010:10)³³⁹.

Један од позитивних примера могућег решења за питање наставе матерњег језика је и процес дефинисања ученичких стандарда који је Агенција за предшколско, основно и средње образовање у БиХ започела током 2011. и 2012. године са основном циљем да се дефинишу стандарди и нивои ученичких постигнућа у области босанског / хрватског / српског језика³⁴⁰. За разлику од приступа у настави матерњег језика који је наглашавао концепт националне групе предмета у којој се инсистира на националним особеностима и језичким разликама те језику и писму као етничком маркеру, стандарди ученичких

³³⁸ Посебан одговор представљала је платформа бошњачких организација цивилног друштва подржана од стране политичких партија под називом „Klupa za sve“ чија је намена „uklanjanje diskriminacije u obrazovanju za pripadnike bošnjačke i hrvatske povratničke zajednice u entitetu Republika Srpska“. Платформа која очигледно циља само образовни систем Републике Српске и избегава сваку критику дискриминаторских пракси у кантонима ФБиХ, тако захтева да се сваком љаку у Републици Српској осигура „pravo da piše po slobodnom izboru na latinici i ćirilici, uz obavezu učenja oba pisma u toku školovanja. Također, đaku treba osigurati pravo da odgovara, izlazi na ispite, priprema zadaću i ispunjava svoje obaveze na jeziku koji izabere, te da u skladu s tim *sva ispravka radova u smislu gramatike/pravopisa, treba biti tretirana u skladu sa izabranim jezičkim standardom.*“ Више на страници www.prvimart.ba (приступљено 16. јуна 2016. године)

³³⁹ Наставни кадар за наставу босанског језика у Србији школује се на државном Универзитету у Новом Пазару на катедри за „Српски језик и књижевност“. Слична катедра али са другачијим именом катедра за „Српски/босански језик и књижевност“ постоји и на приватном Интернационалном Универзитету у Новом Пазару.

³⁴⁰ Карактеристике стандарда, који су у одређеној мери адаптирани из стандарда у употреби у СР Немачкој односно оквирног документа „The Development of National Education Standards Federal Ministry of Education and Research“ из 2004. године су: „провјерљивост, фокус на основним знањима и вештинама, кумулативност, диференцијација, разумљивост, изводљивост и обавезност за све“. Проверљивост стандарда подразумева да се конкретна знања и вештине могу мерити стандардизованим тестовима, фокус на основним знањима омогућава да се пажња усмери на најважнија знања и вештине из неке области, кумулативност подразумева вертикалну везу између нивоа знања, диференцијација стандарда подразумева разликовање између различитих нивоа постигнућа, разумљивост стандарда подразумева да су стандарди формулисани на начин који је разумљив за све учесника образовног система, изводљивост стандарда подразумева да се стандарди могу остварити а обавезност стандарда за све подразумева да се стандарди односе на све ученике. Више у извештају „Стандарди ученичких постигнућа: Дефинисање стандарда ученичких постигнућа за трећи и шести разред деветогодишњег образовања из босанског/хрватског/српског језика, математике и природних наука“, Агенција за предшколско, основно и средње образовање, Сарајево, 2012.

постигнућа су квалитативни и квантитативни опис нивоа знања ученика из области језика које ученици постижу у одређеним периодима школовања. Стандарди ученичких постигнућа би требало да омогуће уклањање једног од кључних недостатака образовног система у БиХ – недостатак вредновања резултата наставе као и одсуство параметара за упоређивање резултата са стандардима и резултатима у другим државама³⁴¹. Стандарди ученичких постигнућа за матерњи језик су дефинисани тако што је најпре дат општи опис нивоа постигнућа а затим и попис циљева који су мерени у сваком подручју. Дефинисана су три нивоа постигнућа (ниски, средњи и високи) са одговарајућим програмским циљевима и областима подељеним у 4 области: граматика, правопис, књижевност и култура писменог изражавања. Све 4 области су тако конципирани да дају знања и способности која су мерљива у свим школама, без обзира по којем од три језика или по којем наставном плану и програму раде. Са аспекта језика и књижевности прате се знања и способности која су мерљива без обзира на перципиране разлике између трију језика односно постојање тзв. садржаја национале групе предмета. Стандарди ученичких постигнућа су показали да је и у постојећем подељеном образовном оквиру могуће пратити постигнућа и резултате те тестирање ученичких постигнућа усмерити на заједничка знања и способности које би образовни системи у БиХ требали развијати. Наставак рада на стандардима поред области матерњих језика настављен је током 2011. и 2012. године и на још једном предмету из националне групе предмета, то јест историје³⁴².

³⁴¹ БиХ није никада учествовала у PISA тестирању тако да сем учешћа у TIMSS тестирању из области математике, БиХ нема екстерне показатеље квалитета образовног система као и нивоа ученичких знања.

³⁴² Интересантно је да су у оквиру реформе наставе историје „Хисторија/Историја/Повијест за будућност: кроз образовање ка помирењу“ поред израде стандарда и исхода учења, укључени и семинари за наставнике историје, ауторе и рецензенте уџбеника као и израда Препорука у сврху унапређења наставе историје. Чини се да је за образовне институције у БиХ, академску заједницу, међународне институције и министарства образовања настава предмета Историја мање контроверзна од наставе матерњих језика на чијој реформи се до сада није радило.

9. Закључак

Рад је анализирао садашње специфичности у језичкој политици у Босни и Херцеговини с циљем да покаже на који начин је језичка политика разградила комуникативну функцију претходног заједничког језика и три национална језика претворила у симболе идентитета. У првом делу тезе дат је теоријски оквир језичке политике и планирања и преглед историјског развоја језичке политике укључујући и ставове, дефиниције и мишљења водећих лингвиста из ове области. Сврха овог поглавља је да појасни значај улоге језичке политике као посебне јавне политике која одсликава друштвене, етничке и политичке односе. Истовремено, у овом поглављу је приказан и дијахронијски развој језичке политике са посебним акцентом на интерактивном моделу језичке политике и улогом језичке политике у образовном систему. Такође, у овом делу је обрађен и однос језичких људских права и језичких политика у вишенационалним срединама у односу на различите моделе законских и уставних решења ових права.

У следећем делу тезе анализиран је однос етничког идентитета и језика у Босни и Херцеговини са аспекта језика као „епицентра“ око којег се етничка заједница окупља прелазећи из предполитичке фазе етничке заједнице у фазу нације. Дата је анализа улоге језика као средства идентификације припадности заједници, средства интеграције заједнице и истовремено средства изолације и ограничавања граница једне заједнице. Ово поглавље показује да су нације на тлу Балкана примарно националне, етничке заједнице пре него грађанске нације те да је језик у овим нацијама значај етничког, верског и политичког идентитета пре него језик комуникације какав је случај у грађанским нацијама. Коришћењем фаза Хроховог „А-Б-Ц“ модела и проширеним моделом Камуселе, показује се да су балканске нације историјски биле „мале нације“ које су дуго живеле у деловима великих мултиетничких империја без сопствених елита, континуитета у државном и друштвеном развоју те без постојања стандардизованог и нормативизованог језика. Историјски и политички разлози какви су били турска власт и аустроугарска управа у БиХ су утицале да се језички идентитет не поклопи са етничким и религијским идентитетом. Језички идентитет на тлу БиХ није

иницијално имао улогу етнонационалног маркера за разлику од религијске припадности која је изједначена са етничком припадношћу. Милетски систем турске империје и аустроугарски концепт „босанства“ утицали су на јачање екстерних лојалности, националних идеологија и верских разлика пре него на јачање заједничког идентитета. Поред Хрохових модела, у овом делу тезе се истиче и постојање три различите сфере културног, верског и језичког утицаја: *Slavia romana*, *Slavia orthodoxa* и *Slavia islamica* које су обликовале верске и језичке разлике присутне до данас на тлу БиХ.

У четвртом поглављу обрађен је историјски, политички и правни оквир развоја и промене језичке политике на тлу БиХ од заједничког језика ка политичким језицима идентификације. Анализом је обухваћен период развоја језичке политике од увођења језичке толеранције у СРБиХ до националистичких модела језичких политика карактеристичних за деведесете године ХХ века, период грађанског рата у БиХ и период територијалних и националних подела у послератном периоду. За све периоде развоја језичке политике карактеристичан је снажан утицај политике и употреба језика и језичке политике као средстава за решавање дубљих политичких и друштвених проблема односно оруђа у етничкој хомогенизацији. Упоредјујући период језичке толеранције као период појаве посебне књижевнојезичке политике и језичког израза особеног за језичку стварност у СРБиХ са ефектима и решењима „ратних“ језичких политика уочљиво је да је остварен симболички циљ разликовања али и стварног раздвајања трију народа. Заједничко за све ове фазе је да је намена језичке политике у ствари не језичка већ политичка па се и законска решења овог периода не баве језиком као комуникативним системом већ се баве политичким статусом језика и називима језика. Уз детаљан преглед докумената, закона и одлука о језику дат је и компаративни преглед етничких језичких политика из периода грађанског рата на територијама БиХ, Републике Српске и Херцег-Босне са посебним освртом на рађање или обнављање босанског/бошњачког језика као националног језика Бошњака у БиХ и ван ње.

Пето поглавље обрађује положај трију језика у постдејтонској БиХ који су након озваничења њиховог статуса као службених постали средства за контрастивну идентификацију трију народа. У овом делу рада показан је утицај

Дејтонског мировног споразума на структуру БиХ као консоцијацијске демократије засноване на етничком кључу али и статус и положај званичних језика те прихватање тројезичности и од стране институција међународне заједнице у БиХ која је индиректно подстицала удаљавање између језика и њихових говорника у БиХ. Дејтонски мировни оквир, Устав, домаће политичке елите и тела међународне заједнице су својим деловањем утврдили језик као етнички маркер и убрзали процес језичке дивергенције покренут почетком 90-тих година.

Следеће поглавље анализира улогу међународне заједнице у реформи образовних језичких политика које су требале да реформом образовања убрзају процес повратка избеглица. Реформа образовања је увела концепте националне групе предмета и етнички одвојених а ипак „интегрисаних“ школа са циљем да омогући институционални плуралитет али је због самог државног оквира и природе државног уређења реформа произвела плуралитет институција. Првобитно осмишљена да спречи асимилацију ученика и да пружи гаранције за очување језичких и националних права, реформа наставних планова и увођење националне групе предмета је постала средство за очување подела и успостављање етнички подељеног образовања. У посебним поглављима је анализирана улога језика као предмета који је суштински део националне групе предмета и један од узрока постојања одвојених школа под једним кровом. Језик је у области образовања изгубио комуникативну улогу док је симболички, уз веронауку, постао темељом очувања националног идентитета.

У поглављу посвећеном уставним реформама из 2000. године које су увеле концепт конститутивности народа и националних језика на целој територији БиХ, показано је да су ове промене биле засноване на правном оквиру који је намењен заштити мањинских народа који је ипак примењен на три конститутивна народа, у потпуности занемарујући статус седамнаест признатих мањинских језика у БиХ. Обрађено је и питање лингвонима за босански језик које представља једно од горућих питања језичке политике у БиХ и извор дубоких неслагања између лингвиста и политичких представника у БиХ али и ван ње у Србији и Хрватској.

Као пандан овим етнополитикама у језику, у поглављу које обрађује микројезичку политику у Брчком, анализиран је образовни систем и језичка

решења у трећој територијалној јединици, Дистрикту Брчко. Закључено је да је језичка политика у Брчком више изузетак него правило због посебног правног, финансијског и политичког положаја Дистрикта и другачијег приступа међународне заједнице. Дат је осврт на наставну праксу и наставни план и програм у Дистрикту у односу на планове и програме у ФБиХ и Републици Српској уз осврт на предности решења у настави матерњег језика.

Следеће поглавље је обрадило статус и положај мањинских језика у образовном систему у БиХ односно примере добре праксе у Републици Српској. Анализиран је и законски оквир те она решења која се односе на употребу мањинских језика у администрацији, образовном систему и наставној пракси. Закључено је да је и поред позитивног и развијеног правног оквира у БиХ који формално штити свих седамнаест мањинских заједница и језика, наставна и образовна пракса показују да је настава мањинских језика системски нерешено питање уз питање уџбеника, наставног кадра и наставних планова за наставу на мањинским језицима. Један од закључака је и чињеница да је законски оквир у БиХ релативно нов и да су мањинска права призната тек 2003. године док је примена Европске повеље о мањинским језицима још увек на ниском нивоу.

Осмо поглавље обрађује рецептивни мултингвизам као формално решење тренутне језичке ситуације у БиХ односно као механизам који би међу говорницима сличних језика омогућио развијање вишејезичности као интеркултуралне вредности и у први план ставио сличности између језика у БиХ уместо садашње праксе истицања разлика. Упоређени су модели рецептивног мултилингвизма у Швајцарској и Скандинавији као модели који могу послужити као полазиште и за језичку ситуацију у БиХ. Уочава се да је примена елемената мултилингвизма у БиХ могућа како је то и пракса примене различитих језика у изради наставних материјала показала на примеру приручника „Погледи“. Примена рецептивног мултилингвизма у настави језика као опција је показана и кроз примере уџбеника БХС језика за странце који успешно укључују сва три језика и њихове варијетете у једном уџбенику. Истовремено, у овом делу сам анализирао и најновије тенденције у развоју језичке политике који показују јачање језичке дивергенције и етничке диференцијације као и одлуке које показују свесну идентификацију говорника на основу језика. Језик тако у БиХ има три

нивоа употребе, први и основни (К – ниво) комуникативни ниво, затим симболички ниво (С-ниво) језика као етничког деноминатора и индивидуални, идентификациони ниво (И-ниво) који се користе зависно од нивоа употребе говорника и окружења у којем се језик користи.

Анализа језичке политике у Босни и Херцеговини, односно њене стандарднојезичке праксе у последњих двадесет година показује колико се у језику као друштвеном феномену одсликава укупна друштвена и политичка стварност и рефлектују сва позитивна и негативна питања идентитета како оних који већ постоје тако и идентитета који су у процесу градње. Језичка политика у БиХ је у заједничкој држави била одличан пример језичке толеранције у којој се одсликавала сва комплексност питања језика, идентитета и политике у наднационалном друштву каква је била заједничка држава. Истовремено, нестанком бивше Југославије нестали су и наднационални језички идентитети који су замењени новим, до тада потиснутим, националним идентитетима. Све новонастале државе на тлу бивше Југославије су успеле да језик повежу са конструкцијама националног идентитета али су истовремено језички идентитет изградиле градећи га у опозицији са језичким идентитетима других. На тлу БиХ, језик је постао не само део колективног идентитета већ и симбол различитих схватања будућности државе и лакмус папир укупних политичких односа и друштвених проблема типичних за постконфликтна и подељена друштва. Подела језика и стварање политичких језика на тлу БиХ представља јединствен пример на тлу Европе својеврсне етногосије чији говорници паралелно користе матерње језике и као симболичко средство одвајања али и комуникативно средство које их чини једном говорном заједницом. Историја језичке политике у БиХ показује да је период језичке толеранције у време бивше Југославије смењен етнонационалним језичким политикама те да је језичка политика на тлу БиХ готово увек била продужена рука политике. Дискусије и расправе о природи, броју и називима језика су уместо да реше лингвистичка питања претворене у политичка питања у којима се преламају различите визије будућности државе и различите етнополитике.

Циљ ове дисертације је био да покаже ефекте и резултате деловања етничких језичких политика у сложенем, постконфликтном, дубоко етнички

подељеном друштву а које су за циљ имале реификацију етноконфесионалних заједница уместо деловања на језик као систем комуникације. У односу на период језичке толеранције у језичкој политици у БиХ током седамдесетих година двадесетог века, периоди националног буђења осамдесетих и период ратног конфликта деведесетих година двадесетог века су ојачали језичку сегрегацију као имплицитну језичку политику која је почетком двадесет првог века формализована уставним и законским решењима. Језичка толеранција као принцип језичке политике била је могућа у специфичним политичким и друштвеним околностима постојања социјалистичке Југославије док је успостављање језичке сегрегације у постдејтонској БиХ узроковано етничким и националистичким политикама које су у знатној мери подстакнуте и вањским утицајима и решењима донесеним под утицајем међународне заједнице.

Анализа постојећих законских решења и докумената језичке политике у Босни и Херцеговини је показала да доминирајуће политичке идеологије етноанационализма у босанскохерцеговачком друштву одређују и језичку политику, њен садржај, обим и намену. Језик се користи за саморепродукцију и одржавање постојећих друштвених и политичких односа. Датом анализом стања у образовним системима у БиХ показано је да језик у образовном систему служи стварању разлика и да наставни планови и програми, уџбеници као и саме наставне праксе инсистирају на симболичкој функцији језика. Уочава се да ће процеси језичке дивергенције и даље бити присутни у језичкој политици у БиХ с тим што језичка политика рефлектује укупну политичку ситуацију у земљи те ће даља судбина и статус језика у БиХ зависити првенствено од исхода политичких договора у БиХ те процеса придруживања Европској унији. Процес придруживања ЕУ ће захтевати промену парадигме у образовном систему од промоције етничког монокултурализма ка образовном систему који ће подстицати интеркултуралност као ученичку компетенцију. Овај процес ће захтевати стварање школа које интегришу језике и културе уз језичку политику која ће промовисати вишејезични и интегративни модел образовања. Језичка политика у БиХ, уколико жели да се заиста бави питањима језика, језика у медијима, ученичким језичким компетенцијама и унапређењем ниског нивоа језичке и комуникативне културе, мораће укључити и промену садашњег приступа који

према језику имају лингвисти односно стављање у први план комуникативне улоге језика. Од круцијалне важности биће интеграција интеркултуралне компоненте у наставне планове и програме како би се развијала интеркултурална компетенција код ученика са циљем да се ученици припреме за учешће и живот у мултиетничкој и вишеконфесионалној средини. Још увек је рано говорити о промени парадигме језичке политике у БиХ према критичкој језичкој политици која би активно промовисала упознавање говорника са језичким варијететима других народа, заједничком језичком традицијом и која би елиминисале етничке и језичке стереотипе. Истовремено она би покушала дати одговоре на важна питања језика у глобализованом свету као што су положај и статус мањинских језика, комуникативна компетенције говорника, анализа политичког дискурса, улога језика у конфликтима, питањима превођења или статуса других европских језика који се проучавају у образовном систему и питањима места и утицаја енглеског језика.

С друге стране, како се често говори да европски процеси интеграција захтевају и процес реорганизације и реформе БиХ, језичка политика ће несумњиво и даље бити средство у борби за политички утицај и етничку доминацију. Једини начин да се избегну или ублаже негативни ефекти овакве језичке политике је прихватање концепта језичке толеранције у њеној јачој интерпретацији као активног, отвореног и интеркултуралног става према другим језицима и нацијама односно као решење се наводи примена рецептивног мултилингвизма као облика језичке толеранције. На интергрупном и интерперсоналном плану (Бугарски, 2002:110), језичка толеранција би подстакла отвореност према језицима, културама и традицијама других уз промену личног говорничког става према језичким разликама и начинима интерперсоналне комуникације док би примена принципа и елемената рецептивног мултилингвизма омогућила да се и формално изводи заједничка настава језика која би помирила комуникативну и симболичку функцију језика и истовремено спречила стварање етнички хомогених школа.

Последица досадашње језичке политике рестандардизације заједничког полицентричног језика у неколико моноетничких, националних језика била је национална хомогенизација и, у различитој мери, довршетак изградње

партикуларних националних идентитета код сва три народа у БиХ. Језици су преобликовани да би се поклопили са религијским и националним идентитетом како би заједнице које су „другачије“ могле „другачије“ и говорити тако да језик више није средство комуникације него национална карактеристика оптерећена историјским, верским и политичким конотацијама. Управо зато што је језик постављен као политички проблем, лингвистика нема много утицаја јер се ови Ausbau језици обликују и стандардизују из политичких разлога а не због лингвистичких разлога. Тренутна политичка ситуацију у БиХ не даје много наде да ће језичка политика постати „креативна политичка снага“ (Lakoff, 1990:302) која ће омогућити међусобну интеркултуралну комуникацију и прихватање језичких различитости.

10. Литература

- Alexander, R. (2006). *Bosnian, Croatian, Serbian: a grammar with sociolinguistic commentary*. Wisconsin: Wisconsin University Press.
- Alexander, R., Elias-Bursać, E. (2010). *Bosnian, Croatian, Serbian: a textbook with exercises and basic grammar*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the origins and spread of nationalism*. London: Verso.
- Arzoz, X. (2007). The Nature of Language Rights. *JEMIE* 6 (2007) 2, European Center for Minority Issues.
- Bahtina, D, ten Thije, J.D. & Wijnen, F.N.K. (2013). Combining Cognitive and Interactive Approaches to Lingua Receptiva. *International Journal of Multilingualism*, 10 (2), 159-180.
- Baldauf, R., Liddicoat, A (2008). *Language Planning and Policy: Language Planning in Local Contexts*. Multilingual Matters Ltd.
- Barbour, S. (2004). Nationalsprache und Amtssprache. *Y: Soziolinguistik: Ein internationales Handbuch für Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, Ammon, U. Dittmar, K., Trudgill, P. (eds.) Vol.1, Berlin, 286-296.
- Barbour, S., Carmichael, C. (2002). *Language and Nationalism in Europe*. New York : Oxford University Press.
- Baruch – Wachtel, A. (1998). *Making a Nation, Breaking a Nation, Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford University Press.
- Bataković, D. (1996). *The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics*. Paris: Dialogue.
- Berlin, I. (1976). *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*. Chatto and Windus: London.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Blommaert, J. (2001). The Asmara declaration as a sociolinguistic problem: Reflections on scholarship and linguistic rights. *Journal of Sociolinguistics*, 5(1), 131–55.

Blommaert, J.,Verschueren, J. (2010). The Role of Language in European Nationalist Ideologies. *Pragmatics* 2:3, 355 -375.

Bose, S. (2002). *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*. C.Hurst &Co. Publishers.

Bowder, M. & Perry, V. (2013). Returnees and the Challenges for Education Reform in Bosnia and Herzegovina. *Y: Education and Internally Displaced Persons – Education as Humanitarian Response*, Christine Ellison and Alan Smith, (Eds.). Bloomsbury Academic, 142-164.

Bratt Poulston, C. (2003). Language Policies and Language Rights. In: *Sociolinguistics The Essential Readings*. Oxford: Blackwell.

Braunmüller, K. (2013). Communication based on receptive multilingualism: advantages and disadvantages. *International Journal of Multilingualism*, 10:2, 214-223

Bugariski, R. (2012) Language, identity and borders in the former Serbo-Croatian area. In : *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 33:3, 219-235.

Bugariski, R., Hawkesworth, C. (2004.). *Language in the Former Yugoslav Lands*. Indiana: Slavica Publishers.

Bugariski, Ranko. (2001). Language, nationalism and war in Yugoslavia. *International Journal of Sociology of Language*, 151, 69-87.

Bugariski, Ranko. (2004). Language and boundaries in the Yugoslav context. *Y: Brigitta Busch and Helen Kelly-Holmes (eds.). Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States*. Frankfurt, Germany, Tonawanda, USA and North York, Canada,21-37.

Bugariski, P. (2003). *Language and Ethnicity in Sarajevo*. SRAZ, XLVII-XLVIII, 71-76

Bullivant, B. (1981). *The Pluralist Dilemma in Education: Six Case Studies*. Sydney:George Allen.

Burg, S. And Shoup, P. (1999) *The War in Bosnia-Herzegovina – Ethnic Conflict and International Intervention*. Armonk, London: M.E.Sharpe.

Busch, B. & J. Schick (2007). Educational Materials Reflecting Heteroglossia: Disinventing Ethnolinguistic Differences in Bosnia-Herzegovina. Y: S. Makoni, A. Pennycook (eds.), *Disinventing and Reconstituting Languages*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, 216-232.

Bush, K. & Saltarelli, D. (2001). *Two Faces of Education in Ethnic Conflict*. Florence, Innocenti Research Center, UNICEF.

Cassel Johnson, D. (2013). *Language policy*. Palgrave Macmillan.

Chandler, D. (2000). *Bosnia, Faking Democracy After Dayton*. London : Pluto Press.

Chaudenson, R. (1993). La typologie des situations de Francophonie. Y: Eds Robillard, D, de, Beniamino, M. *Le français dans l'espace francophone*. Paris: Champion.

Chaudenson, R., Robillard, D. (1989). *Langues, économie et développement*. Aix-en-Provence: Institut d'études créoles et francophones, Université de Provence.

Coles, E. (2011), *The Importance of Education Systems in Post-Conflict Settings: The Case of Bosnia-Herzegovina (BiH)*. Honors Projects, Paper 10.
http://digitalcommons.iwu.edu/intstu_honproj/10

Coles, K (2007). *Democratic Designs: International Intervention and Electoral Practices in Postwar Bosnia-Herzegovina*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Cooper, R. (1989). *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coulmas, F. (2005). Changing Language Regimes in Globalizing Environments. Y: *International Journal of the Sociology of Language*. Volume 2005, Issue 175-176, 3–15

Crystal, D. (2001). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Curriculum Change and Social Cohesion in conflict-affected societies, Colloquium Report, UNESCO, International Bureau of Education, Geneva, 3-4 April 2003.

Čolović, I. (2004). Priests of Language: The Nation, Poetry and the Cult of Language. *Language in the former Yugoslav Lands*, Bugarski, R., Hawkesworth, C. (Eds), Bloomington, 295-304.

Daskalov, R. & Marinov, T. (2013). *Entangled Histories of the Balkans Volume One: National Ideologies and Language Policies*. Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands.

De Cillia, R. (2002). Fremdsprachenunterricht in Österreich nach 1945. In E. Lechner (Ed.) *Formen und Funktionen des Fremdsprachunterrichts im Europa des 20. Jahrhunderts*. Bildungsgeschichte und Europäische Identität, Band 3. Frankfurt: Peter Lang.

De Schutter, H. (2008). The Linguistic Territoriality Principle — A Critique. *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 25, No. 2, 2008.

Dixon, R. M.W.(1997). *The Rise and Fall of Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dunatov, R. (1987). A Note on the Nature and the Status of the standard Serbo-Croatian in Bosnia-Herzegovina. *Y: Slovene Studies* 9/1-2, 75-78.

Eastman, C. (1983). *Language Planning: an introduction*. San Francisco: Chandler and Sharp publishers.

Education Policy in BiH, Office of the High Representative, May 2000, Sarajevo.

Edwards, J. (1985). *Language, society and identity*. Oxford: Oxford University Press.

European Commission, *Studies on translation and multilingualism- Intercomprehension*, 4/2012.

- Fasold, R. (1984). *The sociolinguistics of society*. Oxford:Blackwell.
- Fasold, R. (2005). Making languages. Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism, ed. James Cohen, Kara T. McAlister, Kellie Rolstad, and Jeff MacSwan, Somerville, MA: Cascadilla Press, 697-702 .
- Fettes, M. (1997). Language planning and education. Eds. Wodak, R., Corson, D. *Language policy and politics in education*. Dordrecht:Kluwer academic, 13-22.
- Fichte, J.G. (2008). *Address to the German Nation*. Edited by Gregory Moore. Cambridge: Cambridge University Press.
- Filipović, J. ,Vučo, J. and Djurić, Lj (2007). Critical Review of Language Education Policies in Compulsory Primary and Secondary Education in Serbia. Y: *Current Issues in Language Planning*, Vol. 8:2, 222-242.
- Fine, J.V.(2006).*When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. University of Michigan Press.
- Fischer, M., (ed.) (2006). Integration or Segregation? Reforming the Education Sector. In: *Peace building and Civil Society in Bosnia-Herzegovina Ten Years after Dayton*. Münster: Lit-Verlag, 297-324.
- Fishman, J. (1999). *Language and Ethnic Identity*. Oxford University Press.
- Fishman, J. A. (1974). Language planning and language planning research: The state of the art. In J. A. Fishman (ed.) *Advances in Language Planning*. The Hague: Mouton.
- Fishman, J.A. (1968). Nationality – nationalism and Nation-nationism. Y: *Language Problems of Developing Nations*, Eds.J.A.Fishman, C.A. Ferguson, J.Das Gupta. John Wiley and Sons.
- Fishman, J.A. (2006). *DO NOT Leave Your Language Alone The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy*. Lawrence Erlbaum Associates.

Footit, H, Michael, K. (2012). *Languages at War: Policies and Practices of Language Contacts in Conflict*. Palgrave Macmillan.

Ford, C. (2002). Language Planning in Bosnia and Herzegovina: The 1998 Bihać Symposium. *The Slavic and East European Journal*, Vol. 46, No.2, 349-361.

Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended: a Lecture at the College De France 1975-76*. New York: Picador.

Friedman, V. (1984). *Linguistics, Nationalism, and Literary Languages: A Balkan Perspective*. Purdue University Linguistics Group and Interdepartmental program in Linguistics.

Friedman, V. (1988). National Language and Linguistic Nationalism in the Balkans. The Language Situation in Balkans and East Europe. Universitet i Bergen Institutt for fonetik og lingvistik: Skriftserie Nr. 32. Serie A. 1-6.

Friedman, V. (1997). One Grammar, Three Lexicons: Ideological Overtones and Underpinnings in the Balkan Sprachbund. *Y: Papers from the 33rd Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago, Chicago Linguistic Society.

Friedman, V. (1999). *Linguistic Emblems and Emblematic Languages: On Language as Flag in the Balkans*. Department of Slavic and East European Languages and Literatures, The Ohio State University, Columbus.

Garcia, O., Menken, K. (2010). *Negotiating Language Policies in Schools: Educators as Policymakers*, New York:Routledge.

Gazzola, M. (2006). Le sfide della politica linguistica di oggi. *Y: La gestione del multilinguismo nell'Unione europea*.

Geeraerts, D. (2002) Cultural models of linguistic standardization. In R. Dirven, R. Frank and M. Piétz (eds) *Cognitive Models in Language and Thought: Ideology, metaphors and meanings*. Berlin: Mouton de Gruyter, 25-68.

Gibson, F. (2006). *Language Planning and Education*. Edinburgh University Press.

Goldblatt, H., Stanchev, K. (2008). Bosnian or Bosniac: Aspects of a Contemporary Slavic Language Question. *Slavia Orthodoxa and Slavia Romana: Essays Presented to Riccardo Picchio by His Students on the Occasion of His Eightieth Birthday, New Haven: The MacMillan Center for International and Area Studies at Yale University*, 149 – 161.

Greenberg, R.D. (2004). *Language in the Balkans - Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford University Press.

Greenberg, R.D. (2010). Sociolinguistics in the Balkans. In: *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*, (Ed) Martin J. Ball. UK:Routledge, 362-374.

Grubišić, V. (2003). The Language Situation in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina. *Toronto Slavic Quarterly*, University of Toronto, Academic Electronic Journal in Slavic Studies, <http://sites.utoronto.ca/tsq/03/vinko.shtml> (приступљено 10. новембра 2014. године)

Guchteneire, de P. (2001). The Human Rights of Linguistic Minorities and Language Policies. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 3, No. 2.

Haugen, E. (1959). Planning for a Standard Language in Modern Norway. *Anthropological Linguistics*, Vol1. No.3, 8-21

Haugen, E. (1966). Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist, New Series*, Vol. 68, No. 4, 922-935.

Heine, B. & Kuteva, T. (2006). *The Changing Languages of Europe*. Oxford University Press.

Henrard, K. (2001). The interrelationship between individual human rights, minority rights and the right to self-determination and its importance for the adequate protection of linguistic minorities. *Y: Global Review of Ethnopolitics*, 1(1), 41–61.

Herder, de. S (2008), The Linguistic Territoriality Principle –A Critique. *Y: Journal of Applied Philosophy*, Vol. 25, No.2,105-131.

Hornberger, N.H., Johnson, D.C. (2007) . Slicing the onion ethnographically. *TESOL Quarterly*,41(3),509- 532.

Hroch M. (2010), „*Why did they begin? On the transition from cultural reflection to social activism in European national movements.*“ Study Platform on Interlocking Nationalisms.

Hroch, M. (1996). Nationalism and national movements: comparing the past and the present of Central and Eastern Europe. *Nations and Nationalism*, Vol.2, No. 1,35-44.

Hroch, M. (2004) „The Nation-forming Process in the Ottoman and Habsburg Empires“, преузето са интернет странице http://cf.hum.uva.nl/natlearn/balkan/athens_hroch.html (приступљено 9. новембра 2014. године)

Hroch, M.(1985). Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. Cambridge: Cambridge UP.

Hromadžić, A. (2008). Discourses of Integration and Practices of Reunification at the Mostar Gymnasium. *Comparative Education Review*, Special Issue *Education and Conflict/Postconflict Societies* 52 (4), 541-563.

Ingram, D.(1990). Teaching of Languages and Cultures in Queensland. *Towards a Language Education Policy for Queensland schools*. Center for Applied Linguistics and Languages, Griffith University.

Kamusella, T. (2001). Language as an Instrument of Nationalism in Central Europe. *Nations and Nationalism* 7.2 , 235 –252.

Kaplan, R., Baldauf, R. (1997). *Language Planning from Practice to Theory*. Multilingual Matters.

Kelman, H.C. (1971). Language as an aid and barrier to involvement in the national system. *Y: Can languages be planned? Sociolinguistics theory and practice for*

developing nations, Rubin, J. , Jernudd, B.H., Honolulu: University Press of Hawaii, 21-51

Kemble , I. (2010). Translating After War: Two Issues Particular to Post-Conflict Bosnia and Herzegovina. *Y: The Changing Face of Translation: Proceedings of the Ninth Annual Portsmouth Translation Conference held on 7 November 2009*. Portsmouth: University of Portsmouth, 40–47.

Kloss, H. (1967). Abstand Languages and Ausbau Languages. *Y: Anthropological Linguistics*, vol.9, 29-41.

Kloss, H. (1971). Language Rights of Immigrant Groups. *Y: International Migration Review*, Vol. 5, No.2 (Summer 1971), 250-268.

Komatsu, T. (2013). Why do policy leaders adopt global education reforms? A political analysis of School Based Management reform adoption in post-conflict Bosnia and Herzegovina. *Education Policy Analysis Archives*, 21 (62).

Kontra, M. (1999). *Language, a Right and a Resource: Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press.

Kostić, R. (2007). *Ambivalent Peace: External Nation-building, Threatened Identity and Reconciliation in Bosnia-Herzegovina*. PhD dissertation. Department of Peace and Conflict Research. Uppsala University.

Kymlicka, W. & Patten, A. (2003). Language Rights and Political Theory. *Annual Review of Applied Linguistics (2003)* 23, 3-21.

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.

Le Page, R., Tabouret-Keller, A. (1985). *Acts of Identity: Creole-Based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lessons from education reform in Brcko, a report prepared by the OSCE Mission to BiH Education Department, October 2007.

Lijphart, A. (1969). Consociational Democracy. *World Politics*, 21, 207-225.

Lo-Bianco, J. (2012). National language revival movements. Y: Bernard Spolsky (Ed.) *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge University Press, 501-522.

Low-Beer, A. (2001). Politics, school textbooks and cultural identity: the struggle in Bosnia and Herzegovina. In: *Internationale Schulbuchforschung/International Textbook Research*, No. 2. 2001.

Lüdi, R. (2007). The Swiss model of plurilingual communication. Y: *Receptive Multilingualism: Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*, Jan ten Thije, Ludger Zeevart (eds.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 159 – 179.

Martin, E. (2007). Nation building in Bosnia and Herzegovina: Cooperation, coordination and collaboration. Y: *South East European Journal of Economics and Business* 2, no. 2, 7-22.

May, S. A. (2011). Language Rights: The “Cinderella” Human Right. *Journal of Human Rights*, 10 (3), 265-289.

May, S. A. (2011). *Language and Minority Rights: ethnicity, nationalism and the politics of language*. New York: Routledge.

May, S.A. (2000). Uncommon languages: the challenges and possibilities of minority language rights. Y: *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 21, 5, 366-385.

May, S.A. (2003). Rearticulating the Case for Minority Language Rights. Y: *Current Issues in Language Planning*, vol. 4, no, 95-125.

May, S.A. (2005). Language Rights: Moving the Debate Forward, Y: *Journal of Sociolinguistics* 9/3, 319-347

McCarty, T. (2011) *Ethnography of language policy*. New York: Routledge.

McRae, K. (1975). The principle of territoriality and the principle of personality in multilingual states. *International Journal of the Sociology of Language* 4 (1975), 33–54.

Milojković – Đurić, J. (2000). Benjamin von Kállay's Role in Bosnia-Herzegovina 1882–1903 Habsburg's Policies in an Occupied Territory. *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(2), 211–220.

Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation. United Nations, 2010.

Mønnesland, Svein (2004). Is there a Bosnian language? У: Ranko Bugarski, Celia Hawkesworth (ed.), *Language in the Former Yugoslav Lands*. Slavica Publishers, 127- 161

Mønnesland, Svein (2005). Од заједничког стандарда до тростандардне ситуације, У: Svein Mønnesland (ed), *Језик у Босни и Херцеговини*. Институт за језик у Сарајеву, 481 – 524.

Moore, A. (2011). *How the Brčko District became the most successful case of post-war peacebuilding in Bosnia, and why it may ultimately fail*. Department of Geography, UCLA.

Mufwene, Salikoko S. 2004. Language birth and death. *Annual Review of Anthropology* 33, 201-222.

Myhill, J. (2006). *Language, religion and national identity in Europe and the Middle East: a historical study* (Vol. 21). John Benjamins Publishing.

Myhill, J.(1999). Identity, Territoriality and Minority Language Survival. У: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol.20, Issue1,34 -50.

Neustupny, J.V. , Nekvapil, J. (2006). Language management in the Czech Republic. *Language Planning and Policy in Europe, Vol 2*. Clevedon:Multilingual Matters, 16-201.

Neustupny, J.V.(1993). Language management for Romani in Central and Eastern Europe. *New Language Planning Newsletter*, 7(4), 1-6.

O' Reilly, C. (2001). *Language, Ethnicity and the State Volume 2 : Minority Languages in Eastern Europe post-1989*. Palgrave Macmillan.

Open University, BiH: *Двије школе под једним кровом*. Извјештај доступан на адреси <http://www.open.edu/openlearn/education/educational-technology-andpractice/educational-practice/world-classfilms-bosnia-two-schools-under-one-roof> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Organization for Economic Cooperation and Development, *Reviews of National Policies for Education*, 2003.

Ozolins, U. (1993). *The Politics of Language in Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Paris, R. (2004). *At War's End: Building Peace after Civil Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Parish, M. (2010). *A Free City in the Balkans: Reconstructing a Divided Society in Bosnia*. London: IB Tauris.

Paz, M. (2013). The Failed Promise of Language Rights: A Critique of the International Language Rights Regime. *Y: Harvard Law Journal*, Volume 54, Number 1, Winter 2013.

Pennycook, A. (2000). Language, Ideology and hindsight. Lessons from Colonial Language Policies. *Y: Ideology, Politics and Language Policies: Focus on English*, Thomas Ricento, John Benjamins Publishing.

Pennycook, A. (1989). The concepts of method, interested knowledge and the politics of language teaching. *TESOL Quarterly*, 23(4), 401-420.

Perry, V. (2002). *National Minorities and Educational Reform in Bosnia and Herzegovina*. European Center for Minority Issues, Report No. 38.

Perry, V. (2003). *Reading, Writing and Reconciliation: Educational Reform in Bosnia and Herzegovina*. European Center for Minority Issues Working Paper, No. 18.

Perry, Valery (2013) *Classroom Battlegrounds for Hearts and Minds: Efforts to Reform and Transform Education in Post-war Bosnia and Herzegovina*. *Y: Ola Listhaug*

,Sabrina P. Ramet (eds.) *Bosnia-Herzegovina Since Dayton: Civic and Uncivic Values*. Longo Editore Ravenna, 225-246.

Phillipson, R., Skutnabb-Kangas, T. (1995). Linguistic rights and wrongs. *Applied Linguistics* 16:4, 483-504.

Picchio, R. (1984). Guidelines for a comparative study of language question among the Slavs. Y: Riccardo Picchio, Harvey Goldblatt (Eds), *Aspects of the Slavic Language Question*, Indiana:IndianaUniversity, SLAVICA, 1-42.

proMente (2007). *Образовање у БиХ: Чему учимо дјецу? Анализа уџбеника националне групе предмета*. Сарајево.
<http://www.erisee.org/downloads/2013/2/bh/Analysis%20of%20teaching%20books%20for%20national%20subjects%202007%20BH.pdf> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Pupavac, V. (2006). Discriminating language rights and politics in the post Yugoslav states, *Patterns of Prejudice*, 40:02, 112-128.

Pupavac, V. (2012). *Language Rights: From Free Speech to Linguistic Governance*. Palgrave Macmillan.

Ricento, T. (2006). *An Introduction to Language Policy*. Blackwell Publishing.

Ricento, T. (2010). Language policy and globalization. Y: *The Handbook of Language a Globalization*, Nikolas Coupland (ed.), Wiley, Blackwell Publishing, 123-142.

Ricento, T. (ed.). (2000). *Ideology, politics, and language policies: Focus on English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Ricento, T., Burnaby, B. (1998). *Language and politics in the United States and Canada: Myths and realities*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Publishers.

Ricento, T., Wiley, T. (2002). Revisiting the mother tongue question in language policy, planning, and politics. Y: *The International Journal of the Sociology of Language*, 154. Berlin: Mouton de Gruyter.

Romaine, S. (2000). *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Romaine, S. (2006). Language policy in multilingual educational contexts. *Y: Encyclopedia of Language and Linguistics, Volume 6*, Brown Keith (ed.), Elsevier, 584-596.

Romaine, S. (2006). Planning for the survival of linguistic diversity. *Language Policy* 5(2), 443-475.

Rubin, J. (1977). *Language Planning Processes*. The Hague: Mouton Publishers.

Ruiz, R. (1984). Orientations in language planning. *NABE Journal* 8, 15-34.

Rupnik, J. (1994). After Communism: What? *Daedalus*, Summer, 1994, 91-114.

Santos Alves, S. , Mendes, L., (2006). Awareness and Practice of Plurilingualism and Intercomprehension in Europe. *Y: Language and Intercultural Communication*, Vol. 6, No. 3&4.

Schiffman, H. (1996). *Linguistic Culture and Language Policy*. Routledge, London.

Shohamy, E. (2006). *Language Policy Hidden agendas and new approaches*. Routledge.

Silverstein, M 1996. Monoglot 'Standard' in America: Standardization and Metaphors of Linguistic Hegemony. *Y: D. Brenneis and R. Macauley, eds. The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Boulder, CO: Westview Press,284-306.

Skutnabb-Kangas, T. (2004). The right to mother tongue medium education -the hot potato in human rights instruments. *II Mercator International Symposium: Europe 2004: A new framework for all languages?* Tarragona –Catalunya.

Skutnabb-Kangas, T. (2008). Human Rights and Language Policy in Education. *Y: Language policy and political issues in education, Volume 1 of Encyclopedia of Language and Education*, 2nd edition, ed. Stephen May and Nancy Hornberger. New York, Springer:107-119.

Skutnabb-Kangas, T. Phillipson, R. (1994). *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Smith, A. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.

Smith, A. (1995). *Nations and Nationalism in Global Era*. Cambridge: Polity.

Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge University Press.

Spolsky, B. (2012). *The Cambridge Handbook of language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stabback, P. (2004). Curriculum Development, Diversity and Division in Bosnia and Herzegovina. *Education, Conflict and Social Cohesion*. UNESCO International Bureau of Education, Geneva, 38-87.

Swimelar, S. (2012): Education in Post-war Bosnia: The Nexus of Societal Security, Identity and Nationalism. *Ethnopolitics*, 1-22.

Taylor, C. (1994). *Multiculturalism Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press.

ten Thije, J.D. Bahtina, D (2012). Receptive Multilingualism. Y: C.A. Chapelle (Eds.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics* West Sussex: John Wiley and Sons.

ten Thije, J.D., Zeevart, L. (2007). *Receptive Multilingualism Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*. John Benjamins Publishing Company Amsterdam, Philadelphia.

Tollefson, J (1991). *Planning Language, Planning Inequality: Language Policy in the Community*. London: Longman.

Tollefson, J. (2002). *Language Policies in Education : Critical Issues*. Lawrence Erlbaum Associates.

Tornquist Plewa, B.(2002). *The Balkans in focus: cultural boundaries in Europe*. Lund: Nordic Academic Press.

Torsti, P. (2013) Rival Histories and Textbook Reform in Bosnian Textbooks, 1992-2009. Y: Ola Listhaug and Sabrina P. Ramet (eds.) *Bosnia-Herzegovina Since Dayton: Civic and Uncivic Values*. Ravenna: Longo Editore, 205-224.

Torsti,P. (2004). History Culture and Banal Nationalism in post-War Bosnia, *Southeast European Politics*, vol.5, no.2-3, 142-157.

Trbovich, A. (2008), *A Legal Geography of Yugoslavia's Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.

Turi, J.G. (1994). Typology of language legislation. Y: Skutnabb-Kangas,T. Phillipson, R. *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter , 111-119.

UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the Right to Education, Vernor Munoz: addendum: mission to Bosnia and Herzegovina (24 September -3 October 2007)*, 27 May 2008.

http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/8session/A.HRC.8.10.Add.4_en.pdf (приступљено 15.јуна 2015. године).

van Parijs, P. (2002). Linguistic Justice. *Politics, Philosophy and Economics*, (1), 59–74.

Vareness, de F. (2001). Language Rights as an Integral Part of Human Rights. Y: *Lesser Used Languages and the Law in Europe, International Journal on Multicultural Societies (IJMS) Vol. 3, No. 1*.

Vilfan S. (1993). *Ethnic Groups and Language Rights: Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe 1850-1940*. Aldershot: Dartmouth

Wachtel, A. (1998). *Making a Nation, breaking a Nation. Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press.

Wee, L. (2011). *Language without rights*. Oxford University Press.

Wiley, T. (1996). Language planning and policy. У: *Sociolinguistics and Language Teaching*, McKay, S., Hornberger, N. (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 103-147.

Wiley, T., Lukes, M. (1996). English-only and Standard English ideologies in the US. *TESOL Quarterly*, 30,511-535.

Woehrling, J. (1985). Minority Cultural and Linguistic Rights and Equality Rights in the Canadian Charter of Rights and Freedoms. *McGill Law Journal*.
<http://www.lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/7260107-woehrling.pdf> (приступљено 16. јуна 2015. године)

Woolard, K. & Schieffelin, B. (1994). Language Ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23:55-82.

Wright, S. (2004). *Language Policy and Language Planning*. London: Palgrave Macmillan.

Andelić, N. (2003). *Bosnia and Herzegovina – The End of Legacy*. London: Frank Cass.

Баотић, Ј. (2012). *Приближавање језику или приближавање језика*. Славистички комитет, Сарајево, Филозофски факултет у Сарајеву.

Босанскохерцеговачки славистички конгрес I: Зборник радова: језик (књига 1), 2012 Институт за језик, Сарајево.
<http://www.slavistickikomitet.ba/Zbornik1-Web-F.pdf> (приступљено 16. децембра 2014. године)

Брборић, В, Ivić, Р (2007). *Начела наше језичке политике-Српски језички приручник*. Београдска књига:Београд

Брборић, Б. (2001). *С језика на језик*. Београд:Графомарк.

Брозовић, Д. (1990). О опћој типологији језичних политика и о начелима и увјетованостима језичне политике у југославенској заједници. Зборник: *Језичка политика и планирање језика у Југославији*, ур. Вера Васић, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад.

Брозовић, Д. (1999). Однос хрватскога и босанскога односно бошњачкога језика. *Језик*, 47:1, 13-16.

Бугарски, Р. (1986). *Језик у друштву*. Просвета, Београд.

Бугарски, Р. (1986). *Поглед на језичку политику и језичко планирање у Југославији*. Културни радник: Београд.

Бугарски, Р. (2002). *Лица језика*. Београд: XX век.

Бугарски, Р. (2010). *Језик и идентитет*. Београд: XX век.

Бугарски, Р. (2012). *Портрет једног језика*. XX век, Београд.

Бугарски, Ранко. (2005). *Језик и култура*. Београд: XX век.

Вајзовић, Х. (1999). *Оријентализми у књижевном дјелу - лингвистичка анализа*. Сарајево: Институт за језик и Оријентални институт.

Вајзовић, Х., Зврк, Х. (1994). *Граматика босанског језика од I-IV разреда гимназије*. Сарајево :Министарство образовања, науке и културе.

Влада Републике Српске, Стратегија развоја образовања Републике Српске 2010 – 2014. Бања Лука, новембар 2009. године.

Влаисављевић, У. (2007). *Рат као највећи културни догађај - Ка семиотици етнонационализма*. Сарајево:Маунагић.

Вулетић, Ф. (1890, репринт 1994). *Граматика босанског језика за средње школе: Дио 1. и 2. Наука о гласовима и облицима*. Босанска Ријеч- Das Bosnische wort, Wuppertal.

Вучо, Ј(2007). Језици у формалном образовању у Србији, *Српски језик и друштвена кретања*, Крагујевац,263-278.

Гилфердинг, А. (1972). *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. Веселин Маслеша:Сарајево.

Глушица, Р. (2011). О рестандардизацији црногорског језика. У: *Studi Slavistici* VIII (2011), 271-278.

Двије школе под једним кровом - Студија о сегрегацији у образовању, Центар за људска права Универзитета у Сарајеву, Асоцијација Алумни Центра за интердисциплинарне постдипломске студије (АЦИПС), Сарајево, 2012.

Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика, Телеграф, 17. март 1967. године.

Зборник реферата са Оснивачке скупштине Матице Бошњака (1993). *Босна, Бошњаштво и Босански језик*. Цирих:Матица Бошњака.

Зечевић, И., Дробац, М., Микановић, Б. (2013). *Анализа наставног плана и програма за основно образовање и васпитање*. Министарство просвјете и културе Републике Српске, Save the Children, Бања Лука.

Извештај Већа Европе: БиХ: Испуњавање обавеза и преузетих задатака и провођење програма о постприступној сарадњи, Веће Европе, 2008. година.

Изјава Хрватске академије знаности и умјетности о положају хрватског језика. (2005). *Језик*, вол.52, број 2, 41-80.

Исаковић, А. (1992). *Рјечник карактеристичне лексике у босанском језику*. Сарајево:Свјетлост.

Јакшић, Б.Л. (1997). Национализам и језик: Једно балканско искуство. *Филозофија и друштво*, (11), 83-94.

Јахић, Ц. (1999). *Босански језик у 100 питања и 100 одговора*. Љиљан, Сарајево.

Јахић, Ц. (2011). *Енциклопедијски рјечник босанског језика*. Бошњачка асоцијација 33, Сарајево.

Кадић, С.(2014). *Босански језик између лингвоцида и лингвосуицида*. Сарајево.

Караца, М. (1999). Социолингвистички аспекти језичке ситуације у Босни и Херцеговини. У: *Симпозиј о босанском језику*, Књига 10, Институт за језик, Сарајево:38-45.

Касаповић, М. (2005). *Босна и Херцеговина: Подијељено друштво и нестабилна држава*. Загреб: Политичка култура.

Касаповић, М. (2006). Босна и Херцеговина: десет година након Дејтона. *Статус*, 9:44-73.

Катнић-Бакаршић, М. (2012). Босанскохерцеговачка социолингвистичка превирања. У: Весна Хаџи Пожгај, *Језик између лингвистике и политике*. Београд: XX век.

Клаић, В. (1878). *Босна: Податци о земљопису и повиести Босне и Херцеговине*. Загреб, Матица хрватска, 139-142

Комисија за израду смјерница концепције нових уџбеника историје у Босни и Херцеговини, „*Смјернице за писање и оцјену уџбеника историје основних и средњих школа у Босни и Херцеговини*“, јануар 2006. године.

Коњхоџић, Ф. (1999). *Рјечник медицинских назива у босанском језику*. Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Клинички центар Универзитета у Сарајеву.

Кордић, С. (2005). И даље један језик. У *Сарајевске свеске* 10. Сарајево.

Кордић, С. (2008). Црногорска стандардна варијанта полицентричног стандардног језика“. *Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација: радови са међународног научног скупа*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 35–47

Кордић, С. (2010). Идеологија националног идентитета и националне културе. *Зборник радова “У част Пера Јакобсена”*, Дејан Ајдачић и Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Београд.

Кордић, С. (2010). *Језик и национализам*. Durieux, Загреб.

Кордић, С. (2011). Језична политика: просвјетљивати или замагљивати? У „Језичка/е политика/е у Босни и Херцеговини и њемачком говорном подручју”, *Зборник радова*, Goethe Institutien Bosnien und Herzegowina.

Ловреновић, И. (2002). *Босански Хрвати. Есеј о агонији једне европско-оријенталне микрокултуре*. Загреб: Durieux.

Маглајлић, М. (2002). *Биљешке уз Повељу о босанском језику*. Вијеће Конгреса Бошњачких интелектуалаца, Сарајево.

Мајсторовић, Д., Турјачанин, В. (2011). *У окриљу нације: етнички и државни идентитет код младих у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Центар за културни и социјални поправак.

Мисија Организације за Европску Безбедност и Сарадњу у БиХ, „Искусства стечена кроз реформу образовања у Брчком“, Одељење за образовање, октобар 2007. године.

Мисија Организације за Европску Безбедност и Сарадњу у БиХ, „Ко кроји и прекраја уписна подручја? Уписна подручја у Босни и Херцеговини“, Извјештај о стању на терену, септембар 2007. године.

Мисија Организације за Европску Безбедност и Сарадњу у БиХ, „Мањкавости система: уписивање у школу и похађање наставе у Босни и Херцеговини“, Извештај о стању на терену, децембар 2007. године.

Мисија Организације за Европску Безбедност и Сарадњу у БиХ, *Националне мањине Методички приручник за наставнике*, Леонард Валента, Сарајево, 2011.

Мисија Организације за Европску Безбедност и Сарадњу у БиХ, *Приручник о националним мањинама Упознајмо се!*, Леонард Валента, Сарајево, 2011.

Мостарско савјетовање о књижевном језику. (1974). Институт за језик, Новинско издавачко предузеће Ослобођење, Сарајево.

- Мујкић, А. (2006). *Етно-политички дискурс Етнополиса*. Сарајево: Годишњак Факултета Политичких Наука.
- Муса, Ш. (2007). Хрватски језик у БиХ с обзиром на његов законски и стварни положај у друштву. *Филологија*, књ. 48, 115.-134.
- Наставни план и програм за основно васпитање и образовање, (2014). Министарство просвете и културе Републике Српске, Бања Лука.
- Образовање у Босни и Херцеговини: Чему учимо дјецу? Анализа садржаја уџбеника националне групе предмета*. Фонд отворено друштво Босна и Херцеговина. Сарајево, октобар 2007. године.
- Одлука број 1. Одбора за стандардизацију српског језика*, 16. фебруар. 1998. године.
- Окука, М. (2005). Књижевни језици босанских Срба. У: *Језик у Босни и Херцеговини*, Svein Monesland, Сарајево: Институт за језик,.
- Палић, И. (1999). Да ти ја кажем којим језиком говориш. *Писмо*, 9/1, Сарајево, 309-316.
- Пети-Станић, А. (2009). Рестандардизација (хрватскога) стандарднога језика. Зборник: *Језички варијетети и национални идентитети, Прилози проучавању стандардних језика утемељених на итокавштину*, ур. Л. Бадурин, И. Прањковић, Ј. Силић. Загреб: Диспут.
- Пипер, П (2003). *Српски језик између великих и малих језика*. Београдска књига, Београд.
- Повеља о босанском језику*. Институт за бошњачке студије, Сарајево, 21. март 2002. године.
- Радовановић, М. (2004). *Планирање језика и други списи*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Рајић, Љ. (1983). *Теоријске основе планирања језика*. Језик у савременој комуникацији, Београд: Универзитет у Београду.

Рајић, Љ. (1996). Симболизација језика и конституисање растојања. У: *Ка језику мира*, Божидар Јакшић (ед.). Београд: Форум за етничке односе, 63-70.

Реметић, С. (2007). Језик у Републици Српској у огледалу традиције и новонасталих прилика. *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*, АНУРС, Научни скупови, књ. XII, Одјељење друштвених наука, књ. 18, Бања Лука, 475-500.

Реметић, С. (2012). Две деценије Републике Српске на језичком попришту: данашња стварност и перспективе. *Република Српска двадесет година развоја: достигнућа, изазови и перспективе*. АНУРС, Научни скупови, књ. XXIII, Одјељење друштвених наука, књ. 27, Бања Лука, 167-187.

Ризвић, М. (1999). *Босна и Бошњаци, Језик и Писмо*. Бошњачка заједница културе Препород, Сарајево.

Сотировић, В. (2013). Босански језик и његова инаугурација: судбина бившег српскохрватског или хрватскосрпског језика. У *Darnioji daugiakalbyste | Sustainable Multilingualism* 3/2013, 47-61.

Сузић, Н. (2001). *Глобализација и српски национални интерес*. Бања Лука, ТТ Центар.

Тошовић Б., Wonisch, A. (2009). *Бошњачки погледи на односе између босанског, српског и хрватског језика*, Сарајево :Институт за језик.

Тошовић, Б. (2011). Језици у Босни и Херцеговини. Аутоегзистенција и/или коегзистенција. *Језичка/е политика/е у Босни и Херцеговини и њемачком говорном подручју*, Зборник радова представљених на истоименој конференцији, 22. март 2011. године, Сарајево.

Тошовић, Б. (2012). Актуелни језички односи у Русији и на Балкану. *Русија и Балкан у савременом свијету*, Зборник радова са истоименог међународног скупа одржаног 10. и 11. децембра 2011. године, Бања Лука .

Тошовић, Б., Wonisch, A. (2012). *Хрватски погледи на односе између босанског, српског и хрватског језика*. Загреб: Накладничка кућа Извори.

Филиповић, Ј (2009). *Моћ речи: огледи из критичке социолингвистике*. Београд: Задужбина Андрејевић.

Халиловић С. (1999). *Правопис босанскога језика: Приручник за школе*. Сарајево: Дом штампе.

Халиловић, С. (1996). *Гнијездо лијепих ријечи: Правилно – неправилно у босанском језику*. Сарајево: Либрис.

Халиловић, С. (1996). *Правопис босанскога језика*. Сарајево: Препород.

Халиловић, С. (2009). *Говор града Сарајева и разговорни босански језик*. Сарајево: Славистички комитет.

Халиловић, С., Јахић, Џ., Палић, И. (2000). *Граматика босанског језика*. Зеница: Дом штампе.

Хаџи Пожгај, В. (2013). *Језик између лингвистике и политике. XX век*, Београд.

Хебиб-Ваљевац, Н. (1999). Екстралингвистички фактори у језику. Симпозијум о босанском језику, Бихаћ, *Бехар*, број 9-10. http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/texts_display.php?id=76 (приступљено 21. децембра 2014. године)

Чедић, И. (1999). Предговор. У: *Симпозијум о босанском језику (зборник радова)*. Институт за језик у Сарајеву: Сарајево, 7-8.

Чедић, И. (2004). *Основи граматике босанског језика: Приручник за основну школу*. Босна лексика, Сарајево.

Шатор, М. (2005). Језичка политика у вријеме Аустро-Угарске. У: *Језик у Босни и Херцеговини*, Svein Monnesland (ed.), Институт за језик: Сарајево, 407-434.

Шипка, М. (1987). *Књижевњезичка политика и језичка култура*. Сарајево: Политичка библиотека:

Шипка, М. (1999). *Стандардни језик у БиХ у документима језичке политике*. Budapest: Open Society Fund.

Шипка, М. (2001). Назив језика као уставноправна категорија. У: *Језик и демократизација (Зборник радова)*, Сарајево, 121-136.

Шипка, М. (2006). *Језик и политика*. Социолингвистичке анализе, Београд: Београдска књига.

Шкиљан, Д. (1988). *Језична политика*, Загреб :Напријед.

Шкиљан, Д. (2002). *Говор нације Језик, нација, Хрвати*. Загреб: Голден маркетинг.

11. Закони и други документи

„Вашингтонски споразум“ (1994).

http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/wash_agree_03011994.pdf (приступљено 10. септембра 2014. године).

Дејтонски Мировни Споразум – Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, http://oscebih.org/dejtonski_mirovni_sporazum/SR/home.htm , (приступљено 12. септембра 2014. године).

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?MA=3&CM=7&CL=ENG>, (приступљено 12. септембра 2014. године)

Европска оквирна конвенција за заштиту националних мањина <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Европска повеље о регионалним и језицима мањина http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_sr.pdf , (приступљено 12. септембра 2014. године)

Закон о заштити права припадника националних мањина у БиХ, <http://bhric.ba/dokumenti/BHS%20%20Zakon%20o%20manjinama.pdf> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Закон о заштити права припадника националних мањина у Кантону Тузла, http://vladatk.kim.ba/vlada/dokumenti/zakoni/2009/14_Zakon%20o%20zastiti%20prava%20pripadnika%20nacionalnih%20manjina%20u%20Tuzlanskom%20kantonu.pdf (приступљено 12. септембра 2014. године)

Закон о заштити права припадника националних мањина у Републици Српској, http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Zakon_o_zastiti_prava_nacionalnih_manjina_1.pdf (приступљено 12. септембра 2014. године)

Закон о заштити права припадника националних мањина у Федерацији Босне и Херцеговина, <http://www.fmks.gov.ba/kultura/legislativa/fbih/70.pdf> (приступљено 12. септембра 2014.године)

Закон о основном образовању и васпитању Републике Српске, <http://www.eobrazovanje.com/Pages/Dokumenti.aspx> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Конвенција УН-а о правима детета, <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Међународна повеља о грађанским и политичким правима, <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Међународна повеља о економским, социјалним и културним правима, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/cescr.aspx> (приступљено 12.септембра 2014.године)

Оквирни Закон о високом образовању у Босни и Херцеговини, <http://www.cip.gov.ba/images/pdf/okvirni/Okvirni.sr.pdf> (приступљено 12.септембра 2014. године)

Оквирни Закон о основном и средњем образовању у Босни и Херцеговини, http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/zakoni/default.aspx?id=676&langTag=bs-BA (приступљено 12. септембра 2014. године).

Привремени споразум о задовољавању посебних потреба и права дјете повратника, 2003, Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини, Сарајево.

Стратешки правци развоја образовања у Босни и Херцеговини, 2008-2015. година, Агенција за предшколско, основно и средње образовање у БиХ.

Устав Дистрикта Брчко,
<http://www.skupstinabd.ba/statut/s/Statut%20Brcko%20distrikta%20BiH%20-%20precisceni%20tekst%202-10%20S.pdf> (приступљено 12. септембра 2014. године)

Устав Републике Српске,
http://www.narodnaskupstinars.net/upload/documents/cirilica/ustav/ustav_republike_srske.pdf (приступљено 12. септембра 2014. године)

Устав Федерације Босне и Херцеговине,
http://www.parlamentfbih.gov.ba/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html
(приступљено 12. септембра 2014. године)

Прилог 1. Табеларни приказ законских решења о статусу језика у правним актима државних, ентитетских и кантоналних нивоа власти у БиХ

<i>Законска регулатива статуса језика конститутивних народа у образовним системима у БиХ</i>		
Територијална јединица-кантон, дистрикт или ентитет	Основно образовање	Средње образовање
Босна и Херцеговина	Члан 7. Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине употребљавати ће се у свим школама, у складу са Уставом БиХ. Сви ученици ће у школама изучавати писма која су у службеној употреби у БиХ.	
Кантон 1 ФБиХ	Члан 9. Језици конститутивних народа БиХ (босански, хрватски и српски) употребљавати ће се у школама у складу са Уставом БиХ. Сви ће ученици/це изучавати писма која су у службеној употреби у БиХ. Основна школа осигурава кроз целокупан одгојно-образовни рад заступљеност обају писама (латинице и ћирилице), тим да у прва три разреда ученици савладају оба писма. Сви наставници ће бити оспособљени/не да у наставном процесу подучавају о разликама између три службена језика БиХ колико је то релевантно за предмете које предају.	Члан 11. (употреба језика и писма у настави) Настава у школи изводи се на званичним језицима конститутивних народа Босне и Херцеговине, који се именују једним од три назива: босански језик, хрватски језик и српски језик. У настави се користе оба званична писма Босне и Херцеговине (латиница и ћирилица), а у овисности од потреба ученика/ца и знаковно писмо. Настава или дио наставе у школама може се изводити и на страном језику, уз сагласност министра/ице.
Кантон 2 ФБиХ	Чланак 22 (став 1,4,5). Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине употребљават ће се у основном школству сукладно Уставу БиХ, Уставу и Наставним плановима и програмима у Жупанији. Ближи пропис о организирању	Чланак 4 (став 1). Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине употребљават ће се у средњем школству сукладно Уставу Босне и Херцеговине, Уставу и Наставним плановима и програмима у Жупанији.

	и извођењу наставе по овом чланку доноси Влада Жупаније Посавске на приједлог министра. До краја четврте године основне школе ученик мора упознати оба службена писма Босне и Херцеговине.	
Кантон 3 ФБиХ	<p>Члан 7. (став 1, 4, 5, 6, 7)</p> <p>У основној школи настава се изводи на службеним језицима Босне и Херцеговине: босанском, хрватском и српском језику, ијекавског изговора, уз употребу оба службена писма (латиница и ћирилица), а у зависности од потреба ученика у употреби је и знаковно писмо. До краја треће године основног одгоја и образовања, ученици ће савладати оба службена писма Босна и Херцеговине, а ученици са посебним образовним потребама ће савладати оба службена писма, у складу са њиховим могућностима, до краја основног одгоја и образовања. Наставници су оспособљени да препознају и тумаче разлике између три службена језика у БиХ у мјери у којој је то битно за предмете које предају. Уџбеници који су у употреби у школама морају у потпуности поштовати разлике између три службена језика Босне и Херцеговине. Наставу босанског језика, хрватског језика и српског језика реализују наставници који имају одговарајући профил и стручну спрему утврђену наставним планом и програмом.</p>	<p>Члан 7. (став 1,4,5,6,)</p> <p>Настава у школи се изводи на службеним језицима Босне и Херцеговине: босанском, хрватском и српском језику, ијекавског изговора, уз употребу оба службена писма (латинице и ћирилице), а у зависности од потреба ученика у употреби је и знаковно писмо. Наставник се посебно оспособљава да препозна и тумачи разлике између три службена језика Босне и Херцеговине, у мјери у којој је то битно за предмете које предају. Уџбеници који су у употреби у школама, школама морају у потпуности поштовати разлике између три службена језика Босне и Херцеговине. Наставу босанског језика, хрватског језика и српског језика реализују наставници који имају одговарајући профил и стручну спрему утврђену наставним планом и програмом.</p>
Кантон 4 ФБиХ	<p>Члан 3 (став 2, став 3)</p> <p>Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине ће се употребљавати у свим школама у складу са Уставом БиХ. Основна школа осигурава да најкасније до краја четврте године основног образовања, ученици савладају латиницу и ћирилицу.</p>	<p>Члан 3 (став 4)</p> <p>Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине ће се употребљавати у свим школама у складу са Уставом БиХ.</p> <p>Члан 7 (став 1 и став 2)</p> <p>У средњој школи настава се изводи на босанском, односно хрватском, односно српском књижевном језику. Не може се вршити дискриминација наставника или било ког другог упусленог при избору, условима упошљавања,</p>

		напредовања или било којој другој одлуци везаној за ту особу, нити дискриминација ученика школе, на темељу тога што у школи, у усменом или писменом изражавању, корист било који од званичних језика из претходног става.
Кантон 5 ФБиХ	<p>Члан 7. (став 2,3,4,5)</p> <p>Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине (босански, хрватски и српски) употребљаваће се у свим школама сукладно са Уставом БиХ. Сви ученици ће у школама изучавати писма која су у службеној употреби у Босни и Херцеговини. Основна школа осигурава кроз цјелокупан одгојно-образовни рад заступљеност обају писма (латинице и ћирилице) с тим да у прва три разреда ученици савладају оба писма. Сви наставници ће бити посебно обучени да предају разлике између три званична језика Босне и Херцеговине кад год је то од значаја за предмет који предају.</p>	<p>Члан 5 (став 2)</p> <p>Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине употребљаваће се у средњој школи, у којој се настава изводи на босанском, хрватском, српском књижевном језику.</p> <p>Члан 8.</p> <p>У средњој школи наста се изводи на босанском, односно хрватском, односно српском књижевном језику.</p>
Кантон 6 ФБиХ	<p>Члан 4 (став 1,2,3,4)</p> <p>Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине употребљавати ће се у свим школама у складу са чланом 7. Оквирног закона о основном и средњем образовању у БиХ (Службени гласник БиХ, број 18/03). Сви ученици ће у школама учити писма која су у службеној употреби у Босни и Херцеговини.</p> <p>До краја трећег разреда основне школе сви ученици требају научити оба службена писма у службеној употреби у БиХ. Учитељи морају уважавати те објашњавати разлике између трију службених језика Босне и Херцеговине кад год је то од значаја за предмет који предају.</p>	<p>Члан 5 (став 1 и 2)</p> <p>Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине употребљаваће се у свим средњим школама, у складу са чланом 7. Оквирног закона о основном и средњем образовању у БиХ (Службени гласник БиХ, број 18/03).</p> <p>Наставници морају уважавати те објашњавати разлике између трију службених језика Босне и Херцеговине кад год је то од значаја за предмете које предају.</p>
Кантон 7 ФБиХ	<p>Члан 37. (став 1, 2, 3)</p> <p>Језици конститутивних народа БиХ употребљаваће се у свим основним школама у складу</p>	<p>Члан 21 (став 1, 2, 3)</p> <p>Језици конститутивних народа употребљавати ће се у свим средњим школама у складу са Уставом БиХ.</p>

	<p>са Уставом БиХ. До краја 3. Разреда основне школе сви ученици ће научити оба службена писма која су у службеној употреби у БиХ. Наставници ће наставу у школи изводити на језицима конститутивних народа у складу са чланом 22а. став 4. и у складу са одређеним наставним планом и програмом.</p> <p>Члан 37а.</p> <p>У складу са слободно израженом вољом родитеља или старатеља, настава у школи се организује на језику, односно језицима конститутивних народа за који се родитељ или старатељ одлучио, зависно од броја уписаних ученика, на основу Правилника који усваја Влада на приједлог министра.</p>	<p>Наставници ће наставу изводити на језицима конститутивних народа у складу са Наставним планом и програмом.</p> <p>У средњој школи настава се одржава на једном од језика и писама конститутивних народа БиХ, што се поближе одређује Наставним планом и програмом. Када у школи има ученика конститутивних народа којима службени језик на којем се одржава настава није њихов матерњи језик, на захтјев ученика и родитеља или старатеља, школа ће тим ученицима осигурати наставу с програмом и уџбеницима на материњем језику, зависно од броја ученика, и то за:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Најмање материњи језик и вјеронауку • Материњи језик, историју и вјеронауку • Националну групу предмета • Наставу из свих предмета ако их је више од 20%
Кантон 8 ФБиХ	<p>Чланак 22. (став 1,2,3,4,7)</p> <p>У основном образовању на подручју Жупаније рабе се језици конститутивних народа сукладно Уставу Босне и Херцеговине. Настава се изводи сукладно Наставном плану и програму у Жупанији, на хрватском језику и латиничном писму.</p>	<p>Чланак 4. (став 1, 2, 3, 6)</p> <p>У средњем школству на подручју Жупаније рабе се језици конститутивних народа сукладно Уставу Босне и Херцеговине. Настава се изводи сукладно Наставном плану и програму у Жупанији, на хрватском језику и латиничном писму. Настава се такођер може изводити на српском, односно босанском језику и ћириличном писму ако се за то изјасни већина ученика и родитеља приликом уписа у школу. Ближим прописима, које ће донијети Влада Жупаније на приједлог Министра, одредит ће начин извођења наставе из материнског језика или националне скупине предмета за припаднике конститутивних народа који након изјашњавања родитеља или скрбника буду мањина, као и за припаднике националних мањина.</p>

Кантон 9 ФБиХ	<p>Члан 7. (став 1,2,3) Настава у школи изводи се на језицима конститутивних народа Босне и Херцеговине, који се именују једним од три назива: босански, хрватски или српски језик. Користе се оба писма Босне и Херцеговине (латиница и ћирилица) а у зависности од потреба ученика/ученица у употреби је и знаковно писмо. До краја треће године основног одгоја и образовања ученици/ученице ће научити оба писма Босне и Херцеговине. Наставу из матерњег језика ће на матерњем језику ученика/ученица изводити наставник/наставница квалифициран /а да предаје тај језик.</p>	<p>Члан 9. Настава у школи се изводи на званичним језицима конститутивних народа Босне и Херцеговине који се именују једним од три назива: босански језик, хрватски језик и српски језик. У настави се користе оба званична писма Босне и Херцеговине (латиница и ћирилица) а у овисности од потреба ученика и знаковно писмо. Настава или дио наставе у средњим школама могу се изводити на страном језику, на основу одлуке Министра.</p>
Кантон 10 ФБиХ	<p>Члан 24. (став 1,2,3,5) У основним школама на подручју Кантона употребљавају се језици и писма конститутивних народа у Босни и Херцеговини, у складу са Уставом Босне и Херцеговине, Уставом и наставним плановима и програмима у Кантону. Учитељи морају уважавати те објашњавати разлике између три службена језика Босне и Херцеговине, кад год је то од важности за предмет који предају. До краја четвртог разреда основног образовања ученици требају научити оба службена писма Босне и Херцеговине. Министарство је дужно по захтјевима родитеља ученика осигурати наставу из националне групе предмета и наставу материнског језика у складу са Оквирним законом и Педагошким стандардима.</p>	<p>Члан 7 (став 1, 2, 4) У средњим школама на подручју Кантона употребљавају се језици и писма конститутивних народа у Босни и Херцеговини у складу са Уставом БиХ, Уставом и наставним плановима и програмима у Кантону. Наставници морају уважавати те објашњавати разлике између три службена језика Босне и Херцеговине када је то значајно за предмете које предају. Министарство науке, образовања, културе и спорта Кантона (у даљем тексту Министарство) је дужно по захтјевима родитеља ученика осигурати наставу из националне групе предмета или наставу матерњег језика у складу са Оквирним законом и Педагошким стандардима.</p>
Република Српска	<p>Члан 12. (став 1) Настава у основном образовању и васпитању изводи се на службеним језицима конститутивних народа уз коришћена оба службена писма ћирилице и латинице.</p>	<p>Члан 9. (став 1) Настава у средњем образовању изводи се на службеним језицима конститутивних народа уз коришћење оба службена писма ћирилице и латинице</p>

Дистрикт Брчко	<p>Члан 13.</p> <p>Босански, хрватски и српски књижевни језик, те латинично и ћирилично писмо су у равноправној употреби у настави и ваннаставним активностима у основним и средњим школама Дистрикта. Родитељ, односно старатељ, може да бира језик и писмо на којем ученик започиње основно образовање.</p>
----------------	---

Биографија аутора

Аутор је рођен 09.11.1977. године, Љубовија, Р.Србија. Дипломирао је 2002. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду на катедри за англистику. Завршио мастер студије 2009. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду на тему мастер рада: „Енглески језик као глокални језик – социолингвистички поглед на креолске и пиџинске језике“.

Аутор је током 2008. године похађао међународну летњу школу Мреже центара за образовне политике „Linking education research policy and practices“ (Network of Education Policy Centers) о образовним политикама у транзиционим друштвима, улози образовног система у изградњи социјалне кохезије, међународним образовним истраживањима и корупцији у образовању.

Током 2010. године аутор је завршио једногодишњи семинар за научне и стручне преводиоце и судске преводиоце у организацији Школског центра Удружења научних и стручних преводилаца Србије.

Од 2000. године до данас ради на пројектима и пословима при више међународних хуманитарних, развојних и дипломатско-политичких организација у Босни и Херцеговини у области јавне управе, подршке невладином сектору, подршке општинским органима у процесима демократског руковођења, планирања и партнерства са грађанима и изборног процеса. Од 2007. године ради на пословима мониторинга и подршке реформи образовног система у Босни и Херцеговини.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а *Александар Стојкановић*

број уписа 11063д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Социолингвистичка анализа језичке политике у постдејтонској Босни и Херцеговини

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 23.06.2015

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: *Александар Стојкановић*

Број индекса: 11063д

Студијски програм: *Докторске академске студије*

Наслов рада: *Социолингвистичка анализа језичке политике у постдејтонској
Босни и Херцеговини*

Ментор: *проф. Др Јулијана Вучо*

Потписани/а *Александар Стојкановић*

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 23.06.2015

Stojkanovic

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Социолингвистичка анализа језичке политике у постдејтонској

Босни и Херцеговини

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 23.06.2015

1. Ауторство - Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.